

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS

KANUN-I ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ

MEHMET KÖKER

2501140531

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. FETHİ GEDİKLİ

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MEHMET KÖKER Numarası : 2501140531
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : KAMU HUKUKU Danışmanı : PROF. DR. FETHİ GEDİKLİ
Tez Savunma Tarihi : 25.05.2019 Saati : 10.00
Tez Başlığı : KANUN-I ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ

TEZ SAVUNMA SINAVI: İC. Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliğinin 38. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **YERİNE KÖRÜLÜ** karar verilmiştir.

JÜRI ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. FETHİ GEDİKLİ		Kabul
2- PROF. DR. ABCURRAHMAN EREN		Kabul
3- PROF. DR. CİHAN OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU		
4- DOÇ. DR. EBRU KARAMAN		Kabul
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ADEM YÖRÜK		Kabul

YEDEK JÜRI ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ OYA BOYAR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH İSLAMOĞLU		Kabul

ÖZ

KANUNU ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ

MEHMET KÖKER

Osmanlılar, bir uç beylikten beyliğe, beylikten devlete ve imparatorluğa giden süreçte farklı siyasi kurumlara hayat vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde on yedinci yüzyılda idari, askerî ve iktisadi açıdan sorunlar yaşanması üzerine çeşitli reform hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu reform hareketleri neticesinde Sened-i İttifak, Tanzimat dönemi anayasal belgeleri ve Kanun-ı Esasi ilan edilmiştir.

Bu tez çalışmasında birinci bölümde siyasal iktidarın sınırlandırılması fikrinin ortaya çıkışı ve erkler ayrılığı ilkesi incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde yürütme erki anlayışı ve bu anlayışa etki eden hakan ve hilafet kurumları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Kanun-ı Esasi'de yürütme erkinin organları ve fonksiyonları incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri neticesinde yürütme erki açısından ortaya çıkan değişiklikler incelenmiştir. Bu çalışmada anayasal belgeler ve anayasanın ilanına etki eden tarihsel olaylar ve hukuki metinler, öğreti ve siyasal tartışmalar incelenerek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-ı Esasi, Reform, Tanzimat, Meşrutiyet, Yürütme Erki

ABSTRACT

EXECUTIVE POWER IN THE OTTOMAN CONSTITUTION

MEHMET KÖKER

Ottomans brought different political institutions into existence during their journeys from being a margraviate to being a seignior and from being a state and an empire.

Due to the administrative, military and economic problems in the seventeenth century Ottoman Empire, reformative movements ensued. As a result of these reformative movements; “Sened-i İttifak” (Charter of Alliance), constitutional documents of “Tanzimat” reform era and “Kanun-ı Esasi” the first Ottoman Constitution were declared.

In this thesis study, the emergence of the idea of restriction of the political power examined in the first chapter. In the second chapter, the concept of the executive power in the classical era of the Ottoman Empire along with the institutions of sultanate and the caliphate were examined. In the third chapter, organs and functions of the executive power as defined in the Ottoman Constitution were examined. In the fourth chapter, the differences that occurred in terms of the executive power in consequence of the 1909 amendments to the Ottoman Constitution. In this study; constitutional documents, historical events that resulted in the declaration of the constitution and other legal documents were presented and evaluated in light of the doctrine and political arguments.

Keywords: Ottoman Empire, “Sened-i İttifak”, “Tanzimat Fermani”, “Islahat Fermani”, “Kanun-ı Esasi” The Ottoman Constitution, Reform, Constitutional Monarchy, Executive Power

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar anayasacılık hareketlerini anlamak için Osmanlı anayasal gelişmelerini anlamak gerekmektedir. Kanun-ı Esasi üzerine Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi bünyesinde yasama ve yargı erklerini inceleyen akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu tez çalışması ile yürütme erki incelenerek bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Anayasa hukuku ve hukuk tarihinin kavramlara yaklaşımı arasındaki farklılık bu tez çalışmasının en zorlayıcı tarafı oldu. Siyasal iktidar ya da egemen kavramından bahsedilirken anayasa hukuku açısından tahayyül edilen hususlar ile hukuk tarihi aynı ölçüde değildir. Bir siyasal iktidar olarak padişahın anayasa hukuku açısından görev ve yetkileri incelendiğinde ortaya çıkan tablo ile hukuk tarihi açısından devlet yönetiminde sadrazamların rolü birlikte değerlendirilmez ise sağlıklı sonuçlar elde edilemeyecektir. Bu tez çalışmasında bu iki alan arasındaki bu farklılık olabildiğinde birlikte ele alınmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunu belirlememde ve tezin hazırlanmasında desteğini her zaman hissettiğim kıymetli hocamız Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ'ye teşekkürü borç bilirim. Yine tezin yazılması sürecinde kıymetli fikirleri ile katkıda bulunan Dr. Ali Adem YÖRÜK hocamızın da emeklerinin karşılığı ödenemez. Jüride yorumları ile katkıda bulunan Prof. Dr. Abdurrahman Eren, Doç. Dr. Ebru Karaman ve Dr. Abdullah İslamoğlu'na şükranlarımı sunuyorum.

Kıymetli dostlarımla bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında emekleri yadsınamaz. Osmanlıca metinlere dair yaptığım çalışmalarda Hüseyin Berkehan ÇAĞATAY'ın, erkler ayrılığına ilişkin konularda yaptığımız tartışmalar ile Seyfullah TOSUN'un bu tez çalışmasına çok kıymetli katkıları oldu.

Bu tez çalışmasını emeklerinin karşılığını hayatım boyunca asla ödeyemeyeceğim annem Birsen KÖKER ve rahmetli dedem Mehmet KÖKER'e ithaf ediyorum.

MEHMET KÖKER

BURSA, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM KADİR-İ MUTLAK DEVLET, İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ VE ERKLER AYRILIĞI İLKESİ	4
I. KADİR-İ MUTLAK DEVLET VE İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ	4
A. KADİR-İ MUTLAK DEVLET	4
1. NICCOLO MACHIAVELLI	5
2. JEAN BODİN	6
3. THOMAS HOBBS	8
B. İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ.....	10
1. JONN LOCKE	11
2. BARON DE LA BREDE ET DE MONTESQUIEU	12
II. ERKLER AYRILIĞI İLKESİ.....	13
İKİNCİ BÖLÜM KANUN-I ESASİ ÖNCESİ YÜRÜTME ERKİ ANLAYIŞI. 15	
I. DEVLET BAŞKANI	15
A. HAKAN.....	15
B. HİLAFET.....	17
C. PADİŞAH.....	19
1. OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMİNDE.....	19
2. HÜCCET-İ ŞER'İYE VE SENED-İ İTTİFAK	21
3. TANZİMAT DÖNEMİ ANAYASAL BELGELERİNDE.....	27

II. VEZİRİAZAM	33
III. DANIŞMA ORGANI	35
A. DİVAN.....	35
B. KURULTAY	36
C. DİVAN-I HÜMAYUN	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KANUN-I ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ	40
I. İLANINI HAZIRLAYAN OLAYLAR	40
II. GENEL YAPISI	43
III. PADİŞAH.....	49
A. METİN VE KOMİSYON ÇALIŞMALARI	50
1. MİTHAT PAŞA TASLAĞI: KANUN-I CEDİD	50
2. FRANSIZ KANUN-I ESASİ'Sİ ÜZERİNE BİR LAYİHA	52
3. KOMİSYON ÇALIŞMALARI.....	53
B. KANUN-I ESASİ.....	57
IV. HEYET-İ VÜKELA.....	60
V. UYGULAMA.....	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	67
1909 DEĞİŞİKLİKLERİ SONRASINDA KANUN-I ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ	67
I. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNİ HAZIRLAYAN OLAYLAR.....	67
A. JÖN TÜRK MUHALEFETİ VE PARİS KONGRELERİ.....	69
1. İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİ.....	70
2. TEŞEBBÜS-İ ŞAHSÎ VE ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ	70
3. PARİS KONGRELERİ.....	72
B. MAKEDONYA SORUNU VE FİRZOVİK OLAYI.....	73
C. MEŞRUTİYETİN İLANI, SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI.....	77

D. 31 MART OLAYI VE II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ	78
II. 1909 KANUN-I ESASİ DEĞİŞİKLİKLERİ	82
A. GENEL YAPISI	82
B. PADİŞAH	85
1. GENEL OLARAK	85
2. PADİŞAHIN YÜRÜTME FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ	86
3. PADİŞAHIN YASAMA FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ	87
C. HEYET-İ VÜKELA	89
1. GENEL OLARAK	89
2. HEYET-İ VÜKELA'NIN YÜRÜTME FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ	90
3. HEYET-İ VÜKELA'NIN YASAMA FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ	91
D. UYGULAMA	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	: Bakınız
Bs	: Bası
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
s	: Sayfa
S	: Sayı
T.y	: Tarih Yok
Y.y	: Yayınevi Yok

GİRİŞ

Siyasal iktidarın yapısında on altıncı ve on yedinci yüzyılda başlayan değişimler neticesinde modern devlet ortaya çıkmıştır. İlkel devletten modern devlete giden süreçte insanlık bir “kadir-i mutlak devlet” ortaya çıkması ve bu iktidarın sınırlandırılması gibi çelişkili görünebilecek iki iktidar yapısının peşinden gitmiştir.

Bireylerin özgürlüklerinin korunması için siyasi iktidarın sınırlandırılması fikri neticesinde erkler ayrılığı ilkesi ortaya çıkmıştır. İlkel toplumdan modern devlete giden süreçte yasama ve yargı fonksiyonlarını da bünyesinde bulunduran yürütme erki, siyasi iktidarın yapısını inceleme açısından önemlidir. Zira monarşilerden cumhuriyetlere geçişte yürütme erki, yasama ve yargı fonksiyonlarından arındırıldığında yürütme fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri açısından yürütme erki anlayışı ve yürütme erkinin incelenmesi önemlidir. Bu tez çalışmasında Osmanlı Devleti’ne etki eden yürütme erki anlayışı ve Kanun-ı Esasi’de yürütme erkinin organları ve fonksiyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Siyasal iktidarın yapısını düzenleyen anayasa ve anayasal belgelerin metinleri kadar onların ortaya çıkmasına sebep olan tarihi olaylar da önemlidir. Bu açıdan tez çalışmasında anayasa ya da anayasal belgelerin metni incelenmeden önce o belgenin ilanını hazırlayan tarihi olaylar değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde on yedinci yüzyılda başlayan idari, askerî ve iktisadi sorunlar neticesinde reform arayışları başlamıştır. Bu arayışlar sonucunda Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi’nin ilanına kadar olan süreçte bu anayasal belgelerin önemi büyüktür.

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde, “kadir-i mutlak devlet” anlayışının ortaya çıkışı ile Machiavelli, Bodin ve Hobbes tarafından kuramlaştırılması incelenmiştir. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde egemen iktidarın yapısında iktidarın sınırlandırılması fikri ortaya atılmıştır. Locke ve Montesquieu tarafından kuramlaştırılan iktidarın sınırlandırılması fikri neticesinde erkler ayrılığı ilkesi ortaya

çıkıştır. Yürütme erkinin organ ve fonksiyonlarının incelenmesinde bu tarihsel süreçlerin ve kuramların etkisi önemli olduğu için bu konular değerdendirilmiştir.

İkinci bölümde, Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar olan süreçte yürütme erki anlayışı incelenmiştir. Bu başlık altında hedeflenen husus “devlet başkanı”, “veziriazam” ve “danışma organı” olarak nitelendirilebilecek yürütme organlarının tarihi ve hukuki olarak irdelenmesidir. Hakan ve Hilafet kurumlarının Osmanlı Devleti Klasik Döneminde yürütme erki anlayışına etkileri araştırılmıştır. Osmanlı Devleti Klasik Dönemi belgesi olan Hüccet-i Şer'ıye incelenmiştir. Bu belge, ortaya çıkışında Batı etkisine rastlanmaması ve iktidarın sınırlandırılması fikrini içinde bulundurmasından dolayı önemlidir. Sened-i İttifak, Tanzimat Dönemi belgelerinden değildir. Ancak Tanzimata giden süreçte ayanlar ile merkezi idare arasındaki ilişkilerin değerdendirilmesi açısından önemli bir yeri vardır. Temel hakların ve siyasal iktidarın kullanımına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı Tanzimat Fermanı ile iktidar anlayışında önemli yenilikler getirilmiştir. Bu yönü ile Tanzimat Fermanı birçok reforma öncülük etmiştir. Islahat Fermanı ise din ve vicdan özgürlüğü noktasında kendisinden önce ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ötesine gitmiştir. Yürütme erki anlayışı açısından “veziriazam” ve “danışma organı”nın araştırılması da tez açısından bir gerekliliktir. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un ortaya çıkmasında Kurultay ve Divan kurumlarının etkileri araştırılmıştır. Bu anayasal belgeler ve kurumlar, Kanun-ı Esasi'nin ilanına giden süreçte önemli köşe taşları oldukları için incelenmişlerdir.

Üçüncü bölüme, Kanun-ı Esasi'nin ilanını hazırlayan tarihsel olaylar incelenerek başlanmıştır. Tanzimat Dönemi ile başlayan reformların başarısız olması, Batının sömürgecilik faaliyetleri ile iktisadi olarak gücünü artırması ve Osmanlı Devleti'nde iktisadi durumun kötüye gitmesinden dolayı yaşanan siyasi ve toplumsal krizler önemlidir. Bu dönemde ortaya çıkan “gizli” cemiyetler, Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatına karşı bir tepkidir. Kanun-ı Esasi'nin ilanını hazırlayan tarihsel olaylar incelendikten sonra Kanun-ı Esasi'nin genel yapısına bakılmıştır. Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nin şekli, yapısı, erkleri ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri değerdendirilmiştir. Bu değerdendirmeden sonra Kanun-ı Esasi'de

Padişah ve Heyeti Vükela incelenmiştir. Yürütme erkinin düzenlenişi açısından önemli olduğunu düşündüğümüz Mithat Paşa'nın Kanun-ı Cedid'i ve Sait Paşa tarafından hazırlanan *Fransız Kanun-ı Esasi'si Üzerine Bir Layiha* araştırılmıştır. Kanun-ı Esasi'nin ilanı sonrasında uygulanaşına ilişkin tarihi ve hukuki konular da irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde, 1909 Kanun-ı Esasi değişikliklerini hazırlayan tarihi olaylar incelenmiştir. II. Abdülhamit'in Meclisi tatil etmesi ile başlayan bu süreçte Osmanlı-Rus savaşındaki mağlubiyet üzerine Berlin Kongresi'nde toprak kayıpları devam etmiştir. II. Abdülhamit'e karşı muhalefet eden kişiler tarafından örgütlenen Jön Türk'ler; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. İki kez Paris'te toplanan Jön Türk Kongrelerinin ortak hedefi II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesidir. İkinci Meşrutiyetin ilanında bu cemiyetlerin etkileri büyük olduğu için bu tez çalışmasında incelenmiştir. Makedonya sorunu ve Firzovik Olayları neticesinde ise İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. 13 Nisan 1909 tarihinde başlayan olaylar Hicri takvimde karşılığı 31 Mart 1325 olduğu için tarihe "31 Mart Olayı" olarak geçmiştir. 31 Mart Olayı sonrasında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi neticesinde Kanun-ı Esasi'de 1909 değişiklikleri yapılmıştır. Bu değişikliklerin öncelikle Kanun-ı Esasi'nin genel yapısında ortaya çıkardığı farklılıklar irdelenmiştir. Bu bölüm, Padişah ve Heyeti Vükela açısından 1909 değişiklikleri ve değişiklikler sonrasında uygulamada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi incelenerek bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADİR-İ MUTLAK DEVLET, İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ VE ERKLER AYRILIĞI İLKESİ

I. KADİR-İ MUTLAK DEVLET VE İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ

A. KADİR-İ MUTLAK DEVLET

Avrupa’da siyasal iktidarın yapısı on altıncı ve on yedinci yüzyılda değişim göstermiştir. Bu değişim neticesinde ortaya çıkan siyasal iktidar ise Ulus Devlet ya da Modern Devlet olarak adlandırılmıştır. Modern devlet kuramının ortaya çıkmasında Orta Çağ boyunca yaşanan iktidar mücadelesinin etkisi büyüktür. Modern devletin temel özelliklerinden biri bu güç mücadelesine bir son vermesi ve siyasal gücün merkezde toplanmasıdır. Kral, Papa ve feodal beyler arasındaki güç mücadelesinin sonunda Kral, egemen iktidar olmuştur¹.

Ulus devletin ortaya çıkmasında Orta Çağ’ın iktisadi düzeninin değişmesinin de etkisi büyüktür. Tarım üzerinden üretim sağlayan ve kendi kendine yeten feodal beyliklerin ihtiyaç fazlası üretim ve ticaret ile zenginleşmesiyle birlikte burjuvazi ortaya çıkmıştır. Burjuvazinin ürettiği malları satmak için gireceği pazarda birçok feodal beyliğin bulunması birbirinden farklı kanunlar ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Papalık da tüm Avrupa’yı kontrol altına alacak güce sahip değildi. Böylece burjuvazi, küçük feodal beyliklerin ortadan kaldırılması ve arzu ettiği pazarın oluşması için güçlü merkezi otoritenin sağlandığı mutlak monarşi yönündeki fikirleri desteklemiştir. İktisadi ilişkiler ve işbirlikleri neticesinde yüzlerce

¹ Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 185-186.

bölgesel dil yerini ulusal dillere bırakmıştır. Böylece iktisat ve dil, ulus devletlerin inşasında önemli bir rol almıştır².

Çağın düşünürleri tarafından kralın sahip olduğu yetkiler “egemenlik” kavramı ile açıklanmıştır. Mutlak yetkilere sahip egemen iktidar, tek ve rakipsizdir. Siyasal iktidarın bu dönüşümü ile ilgili kuramsal açıklama ise Niccolo Machiavelli, Jean Bodin ve Thomas Hobbes’un görüşleri çerçevesinde incelenebilir³.

1. NICCOLO MACHIAVELLI

3 Mayıs 1469 yılında Floransa’da burjuva bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Bu dönemde İtalya, çeşitli kent devletleri ve feodal beyliklerin olduğu bir yapıdadır. Orduları ve silahlı güçleri olmayan kent devletleri ve feodal beylikler arasında verilen güç savaşında kazanan ortaya çıkmadığı için İtalya yabancı güçler tarafından yağmalanmış, Fransa ve İspanya gibi siyasal birliğini sağlamış ülkelere karşı direnç gösterememiştir. Siyasal birliğin sağlanamamasından dolayı bir pazar ortaya çıkamamış ve iktisadi krizlere sebep olmuştur⁴.

İtalya’nın bu durumunu gözlemleyen Machiavelli, Fransa ve İspanya’da olduğu gibi siyasal birliğin sağlanması için güçlü bir hükümdarın olması gerektiğini ileri sürmüştür. *Prens* ve *Titus Livius’un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* adlı iki eserinde de bu konu üzerine değerlendirmeler yapmıştır⁵.

Ulus devletin özelliklerinden biri de Orta Çağ düşüncesinde var olan “her türlü iktidar Tanrı’dan gelir” yani “iktidarlar meşruiyetini Tanrı’dan alır” anlayışından farklı laik bir iktidar olmasıdır. Machiavelli’nin İtalya’da siyasal birliğin sağlanması için kaleme aldığı *Prens* adlı kitabı yayımlandıktan sonra Katolik Kilisesi bu kitabın şeytan tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. Katolik Kilisesi’nin verdiği tepkinin büyüklüğü Machiavelli’nin amaç-araç arasında kurduğu ilişkiden kaynaklanmamaktadır. Machiavelli, İtalya’da siyasal birliği sağlayacak hükümdarın iktidarını kilise, feodal beylikler ve kent devletlerinden üstün görmüştür. İktidarın

² Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2010, s. 300-309.

³ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 187.

⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara, İmge Yayınları, 2013, s. 165-166; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, Beta Yayınevi, 2017, s. 113.

⁵ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 115.

meşruiyeti için Papalığı ya da Tanrı'yı göstermeyen Machiavelli bu görüşünden dolayı Katolik Kilisesi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir⁶.

Prens adlı kitabında iktidarın ele geçirilmesi, yönetim, askerî güç, hükümdarın yapması gerekenler ile İtalya'yı barbarların işgalinden kurtarmak için çağrıya yer vermiştir⁷. *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* adlı kitabı ise bir denemeler topluluğu olup *Titus Livius*'un ilk on kitabında bulunan pasajların yorumları ve *Titus Livius*'ta yer almayan söylevler yer almaktadır. Kitapta Romalıların iç işleri ve imparatorluğun genişlemesine ilişkin kararları ve kişisel eylemlerin Roma üzerindeki etkileri incelenmiştir⁸.

Machiavelli siyasal düşünceler tarihi açısından kendi döneminden günümüze kadar birçok düşünürü ve siyasetçiyi etkilemiştir⁹. “Stato” yani devlet sözcüğünü Batı dilinde ilk kullanan düşünürdür. Siyasal yönetimin laikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihteki uygulamalar ve kendi çağında yaşanan olaylara ilişkin gözlemleri sonucu siyasal sorunları dini ve ahlaki ilkelerden bağımsız olarak değerlendirmesi gerçek bir yeniliktir. Siyasal olayları yorumlarken merkeze hükümdarı alması bir yenilik olmakla birlikte başarı ve başarısızlıkları devlet adamının yeteneğine bağlamasından dolayı yüzeysel olmakla eleştirilmiştir¹⁰.

2. JEAN BODİN

Fransa'da Angers kentinde 1529 ya da 1530 yılında burjuva bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Toulouse Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almış ve 1561 yılına kadar aynı fakültede öğretim üyeliği yapmıştır. Bu tarihten sonra Paris'e avukatlık yapmak için gitmiş ve krallık savcılığına atanmıştır. Bu dönemde *Devletin*

⁶ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 187-191.

⁷ Niccolo Machiavelli, **Prens**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Can Yayınları, 2018, s. 11-12.

⁸ Niccolo Machiavelli, **Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler**, Çev. Alev Tolga, İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 15-17.

⁹ 20.yüzyılda Mussolini “Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır” demiştir. Hitler ise yenildiğinde “Machiavelli'ler de bir gün dizginlenebilirmiş” demiştir. Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 126.

¹⁰ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 43-46; George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2, Çev. Alp Öktem, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 2-24; Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, s. 338.

Altı Kitabı adlı eseri kaleme almıştır ve burjuvanın temsil edildiği meclise üye olmuştur¹¹.

Egemenlik kavramını ulus devletin iktidarını tanımlamak için kullanan ilk düşünür Bodin'dir. Bodin bu kavramı bir siyasal iktidar portresi çizmek için değil mevcut mutlak monarşiye uygun bir kavram üzerinden kuramsal çerçeveyi çizmek için ileri sürmüştür. Fransa'da krallar, papalık ve feodal beyliklere karşı verdiği mücadeleden tartışmasız bir şekilde üstün çıkmışlardır. Bodin, Fransa'da mutlak monarşinin bu üstünlüğünü ifade etmek için Latince "en üstün iktidar" anlamına gelen "superanus" teriminin Fransızca karşılığı olan "souverainete" (egemenlik) kavramını kullanmıştır¹².

Bodin'e göre devlet birçok ailenin ve onların ortak mallarının egemen güç tarafından yönetimidir¹³. Bu tanımda aile kavramı üzerinden Roma Hukukunda olduğu gibi özel mülkiyet ile özgürlük hususlarına vurgu yapmıştır. Ailelerin ortak mallarından kastedilen ortak ya da kamusal malların yönetimidir. Egemen güç ise herhangi bir ahlaki ya da dini sınırlandırma olmaksızın sürekli, mutlak, bölünmez ve devredilemez en yüksek güçtür. Çünkü başka bir güç tarafından sınırlandırılan iktidar artık egemen olmaktan çıkacaktır. Hatta egemen kendi koyduğu kurallarla dahi bağlı değildir. Devletin güç ya da zor kullanması egemenlik hakkının doğal bir sonucudur ancak devleti haydutlardan ayıran husus da burada ortaya çıkmaktadır. Devleti farklı kılan husus adil bir yönetimdir. Devletin meşruiyeti adalete yönelen bir düzen olmasından kaynaklanmaktadır. Bodin de Machiavelli gibi iktidarın kaynağı olarak Tanrı'yı görmez. Ancak Machiavelli'den farklı olarak iktidarın meşruiyetini ahlaki ilkeler ve doğal yasalarda bulur. Doğa yasası insanların yasalarının üstünde olduğu için egemen öncelikle doğa yasasına vicdanen uymak zorundadır. Ancak uymadığı takdirde kimse egemenden hesap soramayacaktır. Bodin egemen ne kadar

¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, Ankara, İmge Yayınları, 2009, s. 10-14.

¹² Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 195.

¹³ Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 141. Bodin'in devlet tanımının farklı çevirileri: "Devlet, birçok ailenin ve (bu ailelerin) ortak çıkarlarının egemen bir güçle, doğruluk üzere (yasa uyarınca) yönetilmesidir." Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2, s. 181; "Devlet, ailelerin ve onların ortak varlıklarının egemen güç tarafından adaletle yönetimidir." Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 196.

kötü ve zalim olursa olsun direnme hakkına başvurulamayacağını ileri sürer. Bodin’e göre egemenin kötü ve zalim buyruklarına itaat etmek istemeyenler ise ülkeyi terk edebilirler¹⁴.

Günümüz anayasa hukukunda da halen kullanılan egemenliğin “sürekliliği” tespiti Bodin’in devlet kuramına ilişkin en büyük katkısıdır. Mutlak monarşilerde süreklilik ilkesi kralın biri doğal diğeri ise siyasi iki bedene sahip olduğu görüşüyle açıklanmaya çalışılmıştır¹⁵.

Bodin’in egemen devlet kuramının üç önemli sonucu olmuştur. Birincisi feodal ve bölünmüş siyasi yapı yerine mutlak monarşinin kuramsal altyapısı ortaya çıkmıştır. İkincisi Roma’da görülen karma yönetimler uygulama zemini bulamamıştır. Çünkü egemen, iktidarını halk ya da soylular fark etmeksizin kimseyle paylaşmayacaktır. Üçüncüsü ise dini iktidar olan Papalığın siyasal iktidarda pay sahibi olmak için ileri sürdüğü üstünlük iddialarına son verilmesidir. Egemen devletin üstünde herhangi bir dini ya da siyasi güç bulunamaz. Böylelikle egemen iktidar “feodal zinciri” parçalayacak, dini hegemonyanın etkisinden kurtaracak ve ulusal birlik ve bağımsızlığı sağlayacaktır¹⁶.

3. THOMAS HOBBS

5 Nisan 1588 tarihinde İngiltere’de Malmesbury kentinde doğmuştur. Oxford Üniversitesi’nde eğitim almıştır. Soylu aileler için öğretmenlik görevi yapmıştır. Bu görevi sırasında soyluların kütüphanelerinden yararlanma ve Avrupa gezilerine katılarak farklı düşünürlerle tanışma fırsatını yakalamıştır¹⁷. Hobbes’un yaşadığı dönemde İngiltere hem iç hem de dış tehditlerden dolayı siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir devlettir¹⁸.

¹⁴ Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, s. 338-345; Uygun, **Devlet Teorisi**, s.195-201; Ağaoğulları, Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, s. 18-64.

¹⁵ 1557’de İngiltere’de açılan bir davaya on yıl önce ölmüş kral VIII. Henry’nin de adı karışmıştır. Davada yargıcın “Kral siyasi bir bedendir” kararından sonra diğer yargıçlar şu metni imzalamışlardır: “Kral, Yasa tarafından halkın başı ve yöneticisi olarak kabul edildiğinden, sonsuza dek sürecek bir süreklilik adıdır. Bu nedenle, Kral hiçbir zaman ölmez”. Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 198-199.

¹⁶ Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 141-142.

¹⁷ Ağaoğulları, Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, s. 163-175.

¹⁸ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 203.

İngiltere diğer Avrupa devletlerine göre değişimlerin sert bir şekilde yaşanmadığı ve toplumsal gelişmelerin yumuşak süreçler ile gerçekleştiği bir ülkedir. Ancak Hobbes'un tanıklık ettiği dönemde aristokrasinin desteklediği kralın ordusu ile burjuva tarafından desteklenen parlamento ordusu karşı karşıya gelmiş ve iç savaş çıkmıştır. İç savaşı kazanan parlamento, kralı idam ettirmiş ve monarşiye son vermiştir. 1660 yılında Cromwell'in ölümünden sonra tekrar monarşiye dönmüştür. Hobbes, *Leviathan* isimli eserini bu dönemde kaleme almıştır¹⁹.

Hobbes, devlet öncesi hale ilişkin tespitlerini “doğa hali” olarak tasvir etmiştir. Bu tasvir oldukça karamsardır. Korku ve güvensizliğin hüküm sürdüğü doğa halinde herkesin boyun eğeceği bir iktidar olmadığı için sürekli savaşların olması kaçınılmazdır. İşte “homo homini lupus” yani “insan insanın kurdudur” olarak betimlenen bu dönemden çıkış da devletin kurulması ile olacaktır²⁰.

Devlet öncesi durumu tasvir ettiği doğa halinde bireyler açısından güvenlik ihtiyacı ve savaşın gelişmeyi engellemesini göz önünde bulundurarak toplum sözleşmesini temellendirmiştir. “Leviathan” olarak ifade ettiği devlet, mutlak otoriter bir yapıda olup bireylerin kendi aralarında yaptığı bir sözleşmeye dayanmaktadır. Egemen bu sözleşmenin bir tarafı değildir. Doğa halinin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan kaçınmak için bireylere üç görev düşmektedir. Bunlar barış istemek, haklarından feragat etmek ve verilen sözü tutmaktır. Bireyler bu üç görevi yerine getirerek bir toplum sözleşmesi ile egemeni ortaya çıkaracaktır. Ancak egemen sözleşmenin tarafı olmadığı için herhangi bir sınırlamayla bağlı değildir. Bunun tek istinasını ise bireylerin yaşamlarının korunması oluşturur. Bireyin yaşamının korunması her ne kadar egemene devredilmiş olsa da her bireyin kendi yaşamını korumak için “direnme hakkı” vardır. Hobbes bu düşüncesi ile

¹⁹ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 203-204. Bu dönem İngiltere'yi ve devrimi anlatan eser için bkz. Christopher Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

²⁰ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 204-206; Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 153-156; Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2, s. 201-209.

“vazgeçilmez hak” kavramını ortaya koyarak insan hakları açısından önemli bir katkıda bulunmuştur²¹.

Hobbes’un devletin ortaya çıkmasında devletin çıkarları ile bireylerin çıkarları arasında ortaya çıkabilecek çatışmalara hiç yer vermemiş olması devleti fazla idealize etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ileri sürdüğü diğer görüşleri ile modern devletin çerçevesini çizmiştir. Devletin kurulmasında merkeze bireyi almıştır. Yasalara mutlak itaati öngörmüştür. Bireysel haklardan bahsetmiştir²².

B. İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI FİKRİ

Egemen iktidarın sürekli, bölünmez ve mutlak olmasına ilişkin on altı ve on yedinci yüzyıllarda Machiavelli, Bodin ve Hobbes gibi düşünürlerin kuramını önceki bölümde inceledik. Burjuvazinin desteğini arkasına alan mutlak monarşiler Avrupa’da feodal beyliklere ve Kilise’nin üstünlük iddiasına son vermiştir. Mutlak monarşi hedefine ulaşan burjuvazinin bir sonraki hedefinde mülkiyet hakkı, kişi güvenliği ve keyfi vergi alınmaması gibi konular yer almıştır. Ancak bu hedeflere ulaşabilmek için iktidarın sınırlandırılması gerekmektedir. Bundan dolayı on altı ve on yedinci yüzyıllarda mutlak monarşiyi savunan burjuvazi on sekizinci yüzyılda artık iktidarın sınırlandırılması fikrini savunmuştur. Bu yüzyılda aristokratlar da kendi sınıflarının çıkarlarını korumak için mutlak monarşilerin sınırlandırılması görüşünü savunmuştur²³.

Burjuvazinin kendi çıkarlarına uygun bir siyasi ve hukuki sistem arzusu bazı ülkelerde monarşi ile uzlaşmaya bazılarında ise çatışmaya sebep olmuştur. Uzlaşmanın gerçekleştiği ülkelerde monarkların yetkileri zamanla sembolik yetkilere dönüşürken, çatışmanın gerçekleştiği ülkelerde ise cumhuriyetler kurulmuştur. Bu

²¹ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2007, s. 48; Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 133-145.

²² Ağaoğulları, Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, s. 279-280.

²³ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 216-217.

dönemde liberal düşünür Locke ve aristokrat olan Montesquieu'nun görüşleri iktidarın sınırlandırılmasında önemli rol oynamıştır²⁴.

1. JONN LOCKE

26 Ağustos 1632'de İngiltere'de Bristol yakınlarında Wrington-Sommerset'te orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Locke'un siyasal düşünce tarihinde liberalizm üzerindeki etkisinden öte kendi ilgi alanları ile de büyük öneme sahiptir. İngiltere'de en iyi okullardan biri olan Westminster'da ve Oxford Christ Church'te eğitim görmüştür. Dil, retorik, ahlak felsefesi, felsefe ve tıp eğitimi almıştır. Öğretim üyeliği görevinde bulunmuştur. 1660'lı yıllarda siyasal konulara da ilgi duymaya başlamıştır²⁵.

Locke'un devlet öncesine ilişkin “doğa hali” tespitleri Hobbes'a göre farklılık gösterir. Doğa halinde insanlar davranışlarını arzu ettiği gibi belirleme ve mülkiyet konusunda tam bir özgürlüğe sahiptir. Ancak doğa halinde adalet konusunda herkesin kendi yargıcı haline dönüşmesinden dolayı devlet kurmak zorunda kalmıştır. Devlet burada bireylerin cezalandırma hakkını devretmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ancak Locke'un toplum sözleşmesinde bireysel özgürlükler ve mülkiyet hakkı değil sadece cezalandırma hakkı devlete devredilmektedir. Bundan dolayı devlet öncesi durumda var olan özgürlük, yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı doğal haklardır. Doğal hakların varlığı devlet için hem gerçekleştirilmesi gereken bir amaç hem de müdahale noktasında sınırdır²⁶.

Locke tarafından “siyasal toplum” ya da “yasama iktidarı” olarak ifade edilen siyasal iktidarın görevleri kuruluş amacına uygun ve sınırlıdır. Siyasal iktidar kurulurken bireylerin devrettikleri hak ve yetkileri kamu yararının ötesinde kullanamaz. Siyasal iktidarın görevi bireylerin özgürlüğü, yaşam ve mülkiyet hakkını korumak, iç ve dış güvenliği sağlayarak huzur ve halkın iyiliğini gerçekleştirmektir²⁷. Şayet siyasal iktidar bu görevinin sınırlarını aşar ve doğal

²⁴ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 217.

²⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, Ankara, İmge Yayınları, 2009, s. 129-133.

²⁶ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, s. 48-49.

²⁷ Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s.179.

hukuku çığner ise bu durumda bireylerin siyasal iktidara karşı “direnme hakkı ve sorumluluğu” vardır. Zira Locke’a göre hukukun dışına çıkmış bir iktidar artık tiranlıktır ve bu gayrimeşru iktidarın durdurulması gerekir²⁸.

Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı eserinde erkler ayrılığına ilişkin hususları da incelemiştir. Devletin organlarını yasama, yürütme ve federatif güç olarak üçe ayırmıştır. Yargıyı bir erk olarak saymamasına ilişkin iki fikir ileri sürülmüştür. Birincisi yargıyı zaten yürütme erki içinde saymıştır. İkincisi ise o dönem İngiltere’de yargı az çok bağımsız olduğu için bunu yazmaya gerek duymamıştır. Locke açısından yasama erki her zaman yürütme erkinden üstündür. Yürütme erki, yasamanın yaptığı yasalarla bağlıdır. Federatif güç ise savaş ve barış, birlikler ve ittifaklar oluşturma konusunda her türlü işlemi yapma yetkisine sahip iktidardır. Federatif güç ile yürütme erki kendi içlerinde ayrılıyor olsa da kamu yararı ve güvenliği için birlikte çalışmak zorundadır. Locke’un tasvir ettiği erkler ayrılığı aslında bir denge ve denetleme mekanizması olarak tasarlanmamıştır. Ancak erklerin tek bir kişide toplanmasına ilişkin sakıncaları açıkça belirtmiştir²⁹.

2. BARON DE LA BREDE ET DE MONTESQUIEU

18 Ocak 1689 tarihinde Bordeaux yakınlarında La Brede şatosunda Fransız Krallığı’na yıllarca hizmet etmiş ve çeşitli soyluluk unvanları almış asker kökenli bir ailede doğmuştur. Bordeaux Üniversitesi’nde hukuk eğitimi alan Montesquieu 1708 yılında avukatlık yapmaya başlamıştır. Amcasının vefatı üzerine Baron unvanını alan Montesquieu, Bordeaux Parlamentosu’nda başkanlık görevini almış ve Bordeaux Akademisi’ne seçilmiştir³⁰.

On sekizinci yüzyılda iktidarın sınırlandırılması için öne sürülen en güçlü tez doğal haklar kuramıdır. Ancak Montesquieu “doğal haklar” kuramını gerçekçi bulmamıştır. Çünkü devlet öncesine dair yapılan tasavvurlar ülkelerin coğrafyaları, iklimleri ve özel koşullarını yok saymaktadır. Dolayısıyla varsayımsal olan “doğa

²⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 221-222.

²⁹ Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 208-211; Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 224; Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 374-376; Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, C.2, s. 276-278.

³⁰ Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 366-370.

hali”nden bir “toplum sözleşmesi” çıkarılarak en iyi yönetim biçimi bulunamaz. Eğer doğa haline ilişkin en iyi yönetim isteniyorsa bu durumda “doğaya en uygun yönetim şeklinin, söz konusu şekilde yönetilecek halkın tabiatına en uygun düzenlemeye sahip yönetim şekli olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır”³¹.

Montesquieu’nun ulus devlete en büyük katkısı, günümüzde de anayasalarda bulunan “erkler ayrılığı” fikridir. Özgürlüğün korunması açısından erkler ayrılığı olmazsa olmazdır. Devlette bulunan “yasa yapma”, “yasa uygulama” ve “uyuşmazlıkları çözme” yetkileri aynı kişiye verilirse kendi yapacağı ağır kanunları zorla uygulama tehlikesi ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde uyuşmazlıkları çözme yetkisinin kullanımı da diğer iki yetkiden ayrılmaz ise özgürlükler güvence altına alınamayacaktır. İktidarın kötüye kullanımının engellenmesi için iktidarın yine iktidarı sınırlandırması gerekmektedir³².

Montesquieu her ne kadar mutlak monarşiye karşı aristokratların çıkarlarını korumak için erkler ayrılığı fikrini ileri sürmüş olsa da bu fikir burjuvazi tarafından benimsenmiş ve Fransız Devrimi sırasında bir siyasal dogma haline gelmiştir³³. Hatta bu ilke 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 16. maddesinde “hakların güvence altına alınmadığı ya da güçler ayrılığının belirlenmediği herhangi bir toplumun, daha baştan/hiçbir surette anayasası mevcut değildir” şeklinde hayat bulmuştur³⁴. Montesquieu’nun erkler ayrılığı ilkesinin uygulanmasında farklılıklar ortaya çıksa da yargının bağımsızlığı hususu hala büyük önem taşımaktadır³⁵.

II. ERKLER AYRILIĞI İLKESİ

Erkler ayrılığı ilkesi, Montesquieu ile özdeşleştirilen ve 1789 Amerikan ve 1791 Fransız Anayasalarından başlayarak birçok anayasada yer verilen bir ilke olmasına rağmen bu ilke hukuki olmaktan ziyade siyasi niteliktedir. Özgürlüklerin

³¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev. Berna Günen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s. 9; Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 231-232.

³² Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 235.

³³ Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, s. 386-387.

³⁴ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, s. 81.

³⁵ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 236.

korunması ve tiranlığa yol açmaması gibi siyasi yönleri üzerine yoğunlaşmış olan Montesquieu, ilkenin hukuki analizi üzerine aynı ilgiyi göstermemiştir³⁶.

Hukuki analizi yoğun bir şekilde Montesquieu tarafından yapılmamış olsa da bu ilke, bireylerin özgürlüklerini korumak amacıyla iktidarın sınırlandırılması fikri üzerine inşa edilmiştir. İktidarın sınırlandırılması ise ancak erkler olan yürütme, yasama ve yargının birbirinden bağımsız organlar tarafından yürütülmesi ile sağlanabilir³⁷.

Erkler ayrılığı ilkesine yönelik farklı eleştiriler de bulunmaktadır. Duguit, egemenliğin bölünmez ve tek olduğuna atıf yapmakta ve bu ilkenin egemenlik ilkesi ile çeliştiğini dile getirmektedir. Esmein ise bu ilkenin doğanın kanunlarına aykırı olduğu ve insan vücudunda olduğu gibi farklı organların tek bir beyin tarafından yönetilmesi gerektiğine ilişkin itirazlarda bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri başkanlarından Woodrow Wilson ise bu ilkenin uygulanması halinde, ortaya çıkan sorunların sorumluluğunu her bir erkin diğerine atacağı ve sorumluluktan kurtulma imkânına sebep olacağı eleştirilerini dile getirmiştir³⁸. Bir diğer kritik ise demokratik rejimlerde farklı erklerden değil farklı fonksiyonlardan bahsedilebileceğidir³⁹.

Egemenlik tek ve bölünmez ise günümüzde kullanılan “erkler ayrılığı ilkesi” ile ne kastedilmektedir? Egemenlik, devletin organları aracılığıyla bireyler için iradesini belirtme ve tüm bireyler üzerinde hâkim kılmasıdır. Burada egemenliğin kullanım şekli ve içeriği farklılaşsa da ortaya çıkan tüm işlemler egemenin iradesinin bir sonucudur. Dolayısıyla egemenin birden fazla olan bu fonksiyonlarının ve organlarının ayırt edilmesi gerekir⁴⁰.

Dolayısıyla “erkler ayrılığı”, organlar ve fonksiyonlar ayrılığı olarak incelenirse, anayasa hukuku açısından sınıflandırma konusunda bir ölçüt haline gelir. Yani yasama, yürütme ya da yargı organından bahsediliyor ise burada teşkilatı,

³⁶ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 191. Teziç, erkler ayrılığı ilkesi ile ilgili olarak “politika sanatı ilkesi” ifadesini kullanır. Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta, 2013, s. 465.

³⁷ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011, s. 538.

³⁸ Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, s. 549-551; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 192.

³⁹ İlhan Arsel, **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, Güven Matbaası, 1955, s. 324.

⁴⁰ Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 192-193.

oluşumu ya da kuruluşu incelenmektedir. Yasama, yürütme ya da yargı fonksiyonundan bahsediliyor ise bu durumda da görev ve yetkileri, işlem ve faaliyetleri incelenmektedir⁴¹.

İKİNCİ BÖLÜM

KANUN-I ESASİ ÖNCESİ YÜRÜTME ERKİ ANLAYIŞI

I. DEVLET BAŞKANI

A. HAKAN

Türkler devleti “il” kelimesi ile ifade etmektedir. Orhon kitabelerini (yazıtlarını) ilk kez Almancaya tercüme eden Radloff da il kelimesini “kabile camiası” olarak tercüme etmiştir. Thomsen bu kelimeye karşılık “imparatorluk” terimini kullanmıştır. Arsal’a göre bu görüşler isabetsizdir. Ona göre il kelimesinin gerçek anlamı “teşkilatlanmış siyasi camiadır”. Bu teşkilatlanmış siyasi camianın hukuki ismi ise devlettir⁴². İl kelimesinin devlet dışındaki anlamları ise iyi, dostluk, sevgi, sulh ve barışseverliktir. Etimolojik olarak Türklerde devlete yüklenen anlam bu açıdan oldukça dikkat çekicidir⁴³.

Türklerde devlet anlayışını kavramak için Oğuz Kağan Destanına bakmak yararlı olacaktır. Oğuz Kağan Destanında kağanın iki eşinden biri gökten diğeri ise ağaç kovuğundan gelmektedir. Gökten gelen karısından olan üç erkek çocuğunun isimleri Gün, Ay ve Yıldız’dır. Ağaç kovuğundan gelen karısından olan üç erkek çocuğunun isimleri ise Kök, Dağ ve Deniz’dir⁴⁴. Oğuzlar, soylarının ve güçlerinin

⁴¹ Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, s. 743.

⁴² Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1947, s.264-265.

⁴³ Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, **Türkler**, C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1564-1574.

⁴⁴ W. Bang, G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, 1936, s. 16-17.

gökten ve yerden gelen büyük bir kudrete bağlıyorlardı. Göktürk yazıtlarında da devletin kuruluşunda gök, yer ve insan unsurlarına yer verilmiştir. Bu da Türklerde devlet anlayışının tüm kâinatı kapsadığını göstermektedir⁴⁵.

İslamiyeti kabul etmeden önceki dönemde Türk devletlerinde siyasal iktidar, tanrısal bir kaynaktan yeryüzüne inmiş ve bir askerî soyluluğa dayanarak hükümdarlık makamında ortaya çıkan otoriteyi ifade etmektedir⁴⁶.

Hakan, kut anlayışına göre siyasi iradenin Tanrı tarafından kendisine bahşedildiği ve Türk milletini idare etmesi için görevlendirilmiş ulu kimsedir. Hakanın Tanrı tarafından seçilmiş olması teokratik bir anlam taşımamaktadır. Hakanlık, devleti kuran aile içinde irsidir. Aile içinde kimin hakan seçileceği konusunda üzerinde fikir birliği olan bir yöntem olmadığı gibi açıklık da bulunmamaktadır⁴⁷.

Hakanın belirlenmesinde, üst düzey devlet memurları, boy beyleri ve halkın etkisi bulunmaktadır. Siyasi hâkimiyetin Tanrı tarafından bir aileye bahşedilmiş olduğuna inanılıyor olup ailenin tüm erkek üyeleri eşit olarak hakan olma şansına sahiptir⁴⁸. Ancak aile içerisinde de devletin başına geçmek için bilgelik, komutanlık ve soyluluk ölçütlerine önem verilmektedir⁴⁹.

Hakan, devlet yönetiminde siyasi ve idari teşkilatın en üstündedir. Hakanın görev ve sorumlulukları ise devletin sınırlarını korumak, topraklarını genişletmeye çalışmak, halkın iâşesini sağlamak, refah için çalışmak, devletin ve Türk milletinin şerefini payidar kılmak, orduyu komuta etmek, kanun düzmek, gerek gördüğü durumlarda yargılama yapmaktır⁵⁰.

⁴⁵ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 31.

⁴⁶ Yavuz Abadan, Bahri Savcı, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959, s. 2.

⁴⁷ Ümit Hassan, “Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C. 1, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s. 283-289; Abadan, Savcı, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 11.

⁴⁸ Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Konya, Mimoza Yayınları, Aralık 2012, s. 11.

⁴⁹ Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, s. 91.

⁵⁰ Bülent Atalay, “Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler”, **Türkler**, C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1513-1527; Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s. 270; M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2015, s. 10.

Hakanın siyasal iktidarı kullanırken kurultayda görüşlerini dile getiren halkın ve boyların görüşlerine saygı duyması ve töreye uygun davranması gerekmektedir⁵¹.

B. HİLAFET

Dünyada halen etkisini sürdürmekte olan üç hukuk sistemi vardır. Bunlar İslam hukuku, Roma Hukuku ve Anglo-Sakson hukukudur. Osmanlı Devleti’ni kuranların Müslüman olması ve İslam’ın Kanun-ı Esasi ile devletin resmi dini olarak belirlenmesi bu konunun tez açısından incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

İslam peygamberi olan Muhammet, devlet başkanlığı görevi de yapmıştır. Müslümanların dini ve dünyevi sorunlarını arz ettikleri peygamberin vefatının ardından hilafet⁵² kurumu ortaya çıkmıştır⁵³.

Halifenin nasıl belirleneceği konusunda kesin bir kural bulunmamaktadır. Hulefa-i Raşidin döneminde halifeliğin babadan oğula geçmesi hususu benimsenmemiştir. Halifenin belirlenmesinde bir veliaht seçilmesi ya da Medine’nin ileri gelenlerinin onay ve tasdiki etkili olmuştur. Veliaht belirlenmiş olsa da onay ve tasdik alması gerekmektedir. Halifenin belirlenme şekli konusu tartışmalı olup zor kullanarak iktidarı ele geçirme, irsiyet yoluyla ve seçimle de halife belirlenmiştir⁵⁴.

El-Maverdi halife olmak açısından aranan şartları *el-Ahkamü’s-Sultaniye* adlı eserinde saymıştır. Bu şartlar fikirde ve eylemde adil olmak, karar alırken ya da hüküm verirken içtihatla bulunabilecek kadar fıkıh bilgisine sahip olmak, görme, konuşma ve işitmeye engel bir özürlü olmamak, harekete engel bir vücut engeli olmamak, devlet işlerini yürütmek için gerekli ilme sahip olmak, İslam topraklarını korumak, düşmana karşı savaş ilan edip yürütebilecek cesarete sahip olmak ve

⁵¹ Ahmet Taşağıl, “Kurultay”, **DİA**, C. Ek-2, İstanbul, 2016, s. 94-95; Masao Mori, “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C. 9, 1978, s. 81-82; Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s. 269.

⁵² Sözlük anlamı “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” olan hilafet kelimesi, terim olarak ise İslam devletlerinde aynı zamanda ilk devlet başkanı olan peygamberden sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir. Halife kavramı da (çoğulu hulefa, halaif) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve bu terim de devlet başkanı için kullanılır. Casim Avcı, “Hilafet”, **DİA**, C. 15, İstanbul, 1998, s. 377-381.

⁵³ Muhammed Faruk En- Nebhan, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, Çev. Servet Armağan, İstanbul, Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, 1980, s. 377.

⁵⁴ Muhammed Hamidullah, **İslam Anayasa Hukuku**, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015, 185-186.

Kureyş kabilesinden olmaktır⁵⁵. İbn Haldun’a göre halifede olması gereken nitelikler dört tanedir. Bunlar ilim sahibi olmak, adaletli olmak, liyakatli olmak, duyu uzuvları düşünme ve serbestçe hareket etmeye uygun olmaktır. Soy olarak Kureyş kabilesinden olmak şartının tartışmalı olduğunu belirtmektedir⁵⁶. Kureyş kabilesinden olmak şartına karşı çıkan Hariciler, halifenin Kureyş kabilesinden olması şartını aramamaktadır. Şiiliğin Şebibiye kolu kadınların da halife olabileceğini kabul etmektedir⁵⁷. Bu konuda İslam hukukçuları arasında görüş birliği yoktur.

Devlet başkanının yürütme, yasama ve yargı erkine ilişkin pek çok görevi bulunmaktadır. Yürütme erkine ilişkin görev ve sorumlulukları ise Kur’an ve sünnet ile esasları belirlenmiş olan dini korumak, adaleti hâkim kılmak ve verilen kararların uygulanmasını, devletin iç ve dış güvenliğini sağlamak, vergileri adil bir şekilde toplamak, atanacak memurların görev ve yetkilerini belirlemek, devlet işlerini denetlemektir⁵⁸. Devlet başkanının geniş sorumlulukları ve görevleri bulunmaktadır. Bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi ancak bunları yerine getirebilecek bir “iktidar” yani güç ile mümkün olur. Bu sebeple görev, halifeye itaat, emirlerini yerine getirme ve ona destekle gerçek anlamını bulur⁵⁹.

Halifenin seçilme şartları ve halife olmak için aranan şartlar ile birlikte bir diğer husus da devlet başkanının görevinin sona ermesine sebep olan hallerdir. Bazı hallerde halifenin görevden azledilmesi gerekir. Bu hallerden biri halifenin artık görevi yerine getiremeyecek derecede fiziki ve ruhsal sağlığını kaybetmesidir. Akıl hastalığı, halife olduktan sonra ortaya çıkan bedensel sakatlıklar gibi hallerde halifenin görevine son verilir. Bunun dışında diğer sona erme sebepleri ise İslam dininden çıkma, esir düşme ve adaletten ayrılp fiska sapmadır⁶⁰. Dinden çıkma hali

⁵⁵ Maverdi, **Yönetimin Esasları**, Çev. Mehmet Ali Kara, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2008, s. 118-121; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 18.bs, Ankara, Turhan Kitapevi, 2016, s. 81.

⁵⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 552-553.

⁵⁷ Bahriye Üçok, **İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968, s.123.

⁵⁸ İsmet Kayaoğlu, “Halifelik”, **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, C. 4, 1980, s. 147-148.

⁵⁹ En-Nebhan, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, s. 467.

⁶⁰ Fısk, dinin emir ve yasaklarına aykırı davranmadır. Ali Şafak, “Fısk”, **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, s. 38-39.

hariç diğer durumlarda halifenin görevinin sona ermesine yine onu seçme ve görevden almaya yetkili heyet anlamına gelen “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”in karar vermesi gerekmektedir⁶¹.

C. PADIŞAH

1. OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMİNDE

Tarihte Osmanlı Devleti’ni kuracak olan Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti’ne bağlı bir uç beyliği iken, Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasının ardından Anadolu’da kurulan beyliklerden biri olmuşlardır. Bu uç beyliği, on dördüncü yüzyıldan sonra güçlenerek bir imparatorluk haline gelmiştir⁶². Bir uç beyliğinden beyliğe, bir beylikten devlete ve sonra imparatorluğa dönüşen Osmanlılar tarihsel süreçte farklı siyasi kurumlara hayat vermişlerdir.

Kanun-ı Esasi ile ekber evlat sisteminin anayasada padişahın belirlenmesi usulü olarak kanunlaşmasına kadar olan süreçte padişahın belirlenmesi hususunda tek bir usul benimsenmemiştir. Ekberiyet usulüne eski Türk devletlerinde de başvurulduğu bilinmekle birlikte bu bir töre haline gelmemiştir⁶³. Tek bir sistem benimsenmemiş olmasına rağmen padişahın belirlenmesi hususunda bazı teamüller tahta kimin geçme ihtimalinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Belli bir tarihten sonra İstanbul’a yakın vilayetlere gönderilen şehzadelerin daha uzak vilayete gönderilenlere göre İstanbul’a gelmesi ve padişah olma ihtimalinin daha yüksek olması durumu buna örnek olarak verilebilir. Ancak bu ihtimalin gerçekleşmediği durumlar da yaşanmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in vefatının ardından Fatih’in merkeze daha yakın bir vilayete gönderdiği Konya valisi Cem Sultan yerine Amasya Valisi Bayezit’e haber gönderilerek padişah olması sağlanmıştır⁶⁴. On altıncı yüzyıldan itibaren şehzadelerin vilayetlere gönderilmesine son verilmiştir. Bu

⁶¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Sayram Yayınları, 2011, s.107; Abdülhamid İsmail el-Ensari, “Ehlü-l-Hal ve’l-Akd”, **DİA**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 539-541.

⁶² Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 67-68; Üçok, Mumcu, Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, s.189.

⁶³ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 14, 1959, s. 69-94.

⁶⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 124-125.

tarihten sonra padişah olma açısından saraydaki pazarlıklar ve politikalar ön plana çıkmıştır⁶⁵.

Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar olan süreçte uygulamada dört farklı padişah belirleme usulü olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki padişahın ölmesi üzerine devlet erkânı tarafından hangi şehzadenin padişah olacağına karar verilmesi usulüdür. İkincisi, padişahın henüz hayatta iken kendisinden sonra göreve gelecek şehzadeyi belirlemesidir. Buna “ahd usulü” denir. Üçüncü usul, şehzadenin zor kullanarak padişah olmasıdır. Dördüncü usul ise ekber evlat usulüdür. 1617’de padişah I. Ahmet’in vefatından sonra şehzadelerin tahta geçmek için yaş olarak çok küçük olmalarından dolayı kardeşi padişah olmuştur. Bu usule ekber evlat usulü denilmektedir. Padişahın belirlenmesinde bu usul birkaç istisna dışında uygulanmıştır. Kanun-ı Esasi ile anayasada benimsenen yöntem olmuştur⁶⁶.

Padişah, siyasal iktidarın başında yer almaktadır. Siyasal iktidarın üç erki üzerine padişahın görev ve yetkileri bulunmaktadır. Bununla beraber padişah, devletin dini temelleri gereğince şeriata uymak ve Müslümanlığın prensiplerine sadık kalmak zorundadır. Padişahın yasama, yürütme ve yargı erkine ilişkin yetki ve görevlerinin olması istediği gibi kanun yapıp uygulayabileceği ve uymayanları da yargılayabileceği anlamına gelmemektedir. Kuramsal olarak padişahın elindeki erkleri keyfi olarak değil, “kanun, nizam ve ananelere göre yürütmesi, devlet işlerinde kesin bir karar vermeden önce divanda işleri inceletmesi ve bundan sonra karar sahibi olarak hükmetmesi” gerekir⁶⁷.

İslam hukukunda Kur’an, sünnet, icma ve kıyas ile belirlenen kurallar değiştirilemez nitelikte olduğu için Müslüman olan bir padişah, mutlak anlamda kanun koyucu sıfatını taşıyamaz. Padişah ancak şeriatın bir memuru ve koruyucusudur. Padişahın şer’i hukuk dışında kalan hususlarda kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlara örfi kanun denilmektedir. Şeyhülislam Pir Mehmed’in fetvasına göre bir konuda örfi kanun çıkarılabilmesi için ortaya çıkan yeni durum

⁶⁵ Halil İnalcık, “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, 1958, s. 67-79.

⁶⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 123-127.

⁶⁷ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 219-229; Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 31.

şeriatın dışında kalmalı ve bu olaya dair Müslüman toplum içerisinde bir âdet ya da inanış olmalı, padişahın bu konuda bir iradesi bulunmalı ve ortaya çıkacak bu kanun Müslümanların hayrına ve adalete uygun olmalıdır. Orhan Gazi döneminde düzenlenmeye başlanan örfi kanunlar Fatih Sultan Mehmet döneminde iktisadi ve mali konularda geniş bir şekilde uygulanmaya devam etmiştir⁶⁸. Göreve yeni gelen padişahın, kendisinden önce yürürlüğe konulmuş örfi kanunları gerekli gördüğü takdirde uygulamada tutulmasına, değiştirilmesine ya da yürürlükten kaldırılmasına karar verme yetkisi vardır⁶⁹. Dolayısıyla ilan edilmiş kanunnameler yürürlükten kaldırılincaya kadar İngiltere’de olduğu gibi maddi olarak bir anayasa maddesine benziyor olmasına rağmen bunlar anayasa olarak kabul edilemez⁷⁰.

2. HÜCCET-İ ŞER’İYE VE SENED-İ İTTİFAK

a. HÜCCET-İ ŞER’İYE

On altıncı yüzyılda Avrupa’da askerî ve siyasi krizler devam ederken Osmanlı Devleti askerî, idari ve iktisadi politikaları ile merkezi ve mutlak monarşi örneği olarak Bodin’in egemenlik anlayışı üzerinde etkide bulunmuştur⁷¹. Ancak on yedinci yüzyılda Osmanlı Devleti’nin merkezi yapısında bozulmalar başlamıştır⁷². III. Selim, Osmanlı Devleti’nin idari, askerî ve iktisadi sorunlarını çözmek ve devleti eski gücüne kavuşturmak amacıyla reformlar başlatmıştır. Bu dönemde “Nizam-ı Cedid” isimli yeni kurulan ordu aynı zamanda yeni bir düzeni de simgeleyen kavramdır⁷³.

⁶⁸ Âşık Paşazade, **Osmanoğulları’nın Tarihi**, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul, K Kitaplığı, 2003, s. 73-74; Halil İncalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, 1958, s. 102-126; Aydın Taneri, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 181-190.

⁶⁹ İncalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, s. 102-105.

⁷⁰ Nail Kubalı, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, İstanbul, Tan Matbaası, 1955, s. 37.

⁷¹ Halil İncalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, C. 1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 149-151; Ergin Ergül, “Jean Bodin’in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 20, 2016, s. 303-346.

⁷² İncalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, C. 4, s. 57-62.

⁷³ Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 7, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 225-236; Kemal Beydilli, “Nizam-ı Cedid”, **DİA**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 175-178.

1807 yılında Nizam-ı Cedid aleyhine İstanbul'da başlayan Kabakçı isyanı neticesinde III. Selim padişahlık görevini bıraktığını ilan etmiştir⁷⁴. İsyanın başarıyla sonuçlanmasından sonra 31 Mayıs 1807 tarihinde isyancılar ile Kaymakam Musa Paşa, Şeyhülislam, Kazasker ve ulemadan Münib Efendi arasında yapılan toplantı neticesinde isyancılardan hesap sorulmayacağı ve karşılığında devlet işlerine karışmamalarına dair bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda “Hüccet-i Şer’iye” düzenlenmiştir⁷⁵. Berkes’e göre isyancıların siyasi amaçlarına dini bir temel kazandırmaları amacının tespiti açısından da bu belge önemlidir⁷⁶.

Hüccetin iki tane hukuki karşılığı bulunmaktadır. Birincisi şahitlik, ikrar ve yemin gibi davada ispat için kullanılabilecek hukuki delillerdir. İkincisi ise yargılamada hüküm içermeyen ancak tarafların ikrarını bulunduran ve kadı huzurunda yapılan işlemdir⁷⁷. Ancak bu hukuki terim Osmanlı Devleti’nde içerdiği konuya bağlı olarak siyasal bir nitelik de kazanmıştır⁷⁸.

Senet ve hüccetin özelliklerini bir arada bulunduran “Hüccet-i Şer’iye” uygulamada yeniçeri ocaklarının da dâhil olduğu isyanlar sonrasında ortaya çıkan bir belge olarak da kayıt altına alınmıştır. Bu nitelikteki hüccetlerde padişah isyancıları cezalandırmayacağına dair, isyancılar ise bir daha devlet işlerine karışmayacağına dair taahhütte bulunmaktadır. Bu taahhütlerin bulunduğu evrak ise padişah, ulema,

⁷⁴ III. Selim’in reform hareketleri ve isyana ilişkin detaylı bilgi için Bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A’yan Üzerine Bazı Bilgiler, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 3, İstanbul, 1982, s. 106; Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 198-199; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 8-12, 1970, s. 51-61; Mehmet Genç, “Mukataa”, **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 129-132; Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 3, 1945, s. 419-431; İnalçık, **Devlet-i ‘Aliyye**, C. 4, s. 97-104; Enver Ziya Karal, “Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)”, **Osmanlı Tarihi**, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 77-79; Sina Akşin, “III. Selim’in Saltanatı (1789-1807)”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, C. 3, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s. 75-79; Erhan Afyoncu, Uğur Demir, Ahmet Önal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî İsyanlar ve Darbeler**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010, s. 231-235; Christoph K. Neumann, **Araç Tarih Amaç Tanzimat**, Haz. Ayşen Anadol, Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 104-131.

⁷⁵ Kemal Beydilli, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer’iye”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 4, 2001, s. 35.

⁷⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 136.

⁷⁷ Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 446-450.

⁷⁸ Ayhan Ceylan, “Osmanlı Devleti’nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şer’iyye”, **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, Ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 591.

askerler ve isyancılar tarafından imzalanmaktadır. II. Bayezid döneminde ve sonrasında isyancıların hüccet almaya dikkat ettikleri iddia edilmekle birlikte ilk somut belge 1730 Patrona Halil İsyanı sonrasına aittir⁷⁹.

Hüccet-i Şer'îye ortaya çıkışı ve niteliği itibarıyla Osmanlı Devleti Klasik dönemi belgesidir. Bu belgede Batının etkisine rastlanmaz. Senet, padişah ve isyancılar arasında karşılıklı yükümlülükler içermesinden dolayı iktidarın sınırlandırılması fikrini içinde bulunduran bir belgedir⁸⁰. Bu belgenin ilk anayasal belge olması üzerine öğretilerde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Erdem'e göre hüccet içerik olarak Nizam-ı Cedid hareketine, mezalime, israfa son verme, yolsuzlukları bitirme ve sosyal hayatta Batı taklitçiliğinden kaçınma sorumluluğunu padişaha veriyordu. Padişah böylece bu şartların ihlal edilmesi durumunda isyan edilebileceğini ve biatin geri çekilebileceğini de taahhüt etmiş oluyordu. Böylelikle darbe sonrası sistem yerleştirme belgesi olarak Hüccet-i Şer'îye'nin anayasal belge olma niteliği vardır⁸¹. Ceylan da karşılıklı taahhütler içeren bu belgenin yazılı olması ve iktidar içinde padişah, ulema, devlet ricali ve yeniçerilerin statüsünü belirlemesi ve şartlara karşılık itaati öngörmesinden dolayı belgenin anayasal bir yönü olduğunu vurgulamıştır⁸². Kafadar'a göre padişah ve isyancılar arasında imzalanan bu belge, Osmanlı Devleti'nde "padişah" ile "kul" arasında imzalanmış ilk hukuki sözleşmedir⁸³. Yılmaz da bu belgenin Kanun-i Esasi'ye giden yolda anayasal belgelerden ilki olduğunu belirtmektedir⁸⁴. S. Metin ise bu görüşlere katılmamaktadır. 1807 tarihli bu hücceti daha önce ilan edilmiş hüccetlerden ayıran ve bir başlangıç noktası olarak belirlemeye yetecek hususların olmadığını vurgulamıştır. Kurumsal ve temel hak ve özgürlük açısından yönetici ile yönetilen

⁷⁹ Ceylan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şer'iyye", s. 591.

⁸⁰ Ceylan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şer'iyye", s. 594-595.

⁸¹ Hakan Erdem, "Bir Esas Belge Olarak Hüccet-i Şer'îye", Karar, Nisan 9, 2017, (çevrimiçi), <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/bir-esas-belge-olarak-huccet-i-seriye-3734>, 13 Şubat 2019.

⁸² Ceylan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şer'iyye", s. 594-595.

⁸³ Cemal Kafadar, **Yeniçeri – Esnaf Relations: Solidarity and Conflict**, Montreal, Institute Of Islamic Studies, 1981, s. 115.

⁸⁴ Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler", Çev. Abdulhamit Kırmızı, **Divan**, C. 13, S. 24, 2008, s. 20.

arasındaki ilişkileri düzenlemeyen bu metin ilk anayasal belge olarak değil münferit bir af belgesi olarak değerlendirilmelidir⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nin kanun geleneğine aykırı olan Hüccet-i Şer'iyeye, siyasal iktidar için verilen güç savaşlarını sona erdirmemiştir⁸⁶.

b. SENED-İ İTTİFAK

Sened-i İttifak'ın aslını II. Mahmut güçlendiği an yok ettiği için bugün belgenin aslının olmadığı ve bundan dolayı da *Tarih-i Cevdet*'teki nüshanın kullanıldığı ileri sürülmektedir⁸⁷. Akyıldız'a göre *Tarih-i Cevdet*'te olan nüshanın Latin alfabesine çevrilmesi sırasında Tanilli tarafından birçok hata yapılmıştır. *Tarih-i Cevdet*'te de eksiklikler olduğu için bu iki eserden yararlanılarak yapılan çalışmalar hatalı bir metin üzerine inşa edilmiştir. Senedin tam metni Akyıldız tarafından yayınlanmıştır⁸⁸.

Senet bir giriş, yedi şart ve bir ekten oluşmaktadır⁸⁹.

i. HÜKÜMLERİ

Giriş kısmında bu senede neden ihtiyaç duyulduğuna değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde birlik ve beraberliğin olduğu ve devletin başarılarından dolayı kibre yer verilmemesine rağmen son zamanlarda devletin düzeni bozulmaya ve rüzgâr terse esmeye başladığı vurgulanmıştır. Ayanlar ve merkezi otorite arasında yapılan bu toplantı, devletin kötü gidişatına son vermek ve yeniden birlik ve beraberliğin sağlanması amacıyla yapılmıştır.

Şartlar kısmında yedi husus düzenlenmiştir.

⁸⁵ Sevtap Metin, **Magna Carta ve Sened-i İttifak'tan Bugüne**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2018, s. 240-241.

⁸⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 136.

⁸⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 29.bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 43.

⁸⁸ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 2, 1998, s. 213-214.

⁸⁹ Sened-i İttifak metni için Bkz. Mehmet Yıldız, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 12-16; Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", s. 215-222.

Birinci şartta padişahın şahsının ve emirlerinin devlet için önemi vurgulanmıştır. Padişaha karşı vezirler, ulema, devlet erkânı, ayanlar ve tüm asker ocaklarından sözlü, fiili, açık ya da gizli olarak ihanet edilmesi ya da padişahın emirlerine uyulmaması halinde bu durum araştırılacaktır. İhanet edenler ve padişahın emirlerine uymayanlar cezalandırılacaktır. Padişah ve devletin fitne ve fesattan korunması için senedi imzalayanlar malları ve canları ile ellerinden geleni yapacaklardır. Ayanlar açısından sorumluluk kendilerinden sonra evlatları için de devam edecektir.

İkinci şartta ayanların kendi adlarına topladıkları askerleri bir düzen içerisinde devlet için kayıt altına almaları kararı alınmıştır. Askerliğe ilişkin bu düzenlemeye ocaklardan bir itiraz gelmesi halinde tüm ayanlar bir araya gelerek itirazda bulunan hainler için gereğini yerine getirecektir.

Üçüncü şart, devletin gücünün artması ve asker sayısının artırılabilmesi için hazinenin korunması ve vergilerin toplanmasına ilişkindir.

Altıncı şarta göre İstanbul'da ocaklardan ya da bir başka sebepten dolayı karışıklık ya da isyan ortaya çıkarsa tüm ayanlar izin almaksızın başkente gelecektir. Başkentte bu karışıklık ve isyana karışanlar eğer asker değil ise makamı ne olursa olsun idam edilecektir. Şayet isyana karışan askerî birlikler ise bu birlikler ortadan kaldırılacaktır.

Yedinci şart ise ayanların kendi görev ve yetki alanlarına giren yerlerde güvenliğin sağlanması, halkın ve yoksulların korunmasına dair sorumlulukları düzenlemiştir. Bu sorumluluğun yerine getirilip getirilmediği noktasında her ayan bir diğerini denetleyecektir. Şayet emredilen hususlara aykırı hareket edildiği ve şeriata aykırı olarak halka zulmedildiği ortaya çıkarsa bunu merkeze bildirecek ve bu durum ortadan kaldırılacaktır.

ii. UYGULAMA

Anayasa hukuku tarihimizde merkezi otorite ile ayanlar arasında karşılıklı taahhütler içeren ve yetkileri sınırlandıran iki taraflı ilk anlaşma olması Sened-i

İttifak'ın en önemli yanıdır. Sened-i İttifak içeriği itibariyle ne salt şeri hukuka ne de örfi hukuka benzemektedir⁹⁰.

Sened-i İttifak'ın uygulanışı konusunda Tanör “uygulanmayışı” demenin daha doğru olacağını ifade etmektedir. Çünkü Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi sonrasında hükümden düşmüştür. Sened-i İttifak'ın imzalandığı tarih olan 7 Ekim 1808 ile Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürüldüğü 15 Kasım 1808 arasında beş haftalık bir süre vardır. Böylece pratikteki etkisi ve önemi çok sınırlı kalmıştır⁹¹. Sened-i İttifak'ın ekinde, göreve gelen her yeni sadrazam tarafından imzalanması öngörülmüştür. Oysa Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa'nın yerine geçen sadrazamlar tarafından imzalanmamıştır⁹². Sened-i İttifak ile belirlenen şartlara uyulması, ayanların bir arada harekete geçmesi ile mümkündü. Ancak ayanlar bu birliği koruyamamış ve merkezi otorite büyük ayanları tek tek ortadan kaldırmıştır⁹³.

Batıda feodal güçlerin merkezi otorite karşısında verdikleri mücadeleyi kaybetmiş olmalarının aksine Osmanlı Devleti'nde ayanlar merkezi otoriteye karşı güç kazanıyordu⁹⁴. Aldıkaçtı temel hak ve özgürlükler için mücadele eden ayanlar ile iktidar arasındaki mücadelede karşılıklı saygının olduğu ve demokrasi düzenine gidişte Sened-i İttifak'ın ilk adım olduğunu ileri sürmektedir⁹⁵. Okandan, Sened-i İttifak ile ayanlar ve merkezi otorite arasında belirlenen hususların objektif hukuk kurallarına bağlanmamış olmasından dolayı kendi varlığını dahi koruyamadığını belirtmektedir⁹⁶. Onar'a göre Sened-i İttifak ile padişahın iradesi üstünde bir hukuk

⁹⁰ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 138.

⁹¹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 49.

⁹² Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s. 7.

⁹³ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu”, **Belleten**, C. 28, 1964, s. 609.

⁹⁴ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, s. 18-19.

⁹⁵ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 38-39.

⁹⁶ Recai G. Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948, s. 57-58.

kuralı ortaya konulduğu için bu durum Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olma yolunda atılan bir adımdı⁹⁷.

3. TANZİMAT DÖNEMİ ANAYASAL BELGELERİNDE

a. İLANINI HAZIRLAYAN OLAYLAR

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari sisteminde bozulmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde yazılan eserlerde devletin yapısındaki bozulmalara ilişkin incelemeler daha sonra ortaya çıkan kurumların fikri alt yapısını oluşturmuştur⁹⁸. Buna Koçi Bey risalesinde bahsedilen liyakat sisteminin bozulması ve padişah ile veziriazam arasında uyumlu bir çalışmanın ortaya konulamadığına ilişkin tespitler örnek olarak gösterilebilir⁹⁹.

Bu sorunlardan dolayı Osmanlı Devleti'nde III. Selim'in padişahlığı döneminde reformlar başlamıştır. Devlet etraflı bir şekilde gözden geçirilmiş ve birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Tanör'e göre III. Selim dönemindeki başlıca kazanım, "Meşveret Meclisi" adı verilen kurulun oluşturulması ile meşveret usulünün yeniden canlandırılıp kurumsallaştırılmasıdır¹⁰⁰. Ancak Osmanlı Devleti'nde Meşveret Meclisi III. Selim döneminde ortaya çıkmamıştır. Meşveret Meclisi, olağanüstü durumlarda toplanan bir danışma meclisidir¹⁰¹.

Meşveret Meclisi'ni toplantıya çağıran padişah; siyasi, askerî, idari ve diplomatik konularda bir takım reform kararlarına ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu reformlar arasında ayanların seçimle iş başına gelmesi, şehir kethüdasının halk tarafından seçilmesi, kadı ve naipin usulsüz işlemlerine son verilmesi, halktan alınan vergilerin sınırlandırılması, Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması, Batı başkentlerine sürekli temsilciler gönderilmesi gibi konular yer almaktadır. Ancak

⁹⁷ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C. 1, 3.bs İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, t.y, s. 597, s. 147.

⁹⁸ Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 23-28.

⁹⁹ Koçi Bey, **Koçi Bey Risaleleri**, Haz. Seda Çakmakçıoğlu Şan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008, s. 27-66.

¹⁰⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 33-38.

¹⁰¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 373-375.

devlet kadrolarının belirlenen hedefleri gerçekleştirme konusundaki başarısızlığı başta olmak üzere pek çok husus bu kararların hayata geçirilmesini engellemiştir¹⁰². Buna rağmen bu dönemde başlatılan reform hareketleri ile ileride Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras kalacak birçok kurumun temelleri atılmıştır¹⁰³. Merkezi yönetim bu yeni kurumların temelini atarken aynı zamanda teknik okullar ile eğitim alanında da reformlar gerçekleştirmiştir¹⁰⁴.

Devletin idari, askerî ve iktisadi anlamda kötüye gidişinin önüne geçmek için yapılan reformlar ile temel hak ve özgürlükler konusunda da yenilikler ortaya çıkmıştır. Bu reformların sadece dış devletlerin baskısı ile yapıldığı iddiaları gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira reformlar ile devleti yeniden güçlü hale getirmeye çalışanların bu reformlar ile Rusya'ya karşı Batıda İngiltere'nin desteğini alması gerçeği bu reformların doğrudan dış baskılar sonucu yapıldığı sonucunu doğurmaz¹⁰⁵.

b. TANZİMAT FERMANI

Tanzimat Fermanı da Sened-i İttifak gibi ortaya çıkış sebebine dair bir değerlendirme ile başlamaktadır¹⁰⁶. Bu değerlendirmeye göre devletin yüz elli yıldır gerilemesinin sebebi şeriata uyulmamasıdır. Kötü günler olarak nitelendirilen gerileme dönemi için ikinci Viyana kuşatması esas alınmıştır. Fermanın başlangıcında yüz elli yıldır devletin eski güç ve zenginliğinin güçsüzlük ve fakirliğe dönüştüğünü belirterek öngörülen tedbirlerin sıralanmasına geçilmiştir. Ferman güçsüzlük ve fakirliğin, şariat ve kanunlara uymamaktan ileri geldiğini tekrarlamıştır. Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez bir ferman tarihe bakarak geleceği planlayan yöneticilerin görüşünü yansıtıyordu. Klasik reformcuların aksine, bir restorasyonu değil yeni bir düzenlemeyi öngörüyordu¹⁰⁷.

¹⁰² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 33-38.

¹⁰³ Fethi Gedikli, **Osmanlı Hukuku Makaleler**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012, s. 183-197.

¹⁰⁴ Robert Devereux, **The First Ottoman Constitutional Period**, Baltimore, The John Hopkins Press, 1963, s. 22-24.

¹⁰⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 87-88.

¹⁰⁶ Tanzimat Fermanı metni için Bkz. Yıldız, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, s. 25-27. Ayrıca bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, s.11-13.

¹⁰⁷ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 114

i. HÜKÜMLERİ

Tanzimat Fermanı biçim olarak, Sened-i İttifak gibi şart şart ya da madde madde değildir. Tanzimat Ferman'ında bir yandan birçok temel hak düzenlenmiş, diğer yandan devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Ancak bu haklar ve ilkeler oldukça dağınık ve iç içe geçmiştir. Sened-i İttifak'tan farklı olarak sadece ayanlar ve merkezi otorite arasında değil tüm halkı kapsayacak şekilde kaleme alınmıştır¹⁰⁸.

Tanzimat Fermanı ile vergilendirmede adalet ilkesi, vergilerin ve kamu harcamalarının kanuniliği, kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi, can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı, eşitlik ilkesi, kanunların üstünlüğü ilkesi gibi temel haklar düzenlenmiştir¹⁰⁹. Temel hak ve özgürlükler aslında iki farklı alanı ifade etmektedir. Temel haklar, bireyin devlet karşısında varlığının güvence altına alınmasıdır. Kanunsuz ceza olmaz ilkesi, eşitlik ilkesi, konut dokunulmazlığı ilkesi ve vergide adalet ilkesi gibi haklar örnek olarak verilebilir. Özgürlük ise içinde serbestiyet bulunduran farklı bir alandır. Din ve vicdan özgürlüğü, toplantı ve yürüyüş yapma özgürlüğü, basın ve ifade özgürlüğü örnek olarak verilebilir. Batıda liberal demokrasiye geçiş aşamasında temel hakların güvence altına alınması tarihsel olarak özgürlüklerden daha önce olmuştur. İngiltere temel haklarla başlayan süreçte özgürlüklerin de güvenceye alınmasında aşamaların takip edilebileceği güzel bir örnektir. Prusya ise 1712 ile 1786 yılları arasında Büyük Friedrich döneminde temel hakların güvence altına alındığı ancak halkın özgürlüklerden mahrum bırakıldığına dair örnektir. On altıncı yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde günümüz temel hak ve özgürlüklerine benzer düzenlemelere kanunlarda yer verilmemiştir. Dolayısıyla Batıda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de temel

¹⁰⁸ Aldılaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 40-46; Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 12; Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar*, s. 68-71.

¹⁰⁹ Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, s. 25-27.

hakları güvence altına alma aşamasının devamında özgürlüklerin de düzenlendiği Kanun-ı Esasi ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Tanzimat Fermanı oldukça önemlidir¹¹⁰.

Yürütme erki açısından Tanzimat Fermanı'nda askerî, idari ve iktisadi konularda düzenlemelere yer verilmiştir. Askerliğin bir vatani görev ve vatani savunmak için askerliğin halkın sorumluluğunda olduğu vurgusunu yapan ferman askerlik süresini de düzenlemiştir. Askerlik süresi dört ya da beş yıl olacaktır. Vergilendirmede halkın iktisadi durumu göz önünde bulundurularak adaletli bir şekilde kanuna uygun olarak vergi alınacaktır. Aynı şekilde toplanan vergilerin harcanması konusunda da kanunlara uyulacaktır.

Ferman ile padişah, mutlak bir yetki olarak tanınan örfi cezalar verme yetkisinden vazgeçmiş ve idam cezası verme yetkisini mahkemelere devretmiştir. Böylece “yargılanma hakkı” ve “yargılanmadan kimseye ceza verilemez” ilkeleri kabul edilmiştir. Fermanın Tanzimat dönemi açısından en önemli vurgusu ise sayılan haklardan din ayrımı olmaksızın bütün halkın yararlanmasını yani eşitlik ilkesini de düzenlemesidir¹¹¹.

ii. UYGULAMA

Tanzimat hareketi bir batılılaşma hareketidir. Bu ferman benzerleri gibi bir anayasa yapma imkânına ve yetkisine sahip olan padişahın tek taraflı olarak yetkilerini paylaşmasına dayanmaktadır. Bu açıdan bir “charte” niteliğinde olan bu belgenin uygulanması, değiştirilmesi ya da kaldırılması herhangi bir özel şekle tabi değildir. Ancak bu durum fermanla belirlenen hususların gerçekleştirilmeye çalışılacağına dair ahlaki yükümlülüğü ortadan kaldırmamaktadır¹¹².

Tanzimat Fermanı, devrin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandığı gibi, taşra yöneticilerine de ayrı ayrı iletilmiştir. Metnin halka okunup

¹¹⁰ Ahmet Mumcu, “Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Ed. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y, s. 31-48.

¹¹¹ Aldılaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 40-46; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 12; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 68-71.

¹¹² Abadan, Savcı, **Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 25.

açıklanması istenmiştir. Bu ilan ile vergi ve askerlik dışındaki hususlarda fermanın derhal uygulamaya konulacağı bildirilmiştir¹¹³.

Sened-i İttifak ile Tanzimat Fermanı iki farklı siyasi anlayışı temsil etmektedir. Ancak her ne kadar birbirlerine zıt bir görünüm içerisinde olsalar da tarihi gelişme açısından birbirlerine sıkı şekilde bağlıdırlar. Sened-i İttifak, ayanların devleti kontrol etme teşebbüsüdür. Tanzimat Fermanı ise aksine merkezîyetçi bir şekilde bürokrasinin devlet işlerine kesin bir şekilde müdahalesidir. Dolayısıyla Sened-i İttifak ayanların yani yerelin menfaat ve dünya görüşünü temsil etmekte iken Tanzimat Fermanı ise merkezîyetçi olup iç ve dış siyasette menfaatlere uygun olarak reform taraftarı bürokratların hedeflerini ifade etmektedir. Bu iki metin tarihsel olarak siyasi bir mücadelenin iki aşamasından ibarettir¹¹⁴.

Tanzimat Fermanı açık bir şekilde erkler ayrılığı ilkesini benimsememiştir. Ancak fermana temel haklar konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Bu yapısı ile teokratik ve patrimoniyal devlet anlayışında bazı yenilikler getiren bir sistem ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti anayasacılık hareketine yol açacak olan temel hususların bir adımını atmıştır¹¹⁵. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı ilk “ıslahat fermanı” olarak kendinden sonraki reformlara öncülük etmiştir¹¹⁶.

c. ISLAHAT FERMANI

i. HÜKÜMLERİ

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı’nın düzenlediği hak ve özgürlük güvencelerini tekrar etmekle birlikte Hristiyan cemaatlerine dair konuları düzenlemektedir.¹¹⁷ Hükümler özellikle din ve vicdan özgürlüğüne dair taahhüt ve

¹¹³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 93.

¹¹⁴ İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu”, s. 603-604.

¹¹⁵ Gisbert H. Flanz, **XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri**, Çev. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1956, s. 92-92.

¹¹⁶ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 57-88; Abadan, Savcı, **Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 30; Okandan, **Umumî Âmm Hukuku Dersleri**, s. 432-433.

¹¹⁷ Islahat Fermanı metni için Bkz.Yıldız, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, s. 47-53; Kili, Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, s.13-16.

güvencelerdir¹¹⁸. Bu güvenceler noktasında Islahat Fermanı kendisinden önce ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı tekrar etmekle kalmamış ötesine gitmiştir¹¹⁹.

Bu fermana göre Osmanlı Devleti'nde her din ve mezhebin dini törenlerini yapması serbesttir. Hiç kimse bu törenleri yapmaktan alıkonulamayacak ve bu sebeple kötü muamele görmeyecektir. Ayrıca din ve mezhep değiştirme konusunda kimse baskıya maruz kalmayacaktır. Hükümet denetimi altında Patrikhanelerde kurulacak meclisler ile cemaatlerin sahip oldukları imtiyaz ve menfaatlerini inceleyecek ve uygun gördükleri reformları Babıali'ye sunacaktır. Devlet memurluklarına ve okullarına alımlarda gerekli şartları taşıdıkları takdirde Osmanlı Devleti halkından olduktan sonra hangi dinden olursa olsun ayrımcılık yapılmayacaktır. Cemaatler kendilerine ait eğitim ve sanat okulları açabilme hakkına sahip olacaklardır. Irk, mezhep ve dil farkı sebebiyle Osmanlı halklarından bir sınıfı aşağılayacak söz ve eylemler devlet dairelerinde ve işlerinde tam ve kesin olarak ortadan kaldırılacaktır¹²⁰.

Vergide ve haklarda eşitlik sorumluluklarda da eşitliği gerektirdiğinden dolayı Hristiyan ve Müslüman olmayan halk, Müslüman halk gibi askerlik açısından önceden verilmiş kararlara uyacaklardır¹²¹.

ii. UYGULAMA

Tanör'e göre Islahat Fermanı, iç siyaset açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. 1839 Tanzimat Fermanı, Türk-Müslüman halka bir anayasa vermediği, siyasal yaşantısında büyük bir sıçramaya yol açmadığı halde 1856 Islahat Fermanı genel olarak Hristiyan milletler için anayasal gelişmelerin başlangıcı olmuştur¹²².

Islahat Fermanının ilanı ile Müslüman olmayan halkların dinsel ve hukuksal anlamda hayatlarında iki önemli gelişme olmuştur. Bu gelişmelerden birincisi Hristiyan cemaatlerin birer ulusa dönüşmeye başlamasıdır. İkincisi ise bu ulusların

¹¹⁸ Abadan, Savcı, **Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 30.

¹¹⁹ Roderic H. Davison, **Reform In The Ottoman Empire**, New Jersey, Princeton University Press, 1963, s. 55.

¹²⁰ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861", **Osmanlı Tarihi**, C. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 1-2.

¹²¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 3.

¹²² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 97.

kilise meclislerine ruhban olmayan seküler üyelerin girmesidir. Böylelikle Hristiyan cemaatlerde uluslaşma ve sekülerleşme akımları birlikte başlamıştır. Halkın seçtiği ruhban olmayan yöneticilerin din, eğitim, idari ve iktisadi konularda yetkileri artmıştır. Böylelikle bu cemaatlerin birer ulus olmaktan tek eksik yanları toprağa dayalı bağımsız bir devlete sahip olmamaları olmuştur¹²³.

II. VEZİRİAZAM

Osmanlı Devleti'nin ilk veziri Orhan Gazi'nin kardeşi Alâeddin Paşa'dır¹²⁴. Orhan Gazi döneminde devletin idaresi için bir divan kurulmuş ve bu divanı idare etmek için de vezir atanmıştır. I. Murat dönemine kadar vezirler sadece idari ve iktisadi işlerle ilgilenmiştir. I. Murat döneminde vezirliğe getirilen Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa bu görevlerin yanı sıra askerî işler de dâhil olmak üzere devletin tüm işleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemde ikinci bir vezir atandığı için daha önce atanmış olan vezire “veziriazam” ya da “sadrazam” denilmeye başlanmıştır¹²⁵.

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında sadrazam Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesinin ardından devşirme sisteminden asker kökenli kişiler vezir yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra kalemiye ve ilmiye sınıfından iktisadi ve askerî konularda tecrübesi olan kişiler de bu göreve tayin edilmiştir. Savaş zamanlarında asker kökenli vezirlerin sayısı artmakta iken barış zamanlarında kalemiye ve ilmiye sınıfından vezirler ön plana çıkmıştır¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nde vezirler, defterdarlar, nişancılar ve kazaskerler kuramsal olarak padişahın, ancak uygulamada, veziriazamın başkanlığında görev yapmışlardır. Veziriazam görev yaptığı süre boyunca padişahın mührünü taşımış ve yetki ve

¹²³ Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, 1995, s. 49-59; Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 228.

¹²⁴ Paşazade, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, s. 93-94; İnalcık, “Vezir”, s. 90-92; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 111.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea”, **Belleten**, C. 3, Ankara, 1939, s. 99-106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 111-136; Ali Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 15, 1995, s. 221-237.

¹²⁶ İnalcık, “Vezir”, s. 90-92.

görevlerini doğrudan birinci kaynaktan yani padişah'tan almıştır¹²⁷. Devletin idaresinde padişahların yürütmeye ilişkin tüm işlerinde veziriazam vekildir. 1676 tarihli Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesinde veziriazamın görev ve yetkileri sayılmaktadır. Bu görev ve yetkiler şu şekildedir:

“Evvela vezir-i âzam olanlar cümleyi tasaddur edip âimme-i mesâlih u dîn ve devlet ve kâffe-i nizâmı ahvâl-i saltanat ve tenfîz-i hudûd ve kısas ve hapis (habs) ve nefiy (nefy) ve envâ-i ta’zîr ve siyâset ve istimâ-ı dava ve icrây-ı ahkâm-ı şer’îât ve def-i mezâlim ve tedbîr-i memleket ve tevcîh-i eyâlet ve emâret ve ulûfe ve zeâmet ve tımar ve tevliyyet ve hitâbet ve imâmet ve kitâbet ve cem’-i cihet ve taklîd-i kazâ ve nasb-ı müvellâ ve tefvîz ve tevkîl ve ta’yîn ve tahsîl ve umûr-ı cumhûr ve tevcîhât-ı gayrı mahsûr velhasıl menâsıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcîh ve azli ve cemî’-i kazâyât-ı şer’iyye ve örfiyyenin istima’ ve icrâsı için bizzat cenâb-ı pâdişâhiden vekîl-i mutlak ve memâlik-i mahrûse-i Osmanî ve taht-ı hükûmet-i sultânîyyede olan cemî’-i nâsın üzerine hâkim sâhib-i fermân olduğu muhakkaktır.”¹²⁸

Veziriazama verilen yetki ve görevlerden dolayı “vekil-i mutlak” denilmiştir. Ancak veziriazam olan kişi padişaha karşı tüm bu görev ve yetkilerinden dolayı sorumludur¹²⁹. Örfi kanunların çıkarılmasında veziriazamlar padişahlara önerilerde bulunmuşlar ve padişahın iradesi ile örfi kanunlar hazırlamışlardır¹³⁰. Abadan’a göre böylece:

“Padişah, Maliye ve Adliye gibi iki önemli faaliyet alanında yetki sahibi olan Defterdar ve Kazasker yolu ile Veziriazamı sınırlamıştır. İslâm’da adaletin siyasetten ve idareden ayrılması ve siyasetin altında bulunmaması gibi, Osmanlılarda da Veziriazamın – yani siyasetin – adalet üzerine müessiriyeti, bu suretle önlenmiştir”¹³¹.

¹²⁷ İnalcık, “Vezir”, s. 91-92.

¹²⁸ Tevki’î Abdurrahman Paşa, **Osmanlı Devleti’nde Teşrifat ve Törenler Tevki’i Abdurrahman Paşa Kanun-Namesi**, Haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 3-4.

¹²⁹ Başgil, **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri Ders Notları**, s.16

¹³⁰ Taneri, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı**, s. 183-185.

¹³¹ Abadan, Savcı, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 12

Fatih Sultan Mehmet'e kadar padişahlar divan toplantılarına başkanlık etmişlerdir. Ancak bu dönemden sonra veziriazamlar da divana başkanlık etmeye başlamıştır¹³². Divan toplantılarında yapılan görüşmeleri padişaha aktaran da veziriazamdır. Padişaha arz toplantılarına diğer vezirler katılsa bile sadece veziriazam söz almış ve görüşlerini padişah ile paylaşmıştır¹³³.

Devlet işlerinde padişaha yardımcı olan ve mutlak vekil olan veziriazamı görevden almak ya da katletmek yetkisi sadece padişaha aitti. Devlet hiyerarşisinde veziriazamdan yukarıda olan tek kişi padişah olduğu için bu oldukça normal bir durumdur. Devletin idaresinde birçok yetki ve görev verilmiş olan veziriazamlar bu noktada padişaha karşı korumasızdır¹³⁴.

III. DANIŞMA ORGANI

A. DİVAN

İslam devletleri açısından ilk uygulaması Ömer'in halifeliği dönemindedir. Fey¹³⁵ gelirlerini dağıtmak amacıyla kurulan divan¹³⁶ teşkilatı, bu dönemde uygulanması ile birlikte yaygınlaşmış ve kullanılmaya başlamıştır¹³⁷. Devletin yürütme ve yargı erklerinin en üst düzey kurulu olan divan toplantılarına vezirler, başkadılar ve diğer yüksek dereceli kamu görevlileri katılmaktadır. Abbasiler, Selçuklular ve dönemin diğer Müslüman devletleri tarafından uygulanan divanların en önemlileri arasında "Divan-ı İnşa", "Divan-ı Berid", "Divan-ı Cünd" ve "Divan-ı

¹³² Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi**, C. 21, İstanbul, 2018, s. 111-117.

¹³³ İnalçık, "Vezir", s. 91-92.

¹³⁴ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1963, s. 72-73; Aydın Taneri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i A'zamlık (1299-1453)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 85-86.

¹³⁵ Fey terim olarak Müslüman olmayanlardan alınan haraç, cizye, ticari mal vergisi ve diğer bazı gelirleri ifade eder. Mustafa Fayda, "Fey", **DİA**, C. 12, İstanbul, 1995, s. 511-513.

¹³⁶ "Divan" Farsça ve Arapça kökenli bir terim olup "devlet dairesi" ve "kurul" anlamlarına gelmektedir. Bu kelime eski İran'da devletin mali kayıtlarının yazıldığı defter ve bu defteri tutan resmi daireler için kullanılmaktaydı. Daha sonra kelime ekler olarak İslam devletlerinde daireler için kullanılmıştır. Arapçada divan teriminin ilk anlamı "hükümet dairesi, yönetim bürosu, memurluk yeri, sekreterlik"tir. İkinci anlamı ise "kurul, toplantı"dır. Nişanyan Sözlük, <http://www.nisanyansozluk.com/?k=divan>, 18 Mart 2018 (çevrimiçi); Üçok, Mumcu, Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 172.

¹³⁷ Abdulaziz ed-Duri, "Divan", **DİA**, C. 9, İstanbul, 1994, s. 377-381; Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s. 31-37.

Mezalim” vardır. Devletin gizli ve önemli işlerinin görüşüldüğü divana “Divan-ı İnşa”, posta ve haberleşme işlerini yürüten “Divan-ı Berid”, askerlerin künye, sicil, maaş ve görevleriyle ilgili kayıtları tutmak üzere “Divan-ı Cünd” ve kamu görevlilerinin haksız eylem ve işlemlerine karşı halkın korunması amacıyla “Divan-ı Mezalim” kurulmuştur. İhtiyaçlar doğrultusunda başka divanlar da kurulmuştur. Divanların sayısı ve görevleri döneme göre devletin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak yeniden düzenlenmiştir¹³⁸.

Ömer döneminde öncelikle devlet gelirlerinden pay alan kimselerin isimlerinin yazıldığı deftere, daha sonra bu defterlerin muhafaza edildiği yere, daha sonra da devlet teşkilatında bununla ilgili birime divan adı verilmiştir¹³⁹. El-Maverdi ise divan tanımını “devlet idaresinde olan mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve sivil memurlara ait kayıtları tutmak, saklamak için kurulan kamu idareleri” olarak yapmıştır¹⁴⁰.

İslam devletinin sınırları genişledikçe idari işler de artmış ve bu işlerin görülmesi için fethedilen ülkelerin uygulamalarından örnek alınarak divanlar kurmak kaçınılmaz bir hal almıştır. İktisadi işlerle ilgilenecek nitelikli Arap nüfusun az olmasından dolayı gayrimüslimler bu işlerde istihdam edilmişlerdir. Halife Abdülmelik zamanında nitelikli Arapların sayısı arttığı için bu memurluklara Araplar getirilmiştir¹⁴¹.

B. KURULTAY

Kurultay kelimesi Moğolca kökenlidir. 1206 yılında Cengiz Han’ın topladığı büyük kurultayın ardından bu terimin kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak kurultay kelimesi ile eş anlamlı olan toy kelimesinin tarihi daha eskilere gitmektedir. Toy geleneğinin Hun Devleti’nde Mao-tun döneminde (M.Ö. 209-174) uygulandığı bilinmektedir. Kurultay, toy, devlet meclisi, kengeş meclisi olarak da adlandırılan bu kurum, Türk devletlerinde devlet işleyişi için yapılan toplantılardır. Bu toplantılara

¹³⁸ Ed-Duri, “Divan”, s. 377-381.

¹³⁹ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 115.

¹⁴⁰ Ed-Duri, “Divan”, s. 377-381.

¹⁴¹ Üçok, **İslam Tarihi Emeviler-Abbassiler**, s.129.

hakan, devlet erkânı, boy beyleri, halkın önde gelenleri katılmaktadır. Bu toplantılar aynı zamanda halk ile devletin bir araya geldiği ve kaynaştığı toplantılardır¹⁴².

Türk kurultaylarında halkın iktisadi durumu, dış siyaset, savaş ve barış konuları üzerine tartışmalar olmaktadır. Kül Tigin abidesi kitabelerinin bir bölümünde kağanın halka hitaben söylediği sözler bir kurultayda söylenmiş olabileceği gibi kurultayda söylenmiş gibi de kaleme alınmış olabilir. Bu nutkunda Bilge Kağan öncelikle beylerden ve nerede durduklarından bahsetmekte ve ardından da fethettiği topraklardaki milletleri teşkilatlandırıdığını dile getirmektedir. Konuşmasında seferler, barışlar, dış politikaya ilişkin tavsiyeler, iktisat ve nüfusa dair konulardan söz etmiştir¹⁴³. Bu konuşmadan boyların devlet yönetimindeki etkinliği ile savaş ve barışa dair kararların hakan tarafından doğrudan alınmadığı sonucu çıkmaktadır.

Kafesoğlu'na göre bu meclislerin hepsini “devlet meclisi” olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira Asya Hun, Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Bulgar meclisleri gerçek birer kurultay vasfı taşıdıkları anlaşılıyorsa da Avrupa Hun, Tabgaç ve Hazardakiler daha ziyade “danışma meclisi” görünümündedir¹⁴⁴.

C. DİVAN-I HÜMAYUN

Devletin kuruluş döneminde “divan” terimi nadiren kullanılıyor olsa da on beşinci yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçiliğin gelişmesi ile ön plana çıkmıştır. Yabancı gözlemcilerin de büyük bir bölümü bu kuruma dair gözlemlerini kaleme almışlardır. Padişah yetkilerinin büyük bir kısmını kendisine yardımcı olmakla sorumlu olan veziriazam aracılığıyla kullanır. Ancak veziriazam bu yetkileri kullanırken kararlarını “padişahın divanında” almak zorundadır. Bu divana kendisinden başka devlet adamları da katılır ve “padişah

¹⁴² Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler**, C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1540-1563; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 28, 2009, s. 1-11; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 13

¹⁴³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s. 280.

¹⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s. 261.

adına” verilecek kararların oluşmasına yardımcı olurlar. Bundan dolayı Divan-ı Hümayun merkez örgüt içinde en güçlü organdır¹⁴⁵.

Fatih Sultan Mehmet’in padişah olduğu döneme kadar divan toplantılarına padişahlar başkanlık etmişlerdir¹⁴⁶. Fatih Kanunnamesi’nde bu husus “Evvela bir arz odası yapılsun. Cenab-ı şerifim pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzeram ve kadıaskerlerim ve defterdarlarım rikab-ı hümayunuma arza girsünler” şeklinde düzenlenmiştir¹⁴⁷. Bu tarihten sonra divan toplantılarına veziriazamlar başkanlık etmeye başlamıştır¹⁴⁸. Fatih Sultan Mehmet döneminde kurumsallaşan Divan-ı Hümayun, toplantılarda yerine getirilen belli merasimleri veya törenleri ile on altıncı yüzyılda en gelişmiş ve fonksiyonel halini almıştır¹⁴⁹.

Divan-ı Hümayun’un görev ve yetkilerini anlayabilmek için öncelikle bu divanın üyelerinin görev ve niteliklerine bakmak gerekir. Veziriazam devletin egemenlik hakkını, kazasker yargıyı, defterdar devletin iktisadi durumunu, nişancı ise örfi hukuku temsil etmektedir. Bunun yanında Kubbealtı vezirleri, Rumeli beylerbeyi, Kaptan Paşa’nın da yürütme erki açısından farklı görevleri vardır. Divan-ı Hümayun, padişahın iradesi ile yetkilendirdiği ve görevlendirdiği kişiler tarafından oluşan bir kuruldur. Bu açıdan siyasi olarak Osmanlı Devleti’nde padişahтан sonraki en üstün organdır. Bu divanda yasama, yürütme ve yargı erkleri temsil edilmektedir. Ve bu üç erkin temsil edilmesi ile devletin iç ve dış siyasetinin yürütülmesinde en önemli merci haline gelmektedir¹⁵⁰. Divan-ı Hümayun, devlet işlerinin görüldüğü en üst merci olmasına ek olarak halkın şikâyet ve dilekçelerini inceleyerek ortaya çıkan

¹⁴⁵ Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, s. 31-37.

¹⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 9.

¹⁴⁷ Fatih Sultan Mehmed, **Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman**, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s. 16; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 43-44.

¹⁴⁸ Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, s. 9.

¹⁴⁹ Tevki’î Abdurrahman Paşa, **Osmanlı Devleti’nde Teşrifat ve Törenler Tevki’î Abdurrahman Paşa Kanun-Namesi**, Haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 10-21; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 373-375.

¹⁵⁰ Mesude Çorbacıoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Mevcut Kalem ve Görevleri”, **Tarih Boyunca Paleografya Ve Diplomatik Semineri 30 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988, s. 71-84; Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, s. 71-72.

uyuşmazlıklara ilişkin de karar verebiliyordu. Bu yönü ile de bir yargı makamı olarak görev yapmıştır¹⁵¹.

Meşveret Meclisi, devletin kuruluşundan itibaren olağanüstü durumlarda padişahın hattı ile toplanan geniş katılımlı bir danışma kuruludur. Meşveret Meclisi'nin Divan-ı Hümayun'dan farklı olarak kendisine bağlı bir bürokrasisi olmadığı gibi toplantıları da düzenli ve belirli değildir. Padişahın ani vefatı üzerine de Meşveret Meclisi'nin padişahın iradesi olmaksızın toplandığı da bilinmektedir. Bunun bir uygulaması olarak I. Murat'ın vefatının ardından devlet erkânı tarafından toplantıya davet edilen Meşveret Meclisi, tahta Şehzade Beyazıt'ın geçmesine karar vermiştir. Olağanüstü durumlar için öngörülen bu mekanizmaya sıklıkla başvurulmuyordu. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde reformlara dair görüşmelerin bu meclislerde yapıldığı bilinmektedir¹⁵².

Divan-ı Hümayun'da alınan kararlar ancak padişahın onayı ile hukuki bir değer ifade edebilir ve bu kararlar varlıklarını da gerçekte padişahın onayına borçlu bulunmaktadır. Padişahın Divan-ı Hümayun'da alınan kararları onaylama zorunluluğu olmadığı gibi tam aksine karar vermesini engelleyecek bir mekanizma da bulunmamaktadır. Buna rağmen padişahlar Divan-ı Hümayun kararlarına değer vermişlerdir¹⁵³.

¹⁵¹ A. Selçuk Özçelik, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1983, s. 26.

¹⁵² Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", s. 376.

¹⁵³ Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 35-39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANUN-I ESASİ'DE YÜRÜTME ERKİ

I. İLANINI HAZIRLAYAN OLAYLAR

Tanzimat Fermanı ile devletin idari, askerî, iktisadi ve adli yapısında reformlar yapılmış, hatta kapsamı Islahat Fermanı ile genişletilmiş olsa da devletin idari ve iktisadi anlamda kötü gidişatının önüne geçilememiştir¹⁵⁴. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında sanayi devrimi ile başlayan iktisadi canlanma, etkisini Osmanlı Devleti'nde de göstermiştir. Ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı, sanayi devrimi ve sömürgecilik ile iktisadi gücünü artırırken Osmanlı Devleti'nde istikrarsız iktisadi politikaların da etkisiyle iktisadi durum kötüye gitmiştir. İktisadın kötü olmasının etkisiyle devlet yönetiminden rahatsız olanlar milli veya mahalli isyanlar ortaya çıkarmışlardır. Bu dönemde Batılı devletler Hristiyan azınlıklar ile ilgili konularda devletin iç işlerine müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır¹⁵⁵.

Meriç'in ifadesi ile “siyasi hayat, gün ışığına çıkamayınca gizli cemiyetlere sığınır”¹⁵⁶. Osmanlı Devleti'nde 1865 yılında ortaya çıkan “İttifak-ı Hamiyet” adlı siyasi hareket Paris'te bir siyasal parti gibi örgütlenmiş ve kendilerine Genç Osmanlılar adını veren grubu ortaya çıkarmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da merkeziyetçi devlet yapısını savunan liberal akımlar “genç” olarak ifade ediliyordu. Genç Osmanlılar da adlarını bu şekilde almışlardır. Bu grubu kuranlar, II.

¹⁵⁴ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993; Şerif Mardin, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 618-634.

¹⁵⁵ İnalçık, **Devlet-i 'Aliyye**, C. 4, s. 207-209; Enver Ziya Karal, “Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907”, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 209-211; Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s. 252-261; Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 16; Donald Quataert, “Main Problems of the Economy During the Tanzimat Period”, **150. Yılında Tanzimat**, Ed. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 216-218; Seyfettin Gürsel, “Osmanlı Dış Borçları”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 672-687.

¹⁵⁶ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 67.

Mahmut'un batılılaşma hareketine başladığı dönemde ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra dünyaya gelen yeni neslin üyeleridir. Bu dönemde ülkede batılı eğitim kurumları, gazeteler ve Batı ile sıkı ilişkiler vardır. Üyeleri zengin ailelerin çocukları olup yurt dışında eğitim almak, yabancı dile vakıf olmak gibi özelliklere sahipti. Genç Osmanlılar, on dokuzuncu yüzyılda otoriter devletlerde kurulan siyasi cemiyetler gibi gizlilik esası üzerine kurulmuştur. Teşkilatın yapısı ve çalışma usulleri Carbonari örgütünden esinlenilerek ortaya konulmuştur. Eşitlik, özgürlük, doğal haklar gibi ilkeleri benimseyen grubun amacı, devletin dağılmasını engellemek ve kötü gidişatına son vermektir. Genç Osmanlılar fikirlerini yayınlar vasıtasıyla 1867 ile 1875 yılları arasında Osmanlı halkına ulaştırmıştır. Bu fikirlerden en az halk kadar devleti idare eden subay ve yöneticiler de etkilenmiştir¹⁵⁷.

Hersek isyanı, yabancı devletlerin müdahaleleri, Bulgaristan ihtilali, Selanik olayı, Avrupa kamuoyunun Türkler aleyhine tavır alması gibi olaylar Osmanlı Devleti'nde kamuoyunu etkilemiştir. Her ne kadar basın sansürü olsa da bu konular gazetelerde yayınlanmış ve alınması gereken tedbirler tartışılmıştır. Bu tartışmaların sonucunda sorunlardan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa sorumlu tutulmuş ve padişahı etkileyecek bir halk gösterisi planlanmıştır. 10 Mayıs 1876'da Fatih, Bayezid, Süleymaniye medreselerinin talebeleri derslere girmeyerek eylem başlatarak Babıali'ye yürümüşlerdir. Kısa zamanda bu eylemlerine halk da katıldı. Babıali'ye gelen grup "sadrazam ve şeyhülislam istemiyoruz" şeklinde sloganlar attı. Padişah Abdülaziz, İstanbul'da ortaya çıkan karışıklıkları bastırmakta başarısız olan sadrazamı görevden aldı ve yeni vükela heyeti atadı. Heyetteki isimler eylemciler tarafından memnuniyetle karşılandığı için ayaklanma sona erdi. Ancak yeni atanan heyete Padişahın güven duymaması heyeti tedirgin etmişti¹⁵⁸. Padişahı hal etmek isteyen heyet bu hedefini gerçekleştirmek için Fetva Emini Kara Halil Efendi'den padişahın "mülk ve milleti tahrip ve Müslüman beytülmalını israf ettiği, halkın halinin ıslahı için tahttan indirilmesine şer'an cevaz" olduğuna dair fetva almıştır.

¹⁵⁷ Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, C. 47, 1983, s. 563-582; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, s. 297-302; Sina Akşin, "Jön Türkler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 832-843.

¹⁵⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, s. 101-110; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, 1985, s. 953-960.

Hüseyin Avni Paşa tarafından saray askerlerle basılıp veliaht Murat padişah olarak ilan edilmiş ve Abdülaziz'in ise hal edilmesine karar verilmiştir¹⁵⁹.

V. Murat, padişah olduktan sonra psikolojik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Sultan Abdülaziz'in ölümü de bu rahatsızlığını artıran unsurlardan biri olmuştur. Rahatsızlığından dolayı cuma namazlarına ve kılıç kuşanma merasimlerine katılamaz hale gelmiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın ölümünden sonra idarede Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa'nın ağırlığı artmıştır. Bir müddet padişahın bu halini gizlemişler ve tedavi yollarını aramışlardır. Ancak hekim raporları bu hastalığın kısa sürede tedavi edilemeyeceği yönünde olmuştur¹⁶⁰.

Mithat Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtaracak tek çözüm yolu meşruti bir rejimdi. Bundan dolayı akli dengesi yerinde olmayan bir padişah ile daha fazla devam edilemeyeceğine ve devleti sıkıntılı süreçten kurtarmak için bir an önce meşruti rejime geçilmesi gerektiğine inanıyordu. Mithat Paşa, veliaht Abdülhamit ile bu konularla ilgili iki görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Abdülhamit anayasayı ilan etmeye hazır olduğunu söyleyip meşrutiyet sözü vererek tahta geçmeyi arzu ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine hal edilen V. Murat'ın yerine II. Abdülhamit 1876 yılında padişah olmuştur¹⁶¹.

Tahta çıkmasından önce yaşanan siyasi, sosyal ve iktisadi sorunların sorumluluğu II. Abdülhamit'e yüklenemez olsa da eski politikaların devamına karar vermesi halinde ortaya çıkacak krizlerden kendisi sorumlu tutulacaktı. Sultan Abdülaziz ve V. Murat'ın tahttan art arda indirilmiş olması, batılı devletlerin Hristiyan azınlıkların lehine birtakım düzenlemeler için müdahale hazırlığında olması da padişahın alacağı karar üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde meşrutiyet taraftarı olan kişilerce kurulan "Hediye-i Askerîye Cemiyeti" ve "Asakir-i Milliye Cemiyeti" dernekleri kamuoyunu etkiliyordu. Esad Efendi tarafından kaleme alınan ve ilk anayasa kitabı olarak değerlendirilebilecek olan "Hükümet-i Meşruta" ise sekiz sayfadan oluşmakla beraber meşrutiyet rejimine dair bir tanıtım broşürü gibi o

¹⁵⁹ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 179-185.

¹⁶⁰ Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, s. 219; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, s. 352-365.

¹⁶¹ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 54; Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, s. 216-217.

dönemde yayınlanmıştı. Derneklerin ve yayınlanan broşürün de etkisiyle İstanbul basınının meşrutiyet temelli tartışmaları gündemde tutması sonucunda II. Abdülhamit meclis huzurunda idareden sorumlu bir Heyeti Vükela kurulmasını kabul etmiştir¹⁶².

II. GENEL YAPISI

Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasasıdır. Bu döneme adını veren meşrutiyet kelimesi mutlak monarşinin sınırlanmasını ve şartlara bağlanmasını ifade etmektedir. Meşruti monarşi ise egemenlik açısından karma bir sisteme geçilmesini ifade eder. Bazı işlemlerde egemenlik hakkının kullanılmasında halkın seçtiği kişiler ile hükümdarın iradesi birleşmek zorundadır¹⁶³.

Osmanlı Devleti'nin şeklini, yapısını, erklerini ve temel hak ve özgürlükleri düzenleyen Kanun-ı Esasi'nin anayasal niteliği konusunda öğretide görüş birliği bulunmamaktadır. Okandan'a göre bu metin şekil ve içerik itibarıyla günümüz kamu hukuku açısından anayasa olarak değerlendirilemez. İçeriğinde meşruti monarşinin “ithal” edilmesiyle bazı kurumlar düzenlemiş olsa da her açıdan padişahın hakları ve yetkileri onaylanmakta ve artırılmaktadır. Bireyler açısından öngörülmüş temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmemesi için gerekli siyasi ve hukuki yaptırımlara yer verilmemiştir. Şekil bakımından ise yapılış tarzı kendisine hastır. Millet tarafından vekilleri aracılığıyla hazırlanmadığı gibi bir meclis tarafından da kabul edilmemiştir. Bu açıdan bir “ferman”, “berat”, “ihsan olunmuş bir padişah şartnamesi” niteliğindedir¹⁶⁴. Tanör, biçimsel olarak meclis tarafından hazırlanmamış ve halkoylaması ile kabul edilmemiş olmasının ancak günümüz açısından bir değerlendirme olacağını vurgulamaktadır. On dokuzuncu yüzyılda birçok örneği olduğu gibi Kanun-ı Esasi'nin bir “ferman anayasa” olduğunu belirtmiştir¹⁶⁵.

¹⁶² Tarık Zafer Tunaya, “İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşruta”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 34-35; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 217; Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı Basını ve Kanun-ı Esasi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 72-74.

¹⁶³ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 444-445; Yıldızhan Yayla, “Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, 1985, s. 948-952.

¹⁶⁴ Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 147-148.

¹⁶⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.134.

Gözler'e göre ise maddi ve şekli anlamda Kanun-ı Esasi bir anayasadır. Maddi anlamda devletin kuruluşunu ve işleyişini, temel hak ve özgürlükleri düzenlemektedir. Şekli anlamda ise Kanun-ı Esasi kendisinin üstünlüğünü ve bağlayıcılığını düzenlemiştir¹⁶⁶. Kubalı, Kanun-ı Esasi'nin hükümdarın kendi rızası ile kendi iktidarını sınırlandığı için bir "ferman anayasa" olduğunu belirtmiştir¹⁶⁷. Arsel'e göre anayasa, devletin kurumlarını, yetki ve görevlerini, bireyler ile olan ilişkisini düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu anlamda Kanun-ı Esasi bir anayasadır¹⁶⁸. Aldıkaçtı'ya göre bilgili kimseler tarafından hazırlanmayan bu "garibe" ile belirlenen hususlarda muğlaklık hâkim olduğu için Kanun-ı Esasi, "müstebid bir idarenin hukuki mesnedi" olmuştur¹⁶⁹. Bu değerlendirmeler Kanun-ı Esasi'nin hukuki niteliği üzerinedir. Okandan, şekli açıdan anayasa olmaya uygun görmeyerek benzer şekilde hazırlanmış olan birçok anayasayı da görmezden gelmektedir. Gözler ise maddi anlamda değerlendirme yaparken anayasanın siyasal iktidarı sınırlandırıp sınırlandırmadığına ilişkin bir değerlendirmeye yer vermemektedir. Oysa anayasal devlet ve anayasalı devleti birbirinden ayırmak gerekmektedir¹⁷⁰.

Anayasa kuramının, erkler ayrılığından anayasanın üstünlüğüne ve anayasa yargısına uzanan basit bir reçetesi vardır¹⁷¹. Dolayısıyla Kanun-ı Esasi ile Osmanlı Devleti bir anayasalı devlet haline gelmiştir. Ancak erkler ayrılığına ilişkin bir mekanizma ve iktidarın sınırlandırılması öngörülmediği için anayasal devlet olamamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmemelidir. Aynı dönemde farklı devletlerde ilan edilen birçok anayasanın ilan edildiği devleti anayasal bir devlet haline getirmediği unutulmamalıdır¹⁷².

¹⁶⁶ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 24-25.

¹⁶⁷ Kubalı, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, s. 47-50.

¹⁶⁸ Arsel, **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, s. 13-14.

¹⁶⁹ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 64.

¹⁷⁰ Mehmet Turhan, **Anayasal Devlet**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1997, s. 7; Giovanni Sartori, "Constitutionalism: A Preliminary Discussion", **The American Political Science Review**, C. 56, 1962, s. 853-864; Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 4.

¹⁷¹ Bakır Çağlar, "Hukukla Kavranan Demokrasi ya da Anayasal Demokrasi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 10, 1993, s. 274.

¹⁷² Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 445; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 42-43.

Kanun-ı Esasi, yüz on dokuz madde ve on iki bölümden oluşmaktadır¹⁷³. Bu bölümler; Memalik-i Devlet-i Osmaniye (m. 1-7), Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi (m. 8-26), Vükela-yı Devlet (m. 27-38), Memurîn (m. 39-41), Meclisi Umumi (m. 42-59), Heyet-i Ayan (m. 60-64), Heyet-i Mebusan (m. 65-80), Mehakim (m. 81-91), Divan-ı Âli (m. 92-95), Umur-ı Maliye (m. 96-107), Vilayat (m. 108-112) ve Mevadd-ı Şetta (m. 113-119) şeklindedir.

Kanun-ı Esasi'nin ilk bölümü "Memalik-i Devlet-i Osmaniye" başlıklı olup bu bölümde devletin şekli ve yapısı düzenlemiştir. Osmanlı Devleti, elinde bulundurduğu ülkeler, topraklar ve mümtaz eyaletleri içerir. Tek vücut olup hiçbir zaman ve nedenle ayrılma kabul etmez (m. 1)¹⁷⁴. Anayasalarda devletin yapısı üzerine üniter, feodal, konfederasyon ya da bölgesel devlet olduğuna dair maddeler ile bir değerlendirme yapılmaktadır. Kanun-ı Esasi'nin ilk maddesi bu hususta açık bir düzenlemeye yer vermemiştir. Tunaya, Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Devleti'nin federasyon ya da konfederasyon olmadığı gibi bir üniter devlet de olmadığını ifade eder. Bu noktada Tunaya'nın emin olduğu husus ise Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıda olduğu için bir ulus devlet olmadığıdır¹⁷⁵.

Devletin yapısı açısından sağlıklı yorum yapabilmek için yine Kanun-ı Esasi'ye başvurmak gerekir. Kanun-ı Esasi'nin bölümlerinden birinin başlığı "vilayât" yani vilayetlerdir (m. 108-112). Bu maddelerde vilayetlerin idare şekli açısından iki ilke kabul edilmiştir. Bu iki ilke "tevs-i mezuniyet" ve "tefrîk-i vezâif"tir (m. 108). Tevs-i mezuniyet terimi yetki genişliği olarak ifade edilmektedir. Yetki genişliğinin günümüzdeki tanımı, bir bölge ya da bir hizmetin görülmesinden sorumlu olan memura bazı konularda merkeze ait olan karar alma ve uygulama yetkilerinin tanınmasıdır¹⁷⁶. Bu yetki, iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu

¹⁷³ Kanun-ı Esasi metni için Bkz. Yıldız, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, s. 69-84; Servet Tanilli, **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 3-19; Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, Haz. İdris Nebi Uysal, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 487-505; A. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri 1839-1980**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 30-44; <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>.

¹⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 476.

¹⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 29.

¹⁷⁶ İl Han Özay, **Günışığında Yönetim**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2004, s. 159.

tarihlerde acil ve önemli işlerin gecikmemesini sağlamak ve kamu hizmetlerini aksatmamak için verilmiştir. Özellikle bu gecikmenin kamu düzeni ve güvenliğe yönelik bir konuda gerçekleşmesi halinde kamu hizmeti açısından büyük zararlara sebep olmaktadır¹⁷⁷. Tefriki vezaif terimi ise görev ayrılığı olarak ifade edilmektedir. Tefrik-i vezaif, merkezi otoritenin egemenlik hakkı dışında kalan bayındırlık, tarım, sanat, belediyeye ilişkin işleri kapsamaktadır¹⁷⁸.

Kanun-ı Esasi'nin ilk maddesi ile vilayetler bölümü bir arada değerlendirilmelidir. Üniter devlet, devletin kurucu unsurları ve temel organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir. Federasyon ise uluslararası kişiliğe sahip bir merkezi devlet ile uluslararası kişiliğe sahip olmayan bölgesel devletlerin aralarında anayasa yoluyla güvenceli bir yetki paylaşımı yaparak oluşturulan devlet şeklidir¹⁷⁹. Kanun-ı Esasi, bölgesel devletlerin varlığını açıkça kabul etmediği gibi teklik özelliğine vurgu yapan maddelere yer vermektedir. Buna en güzel örnek, seçilen mebusların kendisini seçen bölgenin değil tüm devletin mebusu olduğuna dair düzenlemedir (m. 71). Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Devleti federasyon ya da konfederasyon değildir. Birçok yönü ile üniter devlet yapısı vurgulanmaktadır.

Devletin şekli konusunda Kanun-ı Esasi, hâkimiyetin Osmanlı sülalesinden ekberiyet usulüne uygun şekilde belirleneceğini düzenlemiştir (m. 3). Monarşiler, meşruti ve mutlak monarşi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Monarşilerde hükümdarlık irsidir. Hükümdar, egemenlik konusunda tüm vasıfları üzerinde toplayan tek kişi ve en yüksek mercidir. Meşruti monarşide ise hükümdar kendi yetkilerini milleti temsil eden bir ya da birden fazla meclis ile paylaşmaktadır. Mutlak monarşilerden meşruti monarşiye geçişte iki farklı yol izlenmiştir. Bunlardan ilkinde halk kendi seçtiği hanedan üyesinin hükümdar olmasını sağlamış ve bu

¹⁷⁷ Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, s. 597.

¹⁷⁸ Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 79-98; Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, 1957, s. 3-37; Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 210-230.

¹⁷⁹ Arsel, *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, s. 39-50; Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, s. 476; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 260; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 143-155; Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 258-292.

şekilde yönetime katılmıştır. Buna 1831 Belçika Anayasası örnek gösterilebilir. İkinci olarak ise hükümdar, sosyal ve siyasal sebeplerle birtakım zorunluluklar karşısında kendi takdiri ile halkı iktidara ortak etmektedir. Başgil bu noktada ikinciye Kanun-ı Esasi’yi örnek olarak göstermektedir¹⁸⁰.

Kanun-ı Esasi’de “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-ı Umumiyesi” başlıklı ikinci bölümde devletin dini düzenlemiştir. Osmanlı Devleti’nin dini İslam’dır. Ancak halkın güvenliği ve genel ahlak kurallarını ihlal etmemek şartıyla Osmanlı Devleti’nde bilinen tüm dinlerin faaliyetleri serbesttir. Bazı cemaatlere verilmiş olan imtiyazlar da devletin koruması altındadır (m. 11).

Kanun-ı Esasi’nin “Memalik-i Devlet-i Osmaniye” başlıklı ilk bölümüne göre Osmanlı Devleti, başkenti İstanbul olan üniter yapıya sahip bir anayasalı monarşidir.

Yürütme organı yapı olarak tek başlı (monist) ve iki başlı (düalist) olabilir. Hükümet sistemi açısından tek başlı yürütme organı olana başkanlık sistemi, çift başlı yürütme organı olana ise parlamenter sistem denir¹⁸¹. Kanun-ı Esasi, yürütme organını Padişah ve Heyeti Vükela olarak düzenlemiş olsa da hükümet sistemlerinden ikisine de benzerlik gösterdiği hususlar bulunmaktadır.

Tek başlı yürütme organı olarak başkanlık sisteminde başkan dışında sembolik anlamda bir devlet başkanı bulunmaz. Başkanın yardımcıları sekreter olarak adlandırılır ve bunlar bakan değildir. Sekreterler başkan tarafından atanır ve görevden alınır. Sekreterler, başkanın emir ve talimatları dışına çıkamaz. Sekreterlerin genel siyaseti belirleme yetkisi yoktur. Karar alma yetkisi sadece başkana aittir. Sekreterlerin sorumluluğu sadece başkana karşıdır ve yasama organına karşı bir sorumlulukları bulunmaz. Başkan hem devlet başkanı hem de hükümet başkanıdır. Başkanlık sisteminde başkanın görev süresince görevde kalması yasama organına bağlı değildir. Meclise karşı siyasal sorumluluğu yoktur. Bu anlamda sert

¹⁸⁰ Kubalı, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, s. 271-272; Başgil, **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri Ders Notları**, s. 70-71; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 57.

¹⁸¹ Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 2, s. 5-6; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 305-306.

erkler ayrılığı vardır¹⁸². Kanun-ı Esasi bazı noktalarda başkanlık sistemine benzer özellikler göstermektedir. Yürütme organı tek başlı olarak düzenlenmemiştir. Sekreterlerin başkan tarafından atanması ve görevden alınmasına benzer şekilde bakanlar da padişah tarafından atanır ve görevden alınır (m 27). Sekreterlerin genel siyaseti belirleme noktasında bir yetkisinin olmaması da bakanlar kurulunun iç ve dış siyasete ilişkin değerlendirme yapması ile paralellik göstermektedir. Son karar başkanlık sisteminde olduğu gibi padişaha aittir. Başkanın meclise karşı siyasal sorumluluğu yoktur. Padişah, cezai ve siyasi olarak sorumsuzdur (m. 5).

Yürütme organının iki başlı olduğu parlamenter sistemde ise yürütme organı devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşur. Monarşik parlamenter sistemlerde de cumhuriyet tipi parlamenter sistemlerde de devlet başkanı yasama organı karşısında sorumsuzdur. Bunun karşılığında sorumluluk hükümettedir. Devlet başkanının seçilmesi konusunda ise monarşik parlamenter sistemlerde veraset yoluyla, cumhuriyet tipi parlamenter sistemlerde ise halk tarafından ya da yasama organı tarafından seçildiği farklı sistemler uygulanmaktadır¹⁸³. Kanun-ı Esasi, yürütme organının iki başlı olduğu parlamenter sisteme benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik aslında parlamenter sistemin tersine bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Parlamenter sistemde devlet başkanı yasama organı karşısında sorumsuz iken bakanlar kurulu sorumludur. Bunun yanında ne kadar yetki o kadar sorumluluk ilkesi gereğince de devlet başkanlığı sembolik yetkilerle donatılmış bir kurum olma niteliğindedir. Kanun-ı Esasi’de ise tam tersi olarak yetki padişaha verilmiştir ve padişah cezai ve siyasi olarak sorumsuzdur. Heyeti Vükela ise hem padişaha hem de meclise karşı sorumludur. Bu noktada tek benzerlik monarşik parlamenter sistemlerde devlet başkanının belirlenmesi usullerinden biri olan veraset yoluyla intikal noktasıdır.

¹⁸² Münci Kapani, “Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Fevkalade Selahiyetleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, 1952, s. 135-166; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 2, s. 6-9.

¹⁸³ Peter Campell, “Avrupa’da Parlâmenter Hükûmetin Bazı Yönleri”, Çev. Ergun Özbudun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 20, 1963, s. 79-90; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 2, s. 9-11.

Yürütmenin tek başlı olduğu başkanlık sisteminde başkanın siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. İki başlı yürütme organının olduğu parlamenter sistemde ise devlet başkanının sembolik yetkileri vardır ve yasama organına karşı sorumsuzdur. Kanun-ı Esasi’de Padişah yetki ve görevlerini kullanırken cezai ve hukuki olarak sorumsuzdur (m. 5). Bu noktada padişahın şahsının kutsal olduğu ve sorumlu tutulamayacağı açıkça düzenlenmiştir. Aldıkaçtı’ya göre bu durum aslında Padişahın statüsünü daha da güçlendirmiştir. Zira kuramsal olarak halifeye karşı direnme imkânı bulunmasına rağmen bu düzenleme ile padişah mutlak, sorumsuz ve dokunulmaz olmaktadır¹⁸⁴. Tanör ise padişahın dünyasal ve dini hakları ve yetkilerinin anayasallaştırıldığına vurgu yapmaktadır¹⁸⁵.

Kanun-ı Esasi’de yasama erkine ilişkin düzenlemeler beş, altı ve yedinci bölümde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin yasama erki olan Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşur (m. 47)¹⁸⁶. Kanun-ı Esasi ile belirlenen çift meclis sistemi kendi dönemine uygun bir düzenlemedir. Aynı dönemde İngiltere, Fransa, Macaristan, İspanya, Prusya, Avusturya, İsveç, Danimarka, Almanya, Hollanda ve İsviçre’de çift meclis sistemi uygulanmaktaydı. İkinci meclisin üyeleri atama ya da irsiyet esasına göre belirleniyordu. Ancak dünyada ikinci meclisin tümüyle irsiyet esasına göre belirlendiği tek ülke İngiltere’dir. Osmanlı Devleti, ikinci meclisin üyelerini belirleme noktasında İtalya ve Kanada ile aynı şekilde atama usulünü benimsemiştir¹⁸⁷.

III. PADİŞAH

Monarşilerde hükümdarlık veraset yoluyla yani irsi olarak intikal eder. Bunun anlamı herkesin hükümdar olma hakkının olmamasıdır. Hükümdar olabilmek için öncelikli şart kraliyet ailesine üye olmaktır. Bu şekilde hükümdarın belirlenmesi hususuna hanedan dışına çıkma yasağı denir. Hanedan dışına çıkma yasağı birçok

¹⁸⁴ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 57.

¹⁸⁵ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 138.

¹⁸⁶ İlhan Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 10, 1953, s. 194-211; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 59.

¹⁸⁷ Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, s. 194-195.

anayasada düzenlenmiştir. İngiltere’de 1701 tarihli Act of Settlement, 1994 tarihli Belçika Anayasası, 1983 tarihli Hollanda Anayasası, 1978 tarihli İspanyol Anayasası, 1868 tarihli Lüksemburg Anayasası ve Kanun-ı Esasi, bu yasağın düzenlendiği anayasalara örnek olarak sayılabilir¹⁸⁸.

Kanun-ı Esasi’de padişahın nasıl belirleneceği hususunda ekberiyet usulüne göre düzenleme yapılmıştır. Buna göre saltanat, halifelik sıfatına da sahip olarak Osmanlı sülalesinden eski usulde de olduğu gibi ekber evlada aittir (m. 3). Maddedeki eski usulde de olduğu gibi vurgusunun sebebi bu usulün 1617 yılından sonra uygulanmaya başlanmış olmasıdır. Kanun-ı Esasi’de egemenliğin kime ait olduğuna ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak bu madde de kullanılan “saltanat” terimi ile en üstün güç yani egemen olarak padişahın kabul edildiği ileri sürülebilir¹⁸⁹.

A. METİN VE KOMİSYON ÇALIŞMALARI

1. MİTHAT PAŞA TASLAĞI: KANUN-I CEDİD

Mithat Paşa tarafından “Kuvve-i icra” olarak adlandırılan yürütme erki sadece padişaha aittir. Tüm icraatlar padişah adına vükela aracılığıyla yerine getirilir. Yürütme erki tek başına kanun yapamaz ancak gerekli gördüğü kanunun yapılmasını Şura-yı Devlet’e emreder (m. 55)¹⁹⁰.

Padişaha ait ve ona özgü yetkiler de sayılmıştır. Bu yetkiler vükelayı atama ve görevden alma, yabancı devletler ile anlaşma yapma, savaş ve barış ilan etme, devlet idaresine dair tüm tedbirleri alma ve uygulama, suçluların affı, Meclis-i Mebusan’ın toplanması ve feshi kararıdır (m. 5). Padişah bu yetkilerini kullanırken ve görevi süresince her türlü sorumluluğa karşı dokunulmazdır (m. 6).

Heyeti Vükela’nın başkanlığına padişah tarafından “Başvekil” unvanıyla vükeladan birisinin seçilmesi düzenlenmektedir. Vükela da başvekilin tavsiyesi doğrultusunda padişahın iradesi ile tayin edilecektir (m.8). Okandan’a göre özellikle

¹⁸⁸ Arsel, **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, s. 50-59; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 2, s. 48-49; Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 161.

¹⁸⁹ Rona Aybay, “Anayasal Metinlerde Egemenlik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 40-44.

¹⁹⁰ Kanun-ı Cedid metni için Bkz. Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, s. 466-473.

“Başvekil” teriminin kullanılmasının sebebi sadrazamların sadece padişaha karşı sorumlu olduğu mevcut sistemin aksine sadrazamları padişahın etkisi altında bulunmaktan kurtararak diğer meşruti sistemlerde olduğu gibi Heyeti Vükela’nın otoritesini artırmaktır¹⁹¹. Bu madde başvekilin vükela arasından seçileceğine değinmekle beraber vükelanın belirlenmesi usulüne dair bir düzenlemeye yer vermemektedir. Vükela, Meclis-i Mebusan içerisinde mi seçilecektir? Yoksa bu noktada padişaha ucu açık bir yetki mi verilmiştir? Madde metni bu konuda muğlaktır.

Heyeti Vükela, başvekil başkanlığında toplanır. Bu toplantılarda iç ve dış siyasete ilişkin önemli konular görüşülür. Alınan kararlarının uygulanması ise ancak Padişahın iradesi ile mümkündür (m. 9). Heyeti Vükela’da bulunan ve vükela sıfatına ve yetkilerine sahip kişilerin her biri belirlenen sorumluluk çerçevesinde görevlerini yerine getireceklerdir (m. 10).

Devletin güvenliğinin ihlal edilmesi ve Kanun-ı Cedid hükümlerine aykırı olan genel uygulamalarda Heyeti Vükela, belli bir vekilin sorumluluğunda olan durumlarda ise ilgili vekilin siyasi sorumluluğu düzenlemiştir (m. 11). İstifayı kabul ya da ret kararı Padişaha aittir (m. 12). Heyeti Vükela olarak istifa kabul edilirse ya istifa eden kurul içerisinde ya da dışarıdan bir kişiye padişah tarafından başvekillik görevi verilip Heyeti Vükela’yı oluşturması istenir. Heyeti Vükela’nın istifasından bireysel olarak sorumlu olmayan vekiller yeni kurulda da yer alabilirler. Eğer kuruldaki bir vekil istifa ederse onun yerine başvekil başka bir kişiyi seçip padişahın iradesi ile göreve getirebilir (m. 13). Çalışmaya devam eden ya da görevden alınmış vekillerin Meclis-i Mebusan tarafından yargılanması talepleri padişahın kararına bağlıdır (m. 14). Padişah arzu ettiği takdirde Heyeti Vükela’ya başkanlık eder (m. 15).

¹⁹¹ Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar*, s. 136.

2. FRANSIZ KANUN-I ESASI'SI ÜZERİNE BİR LAYİHA

Meşrutiyet ilanı hazırlıkları sırasında Padişah, Sait Paşa'dan Fransız anayasalarını (1814, 1830, 1875) çevirmesini istemiştir¹⁹². Sait Paşa tarafından çevirisi yapılan metnin başlığı “Fransız Kanun-ı Esasisi Üzerine Bir Layiha”dır. Tanör bu metnin hazırlanması için 1814, 1830 ve 1875 tarihli Fransız anayasalarının çevrildiğini belirtmiştir. 1875 tarihli Fransız Anayasası sert erkler ayrılığına dayanan bir sistemi benimsemiştir. Hem Sait Paşa tarafından çevirisi yapılan metin hem de Osmanlı Devleti'nin anayasa yapımı konusundaki siyaseti dikkate alınacak olunursa 1875 tarihli Fransız Anayasasının değerlendirilmediği ortaya çıkacaktır¹⁹³¹⁹⁴.

Yürütme erki beşinci bölümde düzenlenmiştir. Yürütme erki, padişah ve Heyeti Vükela'dan oluşmaktadır.

Sait Paşa'nın “kuva-yı hükümet” olarak çevirdiği Heyeti Vükela'ya padişah başkanlık eder (m. 18). Yürütme erki, padişahın şahsında kaimdir (m. 49). Padişahların göreve başlamadan önce edecekleri yemine de metinde yer verilmiştir. Padişahlar hükümete sadık olacağına ve Kanun-ı Esasi ile belirlenen görevlerini yerine getireceğine dair yemin edecektir (m. 50).

Padişahın yetki ve görevleri düzenlenmiştir. Bu yetki ve görevler; meclisi toplantıya davet etme (m. 34), vükela aracılığıyla meclise kanun tasarısı sunma ve kanunların yapılmasını sağlama (m. 51), anlaşmaları akdetme (m.56), cezaları affetme (m. 58), kanunların mecliste yeniden görüşülmesini talep etme (m. 61), vükelayı atama ve azletme (m. 65), hükümetin ikinci derece memurlarını kanuna uygun olarak vükelanın talebi üzerine atama ve azletme (m.66), seçimlerle göreve gelen memurların üç aylık süreyi geçmemek şartıyla memuriyetlerini askıya alma (m. 67), Şura-yı Devlet'e başkanlık etme (m. 74), Şura-yı Devlet adlı danışma kuruluna üye atama (m. 75), Senato başkanı ve yardımcısını atama (m. 132), Senatonun toplanma ve tatilini ilan etmedir (m. 133).

¹⁹² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 132-133.

¹⁹³ Coşkun Üçok, “1876 Anayasasının Kaynakları”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y., s. 3-4.

¹⁹⁴ Fransız Kanun-ı Esasisi Üzerine Bir Layiha metni için Bkz. Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, s. 474-487.

Padişahın sorumluluğu ise devletin genel durumunu her yıl bir özel beyanname ile meclise sunmak (m.55), devletin korunmasına başkanlık etmek (m. 56) ve milli törenlere başkanlık etmektir (m. 64).

Padişahın yetki ve görevine girmeyen hususlar da açık bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar ise; vükela dışındaki memurlar ile doğrudan doğruya yazışamaz (m. 53), orduya komutanlık edemez (m. 52), devletin hiçbir parçasını doğrudan doğruya terk edemez, meclisi feshedemez, Kanun-ı Esasi ve kanunları askıya alamaz (m. 54), meclisin onayı olmadıkça savaş başlatamaz (m. 57). Elçilerin, ordunun, müdde-i umuminin (savcı), görevden alınması ise Heyeti Vükela ile yapılan görüşmeye bağlıdır (m.65).

Kuvve-i İcraiye yani yürütme erki başlığı altında düzenlenen iki madde oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi padişahın vükelayı atama ve görevden alma ile ilgili emirnameleri hariç diğer tüm işlemlerinde vükeladan birinin imzasının bulunması zorunluluğudur (m. 70). Devlet başkanının sorumsuzluğu ilkesi monarşilerde uygulama alanı bulur. “Kral hata yapmaz” olarak da bilinen bu ilke gereğince padişahın sorumsuzluğu ilkesinin ortaya çıkarabileceği sakıncaları giderebilmek amacıyla karşı imza kuralı ortaya çıkmıştır¹⁹⁵. İkinci olarak ise meclisin feshi durumunda ya da meclisin görevini yapmasına engel bir girişim söz konusu olursa Kanun-ı Esasi ihlal edilmiş sayılır ve bu ihlal tüm halka direnme hakkını zorunlu kılar (m. 72).

3. KOMİSYON ÇALIŞMALARI

Kanun-ı Esasi’nin hazırlanması için 30 Eylül 1876 tarihinde Padişah II. Abdülhamit’in iradesi ile toplanan komisyonda anayasa ve Meclis-i Mebusan seçimlerine ilişkin kanun görüşülmeye başlanmıştır¹⁹⁶. Bu komisyona kimin başkanlık yaptığı konusunda iki farklı bilgi bulunmaktadır. Celaleddin Paşa’ya göre komisyonun başkanı Mithat Paşa iken Osman Nuri Bey’e göre başkanlığı Server

¹⁹⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Yetkin Basımevi, 2017, s. 326; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta, 2013, s. 482; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 516;

¹⁹⁶ Selda Kılıç, “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 30, 2011, s. 27-40; Ahmet Mithat, **Üss-i İnkılap**, s. 196.

Paşa yapmıştır¹⁹⁷. Öğretide de Okandan, Tunaya, Karal, Baykal, Georgeon eserlerinde Mithat Paşa'nın başkanlık yaptığını yazmışlardır¹⁹⁸. Engelhardt, Elöve, Aldıkaçtı, Berkes ve Üçok ise Server Paşa'nın başkanlık yaptığını belirtmiştir¹⁹⁹. Komisyonda görev yapan üyelerin sayısı ile ilgili de fikir birliği bulunmamaktadır. Bu konuda Davison, Devereux, Kuntay ve Baykal farklı üye sayılarından bahsetmektedir²⁰⁰. Komisyon çalışmaları başladıktan sonra da yeni üyelerin atanması ile sayı değişmiş olabilir. Bundan dolayı kaynaklarda farklı sayılar verilmiş olabilir. Komisyon üyelerinin atanmadan önce yaptıkları görevleri ve isimleri bellidir²⁰¹. Komisyonda devlet erkânı, ulema ve askerler görev almıştır.

Öğretide komisyon çalışmaları sırasında 1831 tarihli Belçika Anayasasının esas alındığına değinen yazarlar bulunmaktadır²⁰². Komisyon çalışmaları sırasında Belçika Anayasası da incelenmiş ve değerlendirilmiş olabilir. Ancak erkler ayrılığının ve egemenliğin halka ait olduğuna ilişkin düzenlemelerin olduğu Belçika Anayasası ile Kanun-ı Esasi arasında bir bağlantı kurmak oldukça zordur. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile 1850 tarihli Prusya Anayasası arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Prusya Anayasası da Kanun-ı Esasi gibi meclisi tatil etme yetkisini krala vermiştir ve kral meclisi en fazla otuz gün tatil edebilir ve bir toplantı yılı içerisinde birden fazla kez tatil edemez (m. 52). Ancak Kanun-ı Esasi'de bu konuda padişahın

¹⁹⁷ Mahmud Celaledin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, Haz. Doç.Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1982, s. 202.

¹⁹⁸ Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 139; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, s. 6; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 235; Bekir Sıtkı Baykal, **Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 603; François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 81.

¹⁹⁹ Edouard Philippe Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat: Devleti Osmaniye'nin Tarihi Islahatı 1826-1882**, İstanbul, Mürettibini Osmaniye Matbaası, 1328, s. 361; Mustafa E. Elöve, **Anayasa Hareketlerimiz Şeması**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s.23; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 55; Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 315; Bahriye Üçok, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976, s. 4.

²⁰⁰ Davison, **Reform In The Ottoman Empire**, s. 55; Devereux, **The First Ottoman Constitutional Period**, s. 47-48; Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, C. II, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s. 75; Baykal, **Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler**, s. 603-604.

²⁰¹ Baykal, **Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler**, s. 603-604

²⁰² Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 56; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 138; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 24; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 133.

sınırsız bir yetkisi vardır (m. 7). Kanun-ı Esasi’de padişahın iradesi vükelanın imzası şartına bağlanmamıştır. Ancak Prusya Anayasasında karşı imza kuralı düzenlenmiştir ve sorumluluk bakandadır (m. 48). İki anayasada da çift meclis sistemi benimsenmiştir. Ancak Prusya Anayasası kanunların yapımı konusunda Kanun-ı Esasi’ye göre meclise daha geniş yetkiler tanımıştır. İkinci meclislerin belirlenmesi konusunda da Prusya Anayasası ikinci meclisin bir kısmını kralın, bir kısmını halkın, bir kısmını ise belediye meclislerinin seçeceği bir sistemi benimsemiştir (m. 65). Kanun-ı Esasi’ye göre ikinci meclisin üyelerini doğrudan padişah atamaktadır (m. 63-64). İkisi de yüz on dokuz maddeden oluşan bu anayasaların farklılıklar olmasına rağmen birbirine daha yakın olduğu açıklıkla söylenebilir²⁰³.

Rüştü Paşa komisyon çalışmalarında yaptığı değerlendirmede padişahın görevlerine dair bir maddeye yer verilmesi halinde bu durumun padişahın kudret ve şanının halkın gözünde düşüreceğini ileri sürmüştür. Rüştü Paşa’ya göre padişahın nüfuz ve yetkisi sınırlandırılmazdır. Bu sebeple bu maddeler tasarıdan tamamen çıkarılmalıdır. Bir diğer değerlendirmesi ise sadrazamlığın kaldırılarak başvekilliğin getirilmesi üzerinedir. Bu değişikliğe itiraz ederek eskiden olduğu gibi sadrazamların padişah tarafından seçilip atanmalarına devam edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu konuda yapılan tartışmaların sonunda padişahın görevleri ile ilgili maddelere yer verilmesi, sadrazamlık makamının kalması ve vükelayı padişahın seçmesi kararlaştırılmıştır²⁰⁴. Okandan’a göre “başvekillik” teriminin kullanılmasının sebebi sadrazamları sadece padişaha karşı sorumlu olmaktan ve sarayın nüfuzu altında bulunmaktan kurtarmak, diğer meşruti devletlerde olduğu gibi bir bakanlar kurulu oluşturmak ve otoritesini artırmaktır. Fakat II. Abdülhamit bu düzenlemenin tasarıdan çıkarılmasını uygun görmüştür²⁰⁵.

Komisyon çalışmalarında Kanun-ı Cedid taslağında bulunan sürgün yasağı da değerlendirilmiştir (m. 45). Padişahın güvenmediği kişileri sürgün etmesine dair görüşler Padişah tarafından kabul edildikten sonra bu amaca uygun bir madde

²⁰³ Mustafa Şentop, “Siyasi Hakimiyetin Kaynağı Meselesi ve Osmanlı Telakkisi”, **e-akademi**, s. 29, 2004; Üçok, “1876 Anayasasının Kaynakları”, s. 1-30.

²⁰⁴ Celaleddin Paşa, **Mir’at-ı Hakikat**, s. 203.

²⁰⁵ Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 136-137.

kaleme alınmıştır. Bu maddeye göre genel asayışı bozacak şekilde harekette bulundukları kolluk tarafından tespit edilen kişiler Padişah tarafından sürgün edilebilecektir. Damat Mahmut Paşa da bu maddenin olması gerektiği üzerine görüşlerini beyan etmiştir. Mithat Paşa'nın hürriyet ve vükelanın sorumluluğunu düzenleyen böyle bir kanuna bu maddenin eklenmesinin sakıncalarına dair açıklamaları Mahmut Paşa'nın nezdinde konunun önemini artırmış ve padişah adına bu maddenin bir "sine qua non" yani olmazsa olmaz olarak kanuna eklenmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Görüşmelerin sonunda da bu madde anayasaya eklenmiştir²⁰⁶.

Sürgün yetkisinin padişaha tanınmasının anayasaya eklenmesi sonrasında Mithat Paşa ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Maddenin ilk defa kendisi hakkında uygulanacağı yüzüne karşı söylenmiş olmasına rağmen Mithat Paşa bu hali ile dahi ilan edilmesini istemiştir²⁰⁷. Aldıkaçtı'ya göre ise Mithat Paşa, padişah karşısındaki güçlü durumunun bir denge olacağı düşüncesiyle bu maddenin eklenmesini kabul etmiştir²⁰⁸. Mithat Paşa komisyon çalışmaları sırasında meşrutiyet aleyhine faaliyet yürüttükleri için Şerif Muhittin, Ramiz Paşa, Rıza Paşa ve bazı kişileri İstanbul'dan sürgün etmiştir²⁰⁹. Sürgün yasağını Kanun-ı Cedid taslağına koyan Mithat Paşa'nın sürgün yasağına ilişkin ilkeli bir tutumu bulunmamaktadır. Çünkü ilkeli bir tutum içerisinde olması ile meşrutiyet aleyhine faaliyet gösterenlerin sürgün edilmesi bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla buradaki amacın meşrutiyet lehine faaliyet gösterenlerin padişah tarafından tasfiyesinin önüne geçmek olduğu ileri sürülebilir.

Komisyon çalışmaları devam ederken Rüştü Paşa'nın istifası üzerine sadrazamlık makamına Mithat Paşa getirilmiştir. Mithat Paşa bu göreve geldikten sonra Kanun-ı Esasi'nin ilanı üzerine yoğunlaşmıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi, Padişah tarafından resmi olarak Babıali'ye gönderilerek ilan edilmiştir²¹⁰.

²⁰⁶ Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, s. 203-204, Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 63.

²⁰⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 221-222.

²⁰⁸ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 56.

²⁰⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 221.

²¹⁰ Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, s. 205.

B. KANUN-I ESASİ

Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesi padişahın görev ve yetkilerini düzenlemektedir (m. 7). Yedinci maddede görev ve yetkiler sayılmakla beraber anayasanın diğer bölümlerinde de padişahın yetki ve görevlerine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.

Kanun-ı Esasi'de padişahın görev ve yetkilerinin erkler açısından tasnifi söz konusu değildir. Dağınık bir şekilde padişahın görev ve yetkileri sayılmaktadır.

Yedinci maddede padişahın yetki ve görevleri sayılırken bunlardan “hukuk-u mukaddese-i padişahi” yani “padişahın kutsal hakları” kavramı kullanılmaktadır. Padişahın kutsal hakları vurgusu egemenlik hakkının bir yansımasıdır. Egemen olarak siyasal iktidarı kimin kullanacağı sorusu iki seçimli kurgusal aşamadan oluşur. İlkinde Tanrı tarafından halka siyasal iktidarı kullanma hakkı verilir. İkincisinde ise halk için krallar tarafından bu hak kullanılır. Böylece halk açısından kullanılan siyasal iktidarın Tanrı ile olan bağı kopmamaktadır. Dolayısıyla padişahın kutsal hakları da Tanrı tarafından bahşedilen siyasal iktidarı kullanma noktasında egemenlik hakkının yansımasıdır. Tanrı tarafından halka siyasal iktidarı kullanma hakkının verilmesinden sonra sosyal sözleşme ile bu hakkın kullanılmasına evrilmesi ise sekülerleşmenin bir sonucudur²¹¹. Monarşilerde hükümdarın cezai sorumsuzluğu görevle ilgisi olmayan suçları da kapsayacak şekilde mutlaklıktır. İngiltere’de bu durum “Kral bir bakanı öldürürse bundan başbakan sorumludur. Eğer başbakanı öldürürse, kimse sorumlu değildir” şeklinde ifade edilir²¹².

Kanun-ı Esasi ile Osmanlı Devleti bir anayasalı monarşiye dönüşmüştür. Ancak bu padişahın yetkilerinin anayasayla sınırlandırılması şeklinde gerçekleşmemiştir. Padişah birçok yetkiyi bir anayasal sınırlandırma olmaksızın kullanmaya devam etmiştir.

²¹¹ Cemal Bâli Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Ankara, Dost Kitapevi, 2016, s. 86-88; Mehmet Ali Ağaoğulları – Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2017.

²¹² Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 316-317; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, s. 472-473.

Padişahın yürütmeye dair görev ve yetkileri arasında vükelanın atanması ve azli, makam ve mevki verme, madalya verme, mümtaz eyaletlerin imtiyaz şartlarına uygun olarak yönetilmesi, para basılması, yabancı devletlerle anlaşma akdetme, savaş ve barış ilanı, askerî harekâtlara karar verme (m. 7), şeyhülislamın atanması (m. 27), Heyeti Vükela'nın müzakerelerinde izin gerektiren hususlarda izin verme (m. 28), sürgüne karar verme (m. 113) yer almaktadır.

Kanun-ı Esasi'ye göre sadece padişah tarafından kullanılabilen sürgüne karar verme yetkisi, polis soruşturması ile devlete zararlı olduğu anlaşılan kişileri ülkeden ihraç etme ve uzaklaştırmayı kapsamaktadır(m. 113). Anayasada düzenlenen birçok temel hak ve özgürlüklerin değeri padişaha tanınan sürgün yetkisi ile hiçe sayılmaktadır. Zira bu yetkinin anayasada düzenlenmesi ile anayasada güvence altına alınan kanunsuz suç ve ceza olmaz ve yargılamasız kimse cezalandırılmaz ilkeleri açıkça ihlal edilmiştir²¹³.

Yürütme fonksiyonu açısından padişahın görev ve yetkileri değerlendirildiğinde yürütmenin başı olduğu hatta yürütmenin şahsında temerküz ettiği rahatlıkla ifade edilebilir²¹⁴.

Kanun-ı Esasi ile demokrasi hayatına kazandırılan Meclis-i Umumi, iki meclisli bir yasama organı şeklinde düzenlenmiştir (m. 47). Bu meclislerden Heyet-i Ayan üyeleri atanma usulüyle, Heyet-i Mebusan üyeleri ise seçim usulüyle belirlenmektedir (m. 60, 65). Heyet-i Ayan üyeleri padişah tarafından atanır ve ömür boyu görev yaparlar (m. 60, 62). Heyet-i Ayan'ın üye sayısı Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçemez ve iki meclise aynı anda üye olunamaz (m. 50,62). Padişahın meclis üzerindeki etkisi Heyet-i Ayan üzerinde iki şekilde sınırlandırılmıştır. Bunlardan ilki padişahın Heyet-i Ayan üyelerini ömür boyu atadığı için değiştirememesidir. İkincisi ise Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte

²¹³ Bülent Tahiröğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 588-602.

²¹⁴ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 58; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 153-154.

birinden fazla üye atayamadığı için meclisin çoğunluğuna da etki edemeyecek olmasıdır²¹⁵.

Padişahın Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına karar verme ve gerektiği takdirde Heyet-i Mebusan'ın yeniden seçime gidilmesi şartıyla fesih yetkisi vardır (m. 7). Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında anlaşmazlık olan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar edilip de mebuslar tarafından çoğunluk oyu ile ve sebeplerinin açıklanmasıyla reddedildiği takdirde vükelayı değiştirmek ya da yeniden seçilmek üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi yetkileri sadece padişaha aittir (m. 35). Bu iki maddede padişaha fesih hakkı açıkça tanınmıştır. Bunlardan ilki “gerektiği takdirde” şeklinde belirsiz bir şekilde ifade edilmiş olmasına karşın tüm parlamenter rejimlerde görülen yürütme organının başına tanınmış bir yetkidir²¹⁶. Ancak ikincisi, siyasi krizlerin ortaya çıkması halinde demokrasinin hayatta kalabilmesi için öngörülen rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin bir yansımasıdır²¹⁷.

Meclisi Umumi'yi vaktinden önce açma, toplantı sürelerini kısaltma ya da uzatma yetkisi de padişaha aittir (m. 44). Padişah, yeni kanunların yapılmasına, kanunlarda değişikliğe ve kanunların yürürlüğe girmesine izin verme yetkisine sahiptir (m. 53,54). Kanun düzme usulü açısından başlangıç ve bitiş çizgisinde padişah durmaktadır. Monarşilerde bir kanunun varlık unsurlarından biri de hükümdarın onayıdır. Hükümdar yasama organının bir parçası olarak kanunların yapılmasına doğrudan etki eder. Hatta İngiltere'de yasama organının Lordlar Kamarası, Avam Kamarası ve Kral ya da Kraliçeden oluştuğu kabul edilmektedir²¹⁸. Cumhuriyetlerde devlet başkanına, monarşilerde ise hükümdara kanunları onaylama yetkisi tanınmış ise bu yetkinin aynı zamanda mutlak veto yetkisini de içinde bulundurduğu kabul edilir²¹⁹. Kanun-ı Esasi'ye göre yeni kanunların yapılması ya da kanunlarda değişikliğe izin veren padişahın daha sonra bu kanunların yürürlüğe

²¹⁵ Sina Akşın, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı (I)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, 1970, s. 19-39; Cemil Koçak, “Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyeti Mebusan”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, 1985, s. 961- 973; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 32-33.

²¹⁶ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 33.

²¹⁷ Carl Schmitt, **Parlamenter Demokrasinin Krizi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2010, 17-68.

²¹⁸ Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, s. 836-837.

²¹⁹ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 56-57.

girmesine izin vermemeye dair mutlak veto yetkisi vardır (m. 54). Meclisi Umumi'nin çalışmadığı dönemde zorunluluk hali ortaya çıkarsa bütçe kanunu hariç harcama yapılması konusunda sorumluluğu Heyeti Vükela'da olmak üzere izin verme (m. 101), olağanüstü hallerden dolayı Meclis-i Mebusan bütçe kanunu yapılmadan feshedilirse Meclis-i Mebusan toplanıncaya kadar önceki yılın bütçe kanunu hükümlerinin uygulanmasına izin verme (m. 102), hesap divanı üyelerini atama (m. 106) da padişahın görev ve yetkilerindendir.

IV. HEYET-İ VÜKELA

Kanun-ı Esasi'nin üçüncü bölümünün başlığı “Vükela-yı Devlet”tir. Bu bölümde Heyeti Vükela'nın oluşma şekli, yetki ve görevlerine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak Heyeti Vükela'nın görev ve yetkilerine ilişkin anayasanın diğer bölümlerinde de düzenlemeler vardır.

Heyeti Vükela, sadrazamın başkanlığında iç ve dış siyasete ilişkin konuların değerlendirildiği yer olarak belirtilmiştir (m. 28).

Osmanlı Devleti'nde ilk kez yasal olarak “idare-i örfiye” düzenlenmiştir²²⁰. Bu düzenlemenin yapılması Avrupa'da Fransız Devriminden sonra on dokuzuncu yüzyılda artan siyasi ve hukuki olaylardan bağımsız değildir. Avrupa'da birçoğu birbirine benzeyen şekilde düzenlenen olağanüstü hâl rejimlerinde savaş kurgusu ön planda bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde savaş kurgusu üzerinden bir düzenleme yapılmamıştır. Fransız Kanun-ı Esasisi Üzerine Bir Layiha'da yer verilen “muhasara hali” Kanun-ı Esasi metnine “idare-i örfiye” olarak kazandırılmıştır. Osmanlı'nın güçlü hukuki ve siyasi tarihine yapılan bir göndermedir²²¹.

Olağanüstü hâl yönetim usulleri, devletin hukuk düzeninin olağan kurallarıyla üstesinden gelemediği bir tehdit ve tehlike karşısında başvurduğu yönetim

²²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Daver, **İcra Organının İstisnai Yetkileri Bakımından Fevkalade Hal Rejimleri: Türkiye-Yabancı Memleketlerde**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1961; Ragıp Sarıca, **Fransa'da ve Türkiye'de Örfi İdare Rejimi**, İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1941; Naci Şensoy, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkı Yönetime Mütteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 13, 1947; Osman Köksal, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Örfi İdare Uygulaması”, **Türkler**, C. 13, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 795-804.

²²¹ Noémi Lévi-Aksu, “Osmanlı'da Olağanüstü Hal: Örfi İdare”, **Toplumsal Tarih**, C. 273, 2016, s. 38-42.

usulüdür²²². Kanun-ı Esasi’de “idare-i örfiye” olarak düzenlenen olağanüstü yönetim usulüne göre devletin herhangi bir yerinde isyan ya da ayaklanma ortaya çıkacağına dair belirti ve bulguların ortaya çıkması halinde, hükümetin, o şehir ya da kasabaya özel olmak üzere geçici olarak “idare-i örfiye” ilanına hakkı vardır (m. 113). Olağanüstü hâl rejiminin ilanına ilişkin unsurlar anayasa ile açıkça düzenlenmiştir. Yetki unsuru, olağanüstü hâl rejiminin ilanına ilişkin yetkinin hükümete verildiğini göstermektedir. Sebep unsuruna göre Osmanlı Devleti’nde olağanüstü hâl rejiminin ilanı için isyan ya da ayaklanma olacağına dair belirti ve bulguların ortaya çıkması gerekir. Sebep unsurunun gerçekleşmesi halinde ülkenin tümünde değil sebebe bağlı olarak o yer ve kasabaya özel olarak ilan edilmesi de yer unsuruna ilişkin bir düzenlemedir. Bu durumun geçici olarak düzenlenmesi ise süre unsuruna ilişkindir. Tanör bu yetkinin padişaha verildiğini ifade etmektedir²²³. Ancak Kanun-ı Esasi’de madde metni açık bir şekilde bu yetkiyi hükümete vermiştir. Hükümet kelimesinin devleti idare edenler ve vekiller heyeti anlamları vardır. Bu maddede Heyeti Vükela’nın kastedildiğini düşünüyoruz. Padişahın Heyeti Vükela üzerindeki etkisi ile bu madde birbirinden farklı şekilde anayasada düzenlenmiştir.

Vükela, sorumluluğunu ilgilendiren konularda ve işlerde yetkilerini kanuna uygun bir şekilde yerine getirir. İcraya yetkili olmadıkları işlerde ise konuyu sadrazama arz eder. Bu noktada bu konu ile ilgili ilk değerlendirme sadrazam tarafından yapılır. Sadrazam görüşülmesinde fayda olan konuları padişahın izin alarak Heyeti Vükela’nın değerlendirmesine sunar. Padişahın iradesine bağlı olarak da gereğini yerine getirir. Bu işlerin neler olduğu, derecesi ve türleri ise özel bir kanunla düzenlenir (m. 29).

Meclisi Umumi’nin toplantı halinde olmadığı zamanlarda devleti bir tehlikeden veya kamu güvenliğini ihlalden korumak için açık bir zorunluluk hali ortaya çıkarsa ve bu durumda ilanına lüzum görülecek kanunun müzakeresi için meclisin toplanmasına vaktin müsait olmadığı hallerde Kanun-ı Esasi’ye aykırı

²²² Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. II, s. 379-410; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 363; Özay, **Günışığında Yönetim**, s. 761-796; Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C. 3, s.1499-1506.

²²³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.141.

olmamak üzere Heyeti Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan'ın toplanmasıyla verilecek karara kadar geçici olarak kanun hüküm ve kudretindedir (m. 36). Bu madde düzenleniş şekli itibariyle kanun hükmünde kararname ile benzerlik göstermektedir. Kanun hükmünde kararname, yürütme organının yasama organından ya da anayasadan aldığı sınırlı bir yetkiye dayanarak daha sonra yasama organı tarafından denetime tabi tutulan ve normlar hiyerarşisi açısından kanun düzeyinde yer alan bir düzenleyici işlemdir²²⁴. Kanun-ı Esasi'ye göre Heyeti Vükela bu yetkiyi doğrudan anayasadan almaktadır ve bu kararlar yasama organının kararına göre varlığını sürdürebilecektir. Meclis-i Mebusan'ın onayına sunuluncaya kadar geçici bir mahiyette oldukları için bunlara “kanunu muvakkat” denilmektedir²²⁵.

Heyet-i Mebusan kendisine gönderilen devletin gelir ve giderlerine ilişkin ve Kanun-ı Esasi ile alakalı kanun taslaklarını görüşerek ret, kabul ya da değiştirilmesine karar verebilir. Kamu gelirleri ve giderlerinin denk olması ve kanunda gösterildiği şekilde Heyet-i Mebusan'da açıklamalarıyla incelendikten sonra bütçeye vükela ile birlikte karar verilir. Belirlenen bütçeden gelirin esas ve miktarı, toplanması ve dağıtılması hususları da vükela ile birlikte belirlenir (m 80).

Dolaylı olarak Heyeti Vükela'nın yasama çalışmalarına katılmaya dair de yetkileri ve görevleri bulunmaktadır. Vükeladan her biri ne zaman arzu ederse heyetlerin ikisinde de bulunabilir ya da emrinde çalışan memurlardan birini vekâleten bulundurabilir ve düşüncelerini öncelikli olarak söylemek hakkına sahiptir (m. 37).

V. UYGULAMA

20 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe sarayında padişahın huzurunda Meclis-i Mebusan'ın açılışı yapılmıştır. Meclis açılışında padişahın nutkunu Sait Paşa okumuştur. Padişahın nutkunda, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile arzu edilen şeyin sadece halkın yönetime katılmasını sağlamak olmadığını bunun yanında idarenin ıslah

²²⁴ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 652; Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, C. 1, s. 398.

²²⁵ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 31.

edilmesi ve istibdatın yok edilmesi için tek yolun bu olduğu vurgulanmaktadır²²⁶. Padişahın nutkunda yapılan bu vurgu başka bir olguya atıf yapmaktadır. Bu da Kanun-ı Esasi'nin ideolojik temeli olan “Osmanlılık”tır²²⁷. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı terimi bir milleti değil hanedanı ifade ediyordu. Osmanlılık fikrinin temeli siyasi olarak II. Mahmut'un “Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim” sözü kabul edilebilir. Bu fikir, Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı etnik ve dinsel grupları tek bir çatı olan “Osmanlılık” altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlılık olarak da ifade edilen bu ideoloji bir diğer yönü ile Avrupa'da başlayan vatandaşlık ve hukuki eşitlik ilkesine dayanan siyasi rejimin Osmanlı Devleti'ndeki yansımasıdır. 1830 ile 1875 yılları arasında merkez bürokrasisi tarafından otoriter bir siyaset olarak yürütülmüştür. Ancak 1868 ile 1878 yılları arasında Genç Osmanlılar muhalefeti ve meşrutiyetçi faydacılık bu ideolojinin uygulanmasında etkili olmuştur²²⁸.

Tanzimat Dönemi ile başlayan ırk ve din ayrımı olmayan bir millet kurma amacı II. Abdülhamit tarafından kimseyi gücendirmeme politikası olarak uygulanmıştır²²⁹. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'da sadece Müslümanlar değil “Osmanlılık” felsefesi doğrultusunda farklı dinlerden ve milletlerden üyeler görev almıştır. Bu durumu sadece batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı ile açıklamak en başta Osmanlı Devleti'nin imparatorluk geleneğine bir hakarettir. Bir Akdeniz imparatorluğu olan Osmanlı Devleti, Roma İmparatorluk geleneğinin devamıdır. Bu imparatorluklarda devlet yönetiminde ve toplumda kabul edilmek için kişinin ırk ve dininden ziyade o imparatorluğun ideolojisini benimsemesi ve buna

²²⁶ Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan 1293-1877 Zabıt Ceridesi eserinde 19 Mart 1877'de açıldığı belirtilmektedir. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 233.

²²⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 229.

²²⁸ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 88-116; Şükrü Hanoğlu, “Osmanlılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, 1985, s. 1389-1394; Sina Akşin, “Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 49, 1994, s. 23-29; Bernard Lewis, “Türkiye: Batılılaşma”, Çev. H. Topçuoğlu, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 37, 1980, s. 153-177.

²²⁹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 75-76.

uyum sağlaması önemlidir. Milliyetçilik akımlarının güçlendiği bu yüzyılda ilk Osmanlı meclisinde Avusturya Meclisi ve Çarlık Rusya Dumasına göre etnik çeşitlilik daha zengin olmasına rağmen etnik çatışmalar aynı düzeyde değildi²³⁰. Kaldı ki Osmanlı Devleti'nde mecliste farklı ırk ve dinlerden kişilerin seçilmesi ve görev alması batının politikaları açısından çıkarlarına uygun olmamıştır. Çünkü mecliste görev yapan Ortodoks ve Katoliklerin birer “Osmanlı” olarak yasama faaliyetine katılması Osmanlı Devleti'nde Hristiyan azınlıklar üzerinden devletin iç siyasetine müdahale etme planlarını suya düşürüyordu²³¹.

Doksan üç harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus savaşında Ruslar Ayastefanos'a yani günümüzdeki adı ile Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. Savaş ve barış konularını görüşmek üzere padişah kırk üç kişi ile olağanüstü bir meclis topladı. Bu meclis; Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan başkanları, vükela, ulema ve komutanlardan oluşuyordu. Padişaha karşı siyasi olarak sorumlu olan vükela ve askerler, meclisin Heyeti Vükela ve askere yönelik eleştirileri ve sorgulamalarından dolayı meclise çok sıcak bakmıyorlardı. Padişahın bizzat başkanlık ettiği bu mecliste İstanbul mebusu Ahmet Efendi'nin savaşın bu şekilde gitmesinin sebebi olarak meclise danışılmaması konusundaki ısrarı da padişahı memnun etmemiştir. Yaşanan bu gerginlik aynı zamanda Birinci Meşrutiyette meclis çalışmalarının da sona ermesi anlamına gelmiştir. 14 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamit meclisi tatil etmiştir²³². Birçok eserde meclisin tatile gönderilmesi padişahın meclisi feshettiği veya kapattığı yönünde yorumlanmıştır. Anayasa hukuku açısından bu işlem bir fesih işlemi değildir. II. Abdülhamit, meclisi tatil etmiş ve tekrar toplantıya çağırمامıştır²³³. 1876 ile 1908'e kadar olan süreçte anayasa uygulanmaya devam etmiştir. Ancak bu uygulama sırasında özgürlüklerin sınırlarına ilişkin kanunlar çıkarılmamış ya da

²³⁰ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Armağan Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 169-182.

²³¹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 159.

²³² Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 240-241; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 186-188; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 116-120.

²³³ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 33.

çıkarılan bazı kanunlarla da hak ve özgürlükler kullanılamaz hale gelmiştir²³⁴. Ancak meclisi tatile gönderme işleminin siyasi olarak karşılığı artık devletin yönetiminde meclisin varlığına son vermek olmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği dönem itibariyle Osmanlı Devleti, iç ve dış birçok sorunla karşı karşıya idi. Bu sorunlar sağlıklı bir şekilde bu anayasanın uygulanmasını zorlaştırıyordu. Rumeli vilayetleri, Erzurum, Girit ve hatta İstanbul'da olağanüstü hal ilan edilmişti. Devletin siyasi, iktisadi ve toplumsal krizlerine çözüm üretilemiyordu. Bu istikrarsızlık da meşruti bir rejimin inşasını zorlaştırıyordu²³⁵.

Tanzimat Döneminin arzu edilen hedeflerine ulaşamaması sadece kurumsallaşma ve hukuk temelinde değil iktisadi olarak da değerlendirilmelidir. Sanayi devrimi ve sömürgecilik ile zenginleşen batının sermaye kaynakları artmıştı. Buna karşılık Osmanlı Devleti benzer bir iktisadi kalkınma politikasını izleyememişti. Devletin genelinde iktisadi kalkınma sağlanamamıştı ancak İstanbul'da zenginleşen azınlıkların bir kısmı kendilerini Türklerden daha üstün görmeye başladıkları için milli isyanlara destek vermeye başlamışlardı. İktisadi açıdan bir değerlendirme yapıldığında Duyun-u Umumiye ile kamu gelirlerinin yaklaşık üçte birini elinde bulunduran batılı devletler, devletin iç ve dış siyasetinde söz sahibi oluyorlardı. Şekli olarak getirilen kurumlar ve yapılması planlanan reformların iktisadi yansıması aynı şekilde olmuyordu. Tarım ve sanayisi ile üretemeyen bir toplum meşruti bir rejimi de üretiliyordu. Avcıoğlu, Tanzimat dönemini sadece iktisadi veriler üzerinden "Tanzimat hareketi, hukuk planında dahi, Batılılaşma değil, Batı'nın sömürgesi olma hareketidir" şeklinde değerlendirmiştir²³⁶.

²³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, s. 1-6; Coşkun Üçok, **1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878-1908 Yılları Arasında Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 1171-1173.

²³⁵ Lëvy-Aksu, "Osmanlı'da Olağanüstü Hal: Örfi İdare", s. 40; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 159; Osman Köksal, "Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 12, 2001, s. 157-171.

²³⁶ Uğur Mumcu, "Türkiyenin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzeni", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 26, 1969, s. 149; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1996, s. 122; Robert Mantran, **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitapevi Yayınları, 1995, s. 81-83; Mim Kemal Öke, "Şark Meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909)", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 3, 1982, s. 252-256; Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", **Tanzimattan**

Bu değerlendirmelerde batılılaşma kavramı ile devletin iktisadi olarak girdiği çıkmaz arasında bir karışıklık yaşandığı kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti’nin batılılaşması Ortaylı’nın belirttiği üzere “Batı’yı hayranlıkla bir tercihin değil, zorunluluğun sonucudur”²³⁷.

Hauriou’nun kurum kuramına göre bir fikrin kurumsallaşması için öncelikle hayatta kalması için uygun bir ortamın olması, hayata geçirilmesine destek verilmesi ve süreklilik şartlarının gerçekleşmesi gerekir²³⁸. Bu anlamda Kanun-ı Esasi’nin ilanı için istekli olan grupların varlığı bilinmekle birlikte toplumsal anlamda genel bir kabulün olduğuna dair bulgular bulunmamaktadır. Zaten reform ve meşrutiyet fikrini savunan aydınlar da kendilerini devletten ayrı düşünmüyorlardı²³⁹. Savcı’ya göre anayasa henüz kendisi dünyaya gelmeden önce kendi düşmanını doğurmuştur²⁴⁰. Kanun-ı Esasi ve ilanına dair olaylar ile II. Abdülhamit’in icraatları birlikte değerlendirildiğinde anayasaya henüz ilan edilmeden düşman olduğu yorumu isabetli değildir. Zira aynı dönemde Batının teknik, idari, askerî ve eğitim sistemine uygun okulları açan da II. Abdülhamit’tir²⁴¹. Ancak meşrutiyet fikrinin toplumda geniş halk kitleleri tarafından karşılık bulmaması ve anayasanın kurumsallaşmayı sağlayamamış olmasından dolayı otoriter rejim yeniden inşa edilmiştir²⁴².

Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 642-653; Haydar Kazgan, “Düyun-ı Umumiye”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 691-716; Mehmet Hakan Sağlam, **Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881**, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 11-43.

²³⁷ İlber Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 134-138; Zafer Toprak, “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, C. 3, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s. 191-242.

²³⁸ Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C. 1, s. 234-249.

²³⁹ Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Batılılaşması”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 147-152.

²⁴⁰ Bahri Savcı, “Önsöz Yerine: Bir Eleştiri – Bir Değerlendirme”, **Armağan Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. IV.

²⁴¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 15; Emre Dölen, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bilim”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, 1985, s. 154-196.

²⁴² Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi Ve 1961 Anayasası**, s. 66.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1909 DEĞİŞİKLİKLERİ SONRASINDA KANUN-I ESASİ’DE YÜRÜTME ERKİ

I. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNİ HAZIRLAYAN OLAYLAR

II. Abdülhamit padişah olduktan hemen sonra 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiştir. Bu savaş, çok uluslu ve reform amacı olan iki yaşlı imparatorluğun savaşıdır. Osmanlı Devleti’nin ordusunda yeterli sayıda eğitimli subayın olmaması ve sağlık hizmeti veren personelin azlığından dolayı ordu bu savaşta bozguna uğramıştır. Ordunun eksiklerinin farkında olan II. Abdülhamit, padişahlığı döneminde dış siyasette saldırgan bir tutumdan ziyade gerçekçi ve barış yanlısı bir politika izlemiştir. Ancak savaştaki başarısızlığın iç siyasette bir takım yansımaları olmuştur. Çırağan Sarayı’nda gözetim altında tutulan V. Murat’ın iyileştiği söylentileri kamuoyunda yayılmıştır. 20 Mayıs 1878 tarihinde Çırağan Sarayı önünde Ali Suavi liderliğinde toplanan grup sarayı basmış ve V. Murat’ı tekrar tahta çıkması için ikna etmeye çalışmıştır. Bu sırada olaya müdahale eden askerler sayesinde isyan bastırılmıştır. İsyan bastırılırken Ali Suavi ve seksen dört kişi çıkan çatışmada öldürülmüştür. Bu başarısız darbe girişimi ülkede bir siyasi krize de sebebiyet vermiştir. Padişah II. Abdülhamit bir haftada üç kez sadrazamını değiştirmiştir. Bu dönemde V. Murat’ın sağlığına kavuştuğuna yönelik propaganda yaparak tekrar padişah olmasını isteyen tek grup sadece Ali Suavi ve destekçileri değildir. Klenti Skaliyeri ve Aziz Bey Komitası da bu amacı gütmüş ve buna yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Çırağan olayının yaşanmış olması bu grubu daha da cesaretlendirmiştir. 1878 yılının Temmuz ayında V. Murat’ın kaçırılmasının planlanması için Aziz Bey’in evinde yapılan toplantının ihbar edilmesi üzerine

yapılan baskın sonrasında grup üyeleri cezalandırılmışlar ve amaçlarına ulaşamamışlardır.²⁴³

93 Harbi olarak bilinen savaşın kaybedilmesi üzerine Ruslarla yapılan Ayastefanos Antlaşması batılı devletlerin çıkarları ile örtüşmediği için 1878’de Berlin Kongresi’nin toplanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu dönemde Rusların işgale devam etmeleri durumundan endişelenen İngilizler Kıbrıs’ı askerî üs olarak işgal etmişlerdir. Bu kongrede Osmanlı Devleti ciddi toprak ve itibar kaybına uğramıştır. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan’ın üzerinde Rusya’nın egemenlik kurmasına müsaade edilmemiştir. Ancak Bulgaristan’da Osmanlı Devleti’ne bağlı özerk bir yapının kurulması kabul edilmiştir. Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler haline gelmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti toplamda iki yüz bin kilometrekare ve beş buçuk milyon nüfusunu kaybetmiştir. Ancak toprak kayıpları bu antlaşma ile durmamıştır. 1881’de Fransızlar Tunus’u ve 1882 yılında da İngilizler Mısır’ı işgal etmiştir. Berlin Antlaşmasından sonra Balkanlarda siyasi ve askerî düzen yeniden sağlanamamıştır. Burada kurulan bağımsız devletçikler topraklarını genişletmek ve tam bağımsız olmak için Rumeli’de ortaya çıkan komitacılar ile birlikte kargaşa ortaya çıkarmışlardır. Sırbistan’ın Morova Vadisi’ni, Bulgaristan’ın ise Makedonya’yı kendi topraklarına katmak istiyor olması da düzenin kurulmasını imkânsızlaştırmıştır.²⁴⁴

Abdülhamit’in padişah olduğu dönemde Osmanlı Devleti’nin dış siyaseti 1897 ile 1902 yılları arasındaki dönem hariç olmak üzere pek iç açıcı değildir. 1897 ile 1902 yılları arasında Osmanlı-Yunan savaşında kazanılan zaferin iç siyasete yansması sarayın lehine olmuştur. Georgeon’un “saltanatın doruk noktası” olarak

²⁴³ F.A.K. Yasamee, **Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888**, İstanbul, The Isis Press, 1996, s. 41-53; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, **Belleten**, C. 8, 1944, s. 71; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 120-129; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 498-503; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “V. Murat ile oğlu Salâhaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan’a Girmek İsteyen Şahıslar”, **Belleten**, C. 8, 1944, s. 589; İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, C. 4, s. 285-293; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “V. Murad’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi”, **Belleten**, C. 8, 1944, s. 245; Ahmed Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 138-144.

²⁴⁴ Yasamee, **Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888**, s. 53-73; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 106-149; İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, C. 4, s. 285-299; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, s. 40-57.

ifade ettiği bu dönemde savaşta kazanılan zaferle birlikte Ermeni örgütler, batılı devletler ve Jön Türk muhalefetine eylemleri durma noktasına gelmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. 1902 yılından sonra Kuveyt ve Basra Körfezinde Alman nüfuzunun artmasının da etkisiyle İngiltere ile ortaya çıkan kriz, Yemen isyanları, Akabe krizi, Irak'ta ortaya çıkan aşiret isyanları, İran sınırı ile ilgili sorunlar, Karadeniz ve Doğu Anadolu'da ortaya çıkan isyanlar, askerî birliklerin isyanları, Makedonya konusunda ortaya çıkan sorunlardan dolayı saraya karşı muhalefet tekrar canlanmıştır²⁴⁵.

A. JÖN TÜRK MUHALEFETİ VE PARİS KONGRELERİ

Jön Türk terimi bir çatı olarak muhalif olan farklı düşünce akımlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak en yaygın kullanımı, 1878 yılında meclisin tatilinden sonra II. Abdülhamit'e karşı muhalefet eden kişiler, örgütler ve yayınlar için olandır²⁴⁶.

Batılı devletlerin müdahaleleri sonrasında Osmanlı Devleti egemenlik hakkını koruyamayan bir görünüm sergilediği için Avrupa'da faaliyet gösteren Jön Türkler eleştirilerini ve faaliyetlerini artırmışlardır. Jön Türkler bu dönemde Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde Osmanlı Devleti'nde sırasıyla İstanbul, Suriye ve Makedonya'da dernekler kurmaya başlamışlardır. İstanbul'da Mercan İdadisi, Mülkiye Mektebi, Askerî Tıp Okulu, Harp okulu öğrencileri arasında dernek çalışmaları popüler bir hale gelmiştir²⁴⁷.

Jön Türkler ile ilgili değerlendirmelerin tek bir düşünce akımı üzerinden yapılması sağlıklı sonuç alınmasına engel olacaktır. Zira bu akımlardan İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti tarihine damga vuracak kadar önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Prens Sabahaddin'in kurduğu Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet

²⁴⁵ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, 2016, s. 353-409; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 454; İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 73-101.

²⁴⁶ Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", **DİA**, C. 23, İstanbul, 2001, s. 584-587.

²⁴⁷ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 459-460; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, s. 38; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 6-10.

Cemiyeti aynı etkiyi gösterememiştir. Bundan dolayı Jön Türk çatısı altında faaliyet gösteren bu düşünce akımlarına kısaca değinmek gerekir.

1. İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİ

Osmanlı Devleti tarihinde ilk ve en büyük siyasal örgütlenme olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1906 yılında ortaya çıkmış ve 1918 yılında Mondros Anlaşmasının ertesini günü yapılan son kongre ile dağılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk izleri 1889 yılında “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane” öğrencileri tarafından kurulan “İttihad-ı Osmani” adlı gizli bir cemiyete kadar gitmektedir. Ancak bu gizli cemiyetin üyeleri padişah tarafından sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde olan Paris’te Jön Türkler, Osmanlı Devleti’nde farklı yerlerde şubeler açmaya ve bağlantılar kurmaya devam etmişlerdir²⁴⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu ilk olarak Harp Okulu öğrencileri tarafından örgütlenen ve 1906 yılının Eylül ayında Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile olmuştur. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris’te faaliyet gösteren Terakkî ve İttihat Cemiyeti 1907 yılında birleşme kararı almıştır. Birleşme kararından sonra örgütün ismi İttihat ve Terakkî Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Örgütün ilk olarak Heyet-i Âliye isimli üst kurulu sonradan Merkez-i Umumi adını almıştır. Bu kurulun ilk on üyesi arasında yedi asker ve üç sivil bulunmaktadır. Daha sonra yeni üyelere yüz ondan başlayarak numara verilmiş ve rumuz kullanılarak kayıt altına alınmışlardır. Kuran’a göre üye numaralarına yüzer sayı eklenmesinin sebebi bu dönemde örgütün kendisini olduğundan daha büyük ve etkili göstermek istemesi amacının bir yansımasıdır²⁴⁹.

2. TEŞEBBÜS-İ ŞAHSÎ VE ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’in Prens Sabahaddin tarafından kurulmuştur. Prens Sabahaddin, II. Abdülhamit’in kız kardeşi Seniha

²⁴⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 207-214; Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 27-31.

²⁴⁹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 459-460; Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 38; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, s. 6-10.

Sultan'ın oğludur. Osmanlı saltanatında babanın soyu önemlidir ve kural olarak soyu anne tarafından olanlar “prens” unvanını kullanamazlar. Prens Sabahaddin ise bu unvanı kullanmıştır. Unvanı neden kullandığı ile ilgili iki yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan birincisi, Avrupa kamuoyunda prens unvanı kullanıldığı için kayıtlara bu şekilde geçmesidir. İkincisi ise Sabahaddin Bey bu unvanı kullanarak Batı kamuoyunda Osmanlı saltanatına olan yakınlığından yararlanmak amacını gütmüştür²⁵⁰.

Prens Sabahaddin'in Jön Türk hareketine katılmasında babası Damat Mahmut Paşa'nın etkisi büyüktür. Damat Mahmut Paşa ve Seniha Sultan'ın adları Skaliyeri ve Aziz Bey Komitası olayına karıştığı için Paşa nazırlık görevinden azledilmiştir. Bu komita ile bir bağlantılarının olmadığı sonradan ortaya çıkmış olsa da azledilmesinden dolayı tekrar II. Abdülhamit ile çalışmak istememiştir. Osmanlı bürokratları arasında batılı devletlerarasında güç ve etki açısından İngiltere ihtişamlı bir örnek teşkil ediyordu. Damat Mahmut Paşa da İngiltere ile birlikte hareket edilmesinde yarar olduğuna inanan bürokratlardan biriydi. Bundan dolayı da Bağdat Demiryolları imtiyazının Almanlara verilmesinden sonra Avrupa'ya kaçmıştır. Ancak bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezinin yazışmalarına farklı bir şekilde konu olmuştur. Yazışmalarda babası ile birlikte “Bağdat bataklığını” kendi çıkarları için bir İngiliz şirketin alması için birlikte uğraştıkları ancak başarılı olamadıkları için Jön Türk hareketine dâhil oldukları yorumu yapılmıştır²⁵¹.

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 1906 yılında Paris'te kurulmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında Prens Sabahaddin, Nihat Reşat, Hüseyin Siret ve Ahmet Fazlı Beyler bulunmaktadır. Cemiyet belirlediği program ve amaçlarında birey merkezli bir yaklaşımı benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu siyasi ve askerî krizlere çözüm önerilerinden ziyade adem-i merkeziyet, yetki genişliği ilkesi, eşitlik ilkesi, fırsat eşitliği gibi daha ilkesel ve halka daha çok

²⁵⁰ Abdullah Uçman, “Prens Sabahaddin”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 341-342.

²⁵¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, İstanbul, Elif Yayınları, 1965, s. 31-64; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1984, s. 208; Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin*, Ankara, Liberte Yayınları, 2005, s. 19-20; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 140-144; Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 73-74.

güvenen bir programı benimsemişlerdir. Bu yönü ile halkın içinden gelen Jön Türklerden daha geniş ölçüde halka güvenmişlerdir. Bu cemiyetin kurulması sırasında benimsediği ilkeler neticesinde Prens Sabahaddin ile ittihatçılar arasındaki bağlar zamanla kopmuştur²⁵².

Cemiyet kurulduktan sonra “Terakki” yayın organı aracılığıyla Paris ve Kahire’de Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. Cemiyet şubeler aracılığıyla genişlemeyi de planlamıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul, İzmir, Erzurum ve Trabzon’da şubeler açılması için cemiyet bünyesinden kişiler görevlendirilmiştir. Bu kişiler aynı zamanda cemiyetin programına sempati ile bakan diğer gruplarla da ilişkiler kurmuşlardır²⁵³.

3. PARİS KONGRELERİ

1902 yılında Paris’te düzenlenen ilk Jön Türk Kongresine sadece Jön Türkler değil devlet içerisinde bağımsızlık mücadelesi veren halkların temsilcileri de davet edilmiştir. Kongreye katılanlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin şubelerinden temsilciler, Ermeni, Arap, Arnavut ve Çerkez halklarının önde gelen sözcüleri ve Jön Türk hareketi içerisinde yer alan kişiler katılmışlardır. Kongreye katılan kişiler açısından ortak amaç II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesidir. Kongrede bu amaca ulaşmak için şimdiye yapılan yayınların bir etkisi olmadığı kabul edilmiş ve askerî bir müdahale fikri öne sürülmüştür. Bu görüşe karşı çıkan olmamış olsa da askerî müdahalenin şekli konusunda önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Ermeni temsilciler tarafından önerilen yabancı devletlerin desteği ile bunun başarılması talebi İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileri tarafından sertlikle reddedilmiştir. Bu öneriye karşı olumlu ya da olumsuz bir tavır sergilemeyen Prens Sabahaddin ise çekimser kalması sebebiyle Ermeni temsilcilerin sempatisini kazanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti için Ahmet Rıza Bey muhalif olmaları ile saltanata yönelik müdahalelerin bir araya gelmeyeceğini ve ancak kötü yönetimin değişmesi gerekliliğine inandıklarını deklare etmiştir. Jön Türk hareketini bir araya getirme ve bir çözüm üzerinde fikir birliği oluşturmak amacıyla toplanan kongreden Jön Türkler

²⁵² Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, s. 272-295; Akkaya, **Prens Sabahaddin**, s. 33-36; Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 234-238.

²⁵³ Akkaya, **Prens Sabahaddin**, s. 36-38.

bölünerek ayrılmışlardır. Kongreden sonra Jön Türkler, merkezîyetçi ve milliyetçi grup ile adem-i merkezîyetçi grup olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Bu kongrenin başarısızlıkla sonuçlanmasında kişisel hırsların etkisinin olduğu ve siyasi cepheleşmenin fikirler üzerinden değil inançlar üzerinden olmasının etkili olduğu ileri sürülmüştür²⁵⁴.

İkinci Jön Türk Kongresi ise 1907 yılında Ermeni temsilcilerin teklifi üzerine yine Paris'te düzenlenmiştir. İkinci kongreye de ilkinde olduğu gibi farklı milletlerin temsilcileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve Prens Sabahattin ile taraftarları katılmışlardır. Toplantılara Prens Sabahaddin, Ahmet Rıza Bey ve Ermeni Malumyan dönüşümlü olarak başkanlık etmişlerdir. Toplantılarda ilk kongreden farklı olarak yabancı devletlerin desteği ile bir askerî müdahale fikri gündeme getirilmemiştir. Bu toplantıda II. Abdülhamit'in padişahlık görevini bırakması için zorlanması ve meclisin etkili olduğu bir meşrutiyet rejiminin kurulması kararlaştırılmıştır. Alınan kararların gerçekleştirilmesi için orduda propaganda yapılması, halkın vergi ödemeyerek pasif direnişe davet edilmesi, hükümete karşı silahlı ya da silahsız direnişlerin başlatılması ve genel bir ayaklanmanın koşullarının oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar kongre sonunda bir beyanname ile ilan edilmiştir. Kongrede alınan kararlar bir uzlaşmanın ve koalisyonun bir sonucu olarak meşrutiyetin ilanında etkili olmuştur²⁵⁵.

B. MAKEDONYA SORUNU VE FİRZOVİK OLAYI

Osmanlı Devleti'nin bu döneminde Balkanlar, batının müdahaleleri, bağımsızlık mücadelesi veren milletler ve Osmanlı yönetimi arasındaki siyasi çekişme neticesinde bir isyanlar ve ihtilaller bölgesi haline gelmiştir. Jön Türkler 1903 yılına kadar olan süreçte kendileri gibi istibdat rejimine karşı çıkan Balkanlardaki milletler ile birlikte bir amaç birliği içine girmiş olsalar da bu durum

²⁵⁴ Doktor İbrahim Temo, **İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım**, Romanya, Mecidiye, 1939, s. 157-160; Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 184; Akkaya, **Prens Sabahaddin**, s. 23-31; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 171-172; Okandan, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, s. 9-10.

²⁵⁵ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983, s. 258-263; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 175; Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 443-450; Okandan, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, s. 11-12.

uzun sürmemiştir. 1903 yılında Makedonya’da çıkan bir isyan gerekçe gösterilerek reform yapmak amacıyla Mürszteg Anlaşması ile Serez bölgesine Fransız, Drama bölgesine İngiliz, Selanik bölgesine Rus, Üsküp bölgesine Avusturya, Manastır bölgesine de İtalyan jandarma subayları atanmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki egemenlik hakkı neredeyse ortadan kaldırılmış bulunuyordu. 1905 yılına gelindiğinde ise aynı devletler Makedonya’nın mali denetiminin gerçekleştirilmesi için uzmanların görevlendirilmesini talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu talebe karşı direndiğinde ise bu devletler tarafından önce Midilli, ardından ise Limni adalarına asker çıkarılarak gümrük, posta ve telgraf idarelerine el konulmuştur. Bu müdahalelerin ardından mali denetim talebi de Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir²⁵⁶.

Makedonya’da 1905 yılında ortaya çıkan siyasi kriz çözülememiş ve burada düzen ve asayiş bir türlü sağlanamamıştır. Bu durumda Makedonya topraklarına sahip olmak isteyen Bulgaristan, Avusturya ve Rusya’nın etkisi büyüktür. Avusturya ve Rusya, Makedonya’da düzenin sağlanması için yargı erkinin de kendilerine teslim edilmesini talep ediyordu. 1908 yılında Reval’de Rus Çarı ile İngiltere Kralı arasında yapılan toplantıda güçlenen Alman İmparatorluğu’nun Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri de göz önünde bulundurularak güçlenmesinin engellenmesi ve Makedonya sorununun çözümü üzerine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmenin Alman basınında yer almasının ardından Osmanlı Devleti kamuoyunda da bu konuda tepkiler oluşmuştur. Bu tepkilerden zemin bulan İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyeleri, tekrar meşrutiyetin ilan edilmesi için somut adımlar atma kararı almıştır²⁵⁷.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından alınan karar üzerine Selanik Merkez Komutanı Kaymakam Nazım’a yönelik Kurmay Binbaşı Enver tarafından girişilen suikast eylemi başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu girişim İstanbul’da şüphe uyandırmıştır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti gizli bir örgütlenme modelini benimsediği

²⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 35-37; Enver Ziya Karal, “İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)”, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 5-6.

²⁵⁷ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 459-460; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, s. 38; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 6-10.

için bu örgüte ilişkin istihbari bilgiler ancak 1908 yılında II. Abdülhamit'e ulaşabilmiştir. Bu bilgiler sonucunda İsmail Mahir Paşa başkanlığında kurulan Heyet-i Nasıha, konuyu araştırmak, ilgilileri tespit etmek ve devletin içinde bulunduğu durum da göz önünde bulundurularak emre itaatin öneminden bahsetmek üzere Selanik'e gönderilmiştir. Kurul görevini yerine getirirken iftiralar ile birçok haksızlık ve mağduriyete sebebiyet vermiş ve bu durum da heyetin itibarını sarsmıştır. Hakkında suçlamalar olan Kurmay Binbaşı Enver ise Selanik'ten kaçarak askerler ve halk arasında meşrutiyet propagandası yapmaya başlamıştır. Hazırlanan rapor padişaha sunulmadan önce Resne Komutanı Kolağası Niyazi Bey dağa çıkmış ve padişahın başkâtibine, Makedonya Genel Müfettişliğine ve Manastır Valiliğine gönderdiği bildiriler ile amacının Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit tarafından isyanı bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşa, Manastır telgrafhanesinden çıkarken öldürülmüştür. Padişah tarafından Şemsi Paşa'nın görevini yerine getirmek üzere atanan Tatar Osman Paşa da Niyazi Bey tarafından kaçırılmıştır²⁵⁸.

Merkezi idare ortaya çıkan bu sorunu çözmek noktasında sistemli ve tutarlı bir siyaset izlememiştir. Aynı günde bir yandan üçüncü ordu bünyesinde görev yapan otuz sekiz subay tutuklanmış diğer yandan ise beş yüz elli subay bir üst dereceye yükseltilmiştir. Yaşanan siyasi ve askerî krizi İttihat ve Terakkî Cemiyeti lehine çeviren olay ise Firzovik'te ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki adı Ferizovik olan bu şehir Kosova'nın güneyinde kalmaktadır. Firzovik olayının başlangıç tarihi üzerine kesin bir bilgi olmamasına rağmen Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareket etmesinin ardından yani 1908 yılının Haziran ya da Temmuz ayında başladığı bilinmektedir. Olayların başlamasının sebebi ise Üsküp'te Müslüman olmayan ailelerin çocuklarının eğitim gördükleri okulun düzenlemeyi planladığı bir şenliktir. Ancak bu eğlence Arnavutlar tarafından bir küstahlık olarak yorumlanmış ve büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Bu tepkiler neticesinde bölge köylerde yaşayan Arnavutlar da Firzovik'te toplanmıştır. Planlanan şenlik iptal edilmesine rağmen bu kez de

²⁵⁸ Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, İstanbul, Kitabevi, 2013, s. 63-74; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, s. 38; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 6-10.

Avusturya askerlerinin Kosova'ya inecekleri söylentisi toplanan kalabalığın dağılmamasına sebep olmuştur. Arnavutlar üzerinde etkili olan Şemsi Paşa'nın Manastır'da öldürülmesinin ardından Kosova Valisi tarafından olumsuz bir gelişme yaşanmaması için Galip Bey görevlendirilmiştir. Galip Bey de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Galip Bey'i Kanun-ı Esasi'nin ilanı noktasında halkı ikna etme çalışmaları yapması için görevlendirilmiştir. Toplanan Arnavutlar üzerinde yapılan propaganda ile Balkanlarda yabancı askerlerin varlığını sona erdirmek için Kanun-ı Esasi'nin ilanının şart olduğu anlatılmıştır. Arnavutların da desteği alınarak yüz seksen imza ile padişaha takdim edilmek üzere şeyhülislam ve sadrazama meclisin tekrar açılması talebini içeren telgraf çekilmiştir. Firzovik olaylarının aslında II. Abdülhamit'in kendisini destekleyen Arnavutlar aracılığıyla isyan çıkaranları bastırmayı amaçladığını ancak aksi sonuç verdiğini ileri sürenler olsa da bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şemsi Paşa'nın Arnavutlar üzerinde olan etkisinden dolayı bu iddiaların gündeme geldiği iddia edilmiştir²⁵⁹.

Makedonya'da yaşanan gelişmeler ve saraya gönderilen telgraflar sonrası II. Abdülhamit'in emri ile Heyeti Vükela toplanmıştır. Heyeti Vükela öncelikle gelen telgrafları okuyup bir çözüm üretmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamit meşrutiyetin ilanının kendisi zamanında olduğunu ve görülen lüzum üzerine yürürlüğünün durdurulduğunu ancak yine gördüğü lüzum üzerine tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etmelerini istediğini Heyeti Vükela'ya iletmiştir. Bunun üzerine 24 Temmuz 1908'de meşrutiyetin tekrar ilan edilmiş olduğu Makedonya'ya ve valiliklere telgraf çekilmiş ve İstanbul'da gazetelerde yayınlanmıştır²⁶⁰.

Meşrutiyetin ilanına giden süreçte en önemli etkenlerden biri Firzovik Olayı olmasına rağmen bu toplantı esasında meşrutiyetin ilanı talebi ile ortaya çıkmamıştır. Firzovik'te toplanan Arnavutlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından meşrutiyete ikna edilmiştir. Bu ikna sürecinde dini ve milli duygular istismar edilmiştir. Gırılıçeli

²⁵⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 35-40; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, s. 40-42; Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", **Toplumsal Tarih**, s. 177, 2008, s. 44-50.

²⁶⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 39-40; Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, 269-272.

Hacı Şaban'ın toplanan insanlara elindeki Kur'an-ı Kerim'i göstererek "Meşrutiyeti istemek Allah'ın kitabını dilemektir" sözü bu istismara örnek olarak gösterilebilir²⁶¹.

C. MEŞRUTİYETİN İLANI, SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI

Meşrutiyetin ilanı ile ilgili iki metin oldukça önemlidir. Bunlardan ilki meşrutiyetin ilanına ilişkin olan 23 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Mebusan'ın İçtimaa Davet Olunması Hakkında İrade-i Seniye'dir. İkincisi ise 1 Ağustos 1908 tarihli Kanun-ı Esasi'nin Meriyeti Hakkında Sadır Olup Babialı'de Kıraat Edilen Hatt-ı Hümayun'dur. Bu hattı hümayun ile meclisin tatil edilmesinin sebebi olarak kişisel menfaatlerin ve düşmanlıkların kamunun menfaatlerinden üstün tutulması gösterilmektedir. Bu hattı hümayun Sait Paşa tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte temel hak ve özgürlükler noktasında eksikliklerin giderilmesi talebini de içinde barındırdığı için bir anayasal program niteliğindedir²⁶².

II. Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanı noktasında ivedilikle bir karar alması ve uygulaması devlet içerisinde yükselen tansiyonu düşürmüştür. Padişahın meşrutiyetin ilanı ile birlikte nazırları değiştirmesi padişahın şahsına yönelik muhalefeti azaltmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde padişahın değiştirilmesini ve daha fazla adım atılmasını isteyen bir kesim olmasına rağmen başka bir kesim de padişahla yola devam edilmesi gerektiğini savunuyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti çeşitli hiziplere bölünmüş ve ortaya hassas bir denge çıkmıştır. Ancak çok kısa bir süre sonra bu hassas denge padişahın değişmesini ileri süren İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri lehine değişmiştir²⁶³.

Meşrutiyet ilan edildiğinde 1876 tarihli Kanun-ı Esasi yürürlükte olmasına rağmen meclis tatil edilmiş durumdaydı. Yeniden Heyet-i Mebusan'ın toplanması gerekiyordu. Meşrutiyetin ilanı ardından İntihab-ı Mebusan Kanunu yürürlüğe kondu. Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası ve bağımsız

²⁶¹ İsmail Küçükkılınç, **II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2011, s. 332-341.

²⁶² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 179-180.

²⁶³ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s. 9-11; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.178-179; Celâl Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C. 1, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 99-100.

adaylar katılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adayların belirlenmesi ve oy kullanılması işlemleri üzerindeki baskısının etkisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin listesi seçimi kazanmıştır. Osmanlı Ahrar Fırkası sadece bir sandalye ile meclise girebilmiştir. Ancak oluşan mecliste İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği adayların hepsi ittihatçı olmadığı için mecliste sıkı bir parti disiplini ortaya çıkmamıştır²⁶⁴.

17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Umumi tekrar açılmıştır. Seçilenler arasında Türk, Arap, Arnavut, Rum, Ermeni, Slav ve Yahudi mebuslar bulunmaktadır. Padişah nutkunda Kanun-ı Esasi'ye olan inancının kesin ve değişmez olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁵

D. 31 MART OLAYI VE II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

Meşrutiyetin ilanı sonrasında meclis tekrar toplanmış ve padişahın sarayda mebusları ağırlaması ile oldukça olumlu bir portre ortaya çıkmıştır. Ancak oluşan bu olumlu portre iç siyasette yaşanan olaylardan dolayı devamlılık gösterememiştir²⁶⁶.

İkinci meşrutiyetin ilanından sonra tekrar toplanan meclise Ahmet Rıza Bey başkanlık etmiştir. Ahmet Rıza Bey meclise başkan seçildikten sonra yaptığı konuşmasında “hâkimiyeti milliye” kelimesine özellikle vurgu yapmış ve “Heyet-i Mebusan” yerine “Millet Meclisi” kelimesini kullanmıştır²⁶⁷.

Meşrutiyetin ilanı noktasında gösterilen mücadele ve çalışmalar etkisini meclis çalışmalarında da göstermiştir. Kanun-ı Esasi'de düzenlenmemiş olan hususlarda ilklerin yaşandığı bir meclis dönemi ortaya çıkmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra göreve gelen Kamil Paşa henüz meclisin toplanmasından on üç gün

²⁶⁴ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 4-5, 1976, s. 245-284; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 69-70;

²⁶⁵ Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s.16-49; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 184; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 570.

²⁶⁶ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 570-571; Shaw, Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, s. 331.

²⁶⁷ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. 2, s. 60-92; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 184; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 570.

sonra verilen bir önerge sonunda güvenoyu istemiştir. 13 Ocak 1909 tarihinde Osmanlı anayasa tarihinde ilk kez güvenoyu istemi ve güven oylaması gerçeklemiştir. Kamil Paşa meclisten güvenoyu almıştır. Ancak güvenoyu almanın da verdiği cesaret ile uzlaşmacı bir tavırdan ziyade II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir denge siyaseti izlemiştir. Bu siyaset doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde olan etkinliğini kırmak ve ordunun siyasete müdahalesini engellemek amacıyla harbiye ve bahriye nazırlarını görevden almıştır. “Meşrutiyetin Bekçileri” (Nigahbân-ı Meşrutiyet) olarak İstanbul'a getirilmiş avcı taburlarını Makedonya'ya gönderme kararı almıştır. Padişah tarafından bu karar onaylanmıştır. Ancak bu işleme karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile cemiyeti destekleyen İstanbul basını çok sert tepki göstermiştir. Kabine içinde ortaya çıkan tepki neticesinde üç bakan görevlerinden istifa etmiştir. Heyet-i Mebusan tarafından istizah amacıyla davet edilen Kamil Paşa meclise gelmediği için aynı meclis tarafından 13-14 Şubat 1909 tarihinde güvensizlik bildiren karar alınmıştır. Osmanlı Anayasa tarihinde ilk güvensizlik oyu da böylece gerçeklemiştir. Heyeti Vükela'nın istifası üzerine Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa göreve başladıktan sonra hazırladığı programı meclisin güvenine sunan ilk sadrazamdır. Böylece Türk anayasa tarihinde ilk kez Heyeti Vükela tarafından hazırlanan program meclise sunulmuştur²⁶⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyetin ilanı noktasında gösterdiği etkiyi bürokratik yapılanma içinde gösterememiştir. Bu durumun ittihatçılar arasında ortaya çıkardığı huzursuzluğun sonuçlarından biri İstanbul'a avcı taburlarının yerleştirilmesidir. Bu hareket ile padişaha karşı bir baskı unsuru oluşturmak ve meşrutiyet aleyhine faaliyetleri önlemek istemişlerdir. Ancak ordu içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan subaylar ile “alaylı” olarak ifade edilen askerler aynı düşünceye sahip değillerdir. Avcı taburlarında görev yapan subayların padişaha yönelik kuşkulu bakışlarına rağmen “alaylı” olarak ifade edilen askerler padişaha bağlıydılar. Ordu içinde ortaya çıkan bu iki farklı grup arasındaki gerilim, alaylı subayların işlerine son verilmesi ile daha da artmıştır. 6 Nisan 1909'da *Serbesti*

²⁶⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 185-187; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 572-573.

gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde suikasta kurban gitmesi basında ve toplumda protestoları ortaya çıkarmıştır. Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren yazılarından dolayı toplumda İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından katledildiği kanaati ortaya çıkmıştır. *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti yazısında muhalif bir gazetecinin öldürülmesi olayının üzerine gitmiştir. Derviş Vahdeti yazılarında hem II. Abdülhamit'i hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmiştir²⁶⁹.

13 Nisan 1909 tarihinde başlayan isyanlar Rumî takvime göre 31 Mart'a denk geldiği için tarihe 31 Mart Olayı olarak geçmiştir. Olaylar “alaylı” subayların ordudan tasfiye edilmesinin etkisiyle başlamıştır. Taşkılla dördüncü Avcı taburunda görev yapan askerler subayları hapsedtikten sonra çavuşlar ve onbaşılar komutasında Ayasofya Meydanı'nda toplanmışlardır. Ayasofya Meydanı'na Tophane, Beyoğlu ve Yıldız'da bulunan tabur ve alaylardan da askerler gelmişler ve isyancılara destek vermişlerdir. İsyancıların talepleri arasında şariat hükümlerinin kesin olarak uygulanması, yaptıkları eylemlerden dolayı sorumluluklarının olmadığına dair bir senet, Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Heyet-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'in görevden alınması, orduda görevli subayların değiştirilmesi talebi yer almaktaydı. Bu taleplerde isyancıların hem padişaha hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepkili olmaları Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesinde yer alan yazıları ile örtüşen niteliktedir. İsyanın ilk etkisi sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası olmuştur. Ancak istifa sonrası göreve başlayan Tefvik Paşa hükümeti de isyanların sona erdirmeye noktasında başarılı olamamıştır. İsyan sırasında Ahmet Rıza Bey'e benzetildiği için Adliye Nazırı Nazım Bey ve *Tanin* gazetesi yazarı Hüseyin Cahit'e benzetildiği için Lazkiye mebusu Arslan Bey öldürülmüştür. İsyancılar, İstanbul'da askerî okullardan mezun olan subaylara saldırmaya ve öldürmeye başlamışlardır. Padişah, askerlerin kendi arasında bir savaşa girmelerini istemediği için isyancılara askerî bir müdahalede bulunulması kararını vermemiştir. Eylemler sadece İstanbul'da değil Bursa, Erzurum, Erzincan ve Adana'da da ortaya çıkmıştır.

²⁶⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 75-79; Mahir Said Pekmen, **31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif**, Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 94-95; Derviş Vahdeti, **Volkan Gazetesi 1908-1909**, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 1992, s. 45-85.

İstanbul'da kaos ortamı hakim iken Selanik'te gönüllüler ile Hareket Ordusu oluşturulmuştur. İstanbul'a gelen Hareket Ordusunu üçüncü ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa komuta etmiştir. Hareket Ordusu, ilerleyişi sırasında padişahın emri dolayısıyla hiçbir engellemeye ve müdahaleye maruz kalmamıştır. 24 Nisan 1909 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim ile birlikte ordu şehirde kontrolü sağlamış ve isyanı bastırmıştır²⁷⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti açısından bu isyan, II. Abdülhamit'in desteği ile gerçekleşmemiş olsa da meşrutiyet için tehdit oluşturan padişahın görevine son vermek ve iktidarı kendi eline almak için bir gerekçe oluşturmuştur. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren basın da oklarını II. Abdülhamit'e yöneltmiştir. *Serbesti* gazetesinde yazılan bir yazıda Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin ardında padişahın olduğu iddia edilmiştir. Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması sırasında isyana destek vermiş olan Ahrar Fırkası ve Prens Sabahaddin taraftarları İstanbul'dan kaçmışlardır. 21 Nisan 1909 tarihinde Ahmet Rıza Bey'in başkanlığındaki Heyet-i Mebusan ile Heyet-i Ayan Yeşilköy'de Sait Paşa başkanlığında Meclis-i Umumi olarak toplanma kararı almıştır. 22 Nisan 1909'da Yeşilköy Yat Kulübünde toplanan bazı mebuslar padişahın hal edilip yerine Mehmet Reşad'ın getirilmesini tartışmışlardır. Ancak Mahmut Şevket Paşa, yapılan müdahalenin padişahın hal edilmesi ile ilgili olduğunun askerlerce öğrenilmesi durumunda bunun gerçekleştirilemeyeceğini ileri sürmüştür. İsyanın bastırılması ve şehirde düzenin yeniden sağlanmasının ardından 26 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Umumi tekrar toplanır. Kanun-ı Esasi'ye göre padişahın şahsı cezai ve hukuki açıdan sorumsuzdur. Ayrıca padişahın bu olaylara karıştığı ile ilgili hiçbir somut emare de bulunmamaktadır. Alınan hal fetvası ile

²⁷⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, s. 82-105; Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s. 43-183; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 572-578; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. 1, Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1977, s. 109-116; Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 510-515; Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 337-345; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 18-21; İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye**, C. 4, s. 301.

birlikte mecliste padişahın hal edilmesi ve yerine Mehmet Reşad'ın getirilmesi kararı alınır. 28 Nisan 1909 tarihinde II. Abdülhamit Selanik'e sürgüne gönderilir²⁷¹.

II. 1909 KANUN-I ESASİ DEĞİŞİKLİKLERİ

A. GENEL YAPISI

Meşrutiyetin ilanı sonrasında II. Abdülhamit kadar mevcut anayasa da yaşananlardan sorumlu tutulmuştur. Bunun neticesinde mevcut siyasi ve askerî krizler göz önünde bulundurularak anayasa üzerinde değişikliğe gidilmiştir²⁷². İkinci meşrutiyetin ilanı sonrasında temel motivasyon Kanun-ı Esasi'nin tümünün, tamamen ve harfî harfine uygulanması noktasındadır. Zira Jön Türk kadroları Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapabilme arzusunu ortaya koyabilecek kadar Kanun-ı Esasi'ye vakıf değillerdir. İkinci meşrutiyetin ilanı sonrasında ortaya çıkan değişiklik fikrini meşhur sürgünü düzenleyen madde hariç olmak üzere İkinci Meşrutiyetin ilanı öncesine götürebilmek mümkün değildir. Jön Türklerin çekirdek kadrosunda yer almamış olmalarına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şemsiyesi altında faaliyet gösteren kişiler bunun istisnasını oluşturmaktadır²⁷³.

31 Mart Olayı'nın yaşanması ve II. Abdülhamit'in padişahlığının sona ermesine kadar olan süreçte Kanun-ı Esasi'de değişiklik fikri Heyet-i Mebusan'da ortaya atılmıştır. Hakkârî Mebusu Taha Efendi tarafından 17 Ocak 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin yirmi yedinci maddesinde değişiklik yapılması ve bakanların sadrazam tarafından seçilmesi ile şeyhülislamın belirlenmesi konusunda ulema ve taşra müftülerinin oyları neticesinde belirlenen üç aday içerisinde padişah tarafından atanmasını teklif edilmiştir²⁷⁴.

²⁷¹ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 75-125; E. J. Zürcher, "The Ides Of April A Fundamental Uprising In Istanbul In 1909?", **State and Islam**, Ed. C. Van Dijk, A.H. de Groot, Leiden Research School, 1996, s. 64-76; Victor R. Swenson, "The Military Rising In Istanbul 1909", **Journal of Contemporary History**, C. 5, 1970, s. 171-184; Georgeon, Sultan Abdülhamid, s. 578-583.

²⁷² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasa Gelişmeleri**, s. 192.

²⁷³ Ali Adem Yörük, **II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı**, (Danışman: Fethi Gedikli), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 84-87; Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s. 298-299.

²⁷⁴ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, D. 1, C. 1, s. 351.

Ahmet Rıza Bey'in başkanlığındaki meclis Kanun-ı Esasi'de değişikliğe ilişkin talepler doğrultusunda komisyon çalışmalarına başlamış olsa da bu çalışmalar 31 Mart Olayı sebebiyle sekteye uğramıştır. 31 Mart Olayından sonra 3 Mayıs 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan anayasa değişikliği önerisi mecliste görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında maddeler üzerinde tartışmalar ortaya çıkmış ve bazı maddeler yeniden düzenlenmek üzere komisyona geri gönderilmiştir. Heyet-i Mebusan tarafından Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerinin değiştirilmesine dair alınan karar sonrasında Heyet-i Ayan bazı maddelerde küçük değişiklikler ve ekler yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine iki meclisin komisyonlarının ortak bir çalışması ile birlikte ortaya çıkardıkları Kanun-ı Esasi değişikliklerine ilişkin metin 12 Ağustos 1909 tarihinde padişaha arz edilmiştir. 21 Ağustos 1909 tarihinde padişahın onayı ile birlikte Kanun-ı Esasi'nin yirmi bir maddesinin değiştirilmesi, bir maddenin kaldırılması (m. 119) ve üç yeni madde eklenmesinden ibaret değişiklikler yürürlüğe girmiştir²⁷⁵.

1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile yargı erkine ilişkin madde hükümlerinde bir değişikliğe gidilmemiştir. Gözler'e göre değişikliğe gidilmemiş olmasının sebebi kendi tarihsel koşulları itibarıyla "mükemmel" olmasından kaynaklanmaktadır²⁷⁶.

Mebusların maaşlarını düzenleyen yetmiş altıncı madde değiştirilmiştir. Maddede yapılan düzenleme ile mebusların maaşları artırılmıştır. 1909 değişiklikleri ile anayasaya eklenen üç maddeden birisi olan yüz yirmi birinci madde, Heyet-i Ayan toplantılarının aleni olacağına dair düzenlemeyi içermektedir. Bu maddeye göre toplantıların aleni olması kuraldır. Ancak vükela tarafından ya da en az beş üyesi tarafından toplantının gizli olması teklif edilirse oy çokluğu ile gizli yapılması kararı alınabilir²⁷⁷. Heyet-i Ayan üyeleri padişah tarafından atanarak göreve

²⁷⁵ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 192; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 67-69; Cem Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 85-141.

²⁷⁶ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 40.

²⁷⁷ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16-19.

başladıklarından dolayı toplantıların aleni hale getirilmesi ile kamuoyunun denetimine açılmasının amacı padişahın meclis üzerindeki etkisini azaltmaktır²⁷⁸.

1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile temel hak ve özgürlükler konusunda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Onuncu maddede yapılan değişiklik ile kişiler sadece kanun dışı cezalandırmalara (mücazat) değil kanun dışı tutuklamalara (tevkif) karşı da korunmuştur. On ikinci madde ile düzenlenen “matbuat kanun dairesinde serbesttir” hükmüne “hiçbir vesile ile kableltab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz” hükmü eklenmiştir. Bu hüküm ile neşriyatların yayınlanmadan önce denetlenmesi ya da kontrol edilmesi yasaklanmıştır. 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile anayasaya eklenen üç yeni maddeden ikisi temel hak ve özgürlüklere ilişkindir. Yüz on dokuzuncu maddeye “postanelere mevdu evrak ve mekatib müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılmaz” hükmü eklenmiştir. Böylelikle mahkeme kararı olmaksızın postaneye verilmiş olan mektup ve belgelerin okunmasının yasak olduğu güvence altına alınmıştır. Yüz yirminci madde ile ise “hakk-ı içtima” düzenlenmiştir. Derneklerin ülke birlik ve beraberliği, meşruti monarşi, anayasa hükümlerine, ayrılıkçı ve gizli olmamak şartıyla genel ahlaka uygun şekilde kurulmalarının serbest olduğu düzenlenmiştir²⁷⁹. İkinci meşrutiyetin ilanı için mücadele eden muhaliflerin faaliyetlerinde toplanma ve dernekleşmenin yeri ve önemi büyük olduğu için anayasada yapılan değişiklikte toplanma ve dernek kurma hakkının tanınması aslında bu sürecin doğal bir sonucudur²⁸⁰.

Kanun-ı Esasi’nin yirmi bir maddesinin değiştirilmesi sonrasında ortaya çıkan metnin yeni bir anayasa olup olmadığı üzerine farklı fikirler ileri sürülmüştür. Aldıkaçtı’ya göre bu değişiklikler ile anayasanın “bütün prensipleri” değiştirilmiş ve ortaya “anayasa tekniği” açısından çok daha üstün bir metin ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı da 1909 Anayasası yeni bir anayasadır²⁸¹. Okandan’a göre 1909 değişiklikleri yapılış şeklinde milletin mebuslar aracılığıyla anayasa değişikliklerine aktif katılım göstermiş olmalarından dolayı gerçek anlamda anayasa vasfına sahip modern bir

²⁷⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 195.

²⁷⁹ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16-19; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 38-39.

²⁸⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 196-197.

²⁸¹ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 70.

anayasa ortaya çıkarmıştır²⁸². Gözler'e göre ise değişikliklerin yine anayasa hükümlerine göre yapıldığı göz ardı edilmektedir. 1909 değişiklikleri Kanun-ı Esasi'nin 116. maddesinde bulunan anayasanın değiştirilmesine ilişkin hüküm esas alınarak yapıldığı için yapılan değişikliklerin mahiyeti ve etkisi ne kadar büyük olursa olsun yeni bir anayasadan bahsetmek mümkün olmayacaktır²⁸³. Tanör'e göre ise yeni bir anayasa olmamasına rağmen yapılan değişiklikler siyasi rejimin yapısına ilişkin esaslı bir dönüşümü ifade ettiği için "1909 Anayasası" olarak ifade edilmektedir²⁸⁴.

B. PADİŞAH

1. GENEL OLARAK

Kanun-ı Esasi'nin üçüncü maddesine eklenen cümle ile padişahların göreve başlarken yemin etmesine ilişkin bir düzenlemeye yer verilmiştir. Padişahlar göreve başlarken Meclis-i Umumi'de, şayet meclis toplantı halinde değilse ilk toplantısında yemin edecektir. Maddede yemin metni açık bir şekilde belirlenmiştir. Yemin "şer-i şerif ve Kanun-ı Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine" ilişkindir²⁸⁵. Yemin ile birlikte padişahın yetkilerinin anayasa ve yeminle sınırlandırılmış olduğu bir siyasi ve hukuki zemin ortaya çıkmıştır. Padişah bu yemin ile artık mutlak monarşiden ziyade bir meşruti monarşi haline geldiğini ilan etmektedir. Bu yemin ile birlikte padişah milli iradeyi tanımakta ve kabul etmektedir. Hukuki olarak ise anayasa hükümlerine uyacağına dair yemin etmektedir²⁸⁶.

Kanun-ı Esasi ile padişaha tanınan yetki ve görevlerde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişiklikler sonrasında padişahın yürütme erki içinde gerçek konumunu belirlemek açısından bu konu iki açıdan incelemeye tabi tutulmalıdır. Bunlardan ilki Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile padişaha tanınan yetki ve görevlerde

²⁸² Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 291-292.

²⁸³ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 38.

²⁸⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 192.

²⁸⁵ Suna Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1980, s. 16; Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 92; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 193.

²⁸⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 193; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 292-293.

yapılan düzenlemelerdir. İkinci olarak ise bu düzenlemeler neticesinde yetki ve görevlerin hangi organ tarafından kullanılacağını belirlemektir. Bu başlık altında padişahın yetki ve görevlerine ilişkin getirilen değişikliklere değinilecektir²⁸⁷.

2. PADIŞAHIN YÜRÜTME FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ

Kanun-ı Esasi’de yapılan değişiklik ile padişahın kullanacağı bütçenin kullanımına “kanun-ı mahsus mucibince” şeklinde sınırlama getirilmiştir. Böylece Meclis-i Umumi tarafından hazırlanan bütçe ile padişahın harcamaları sınırlandırılmaktadır²⁸⁸.

Padişahın yetki ve görevlerine ilişkin Kanun-ı Esasi’nin birçok maddesinde atıf bulunmakla birlikte özellikle yedinci maddede birçok yetki ve görevin düzenlenmiş olduğuna değinmiştik²⁸⁹. Yapılan değişiklikler ile padişahın yetki ve görevleri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Padişahın makam ve mevki verme yetkisi “kanun-ı mahsusuna tevfikân” yani kanuna uygun olarak yerine getirebileceği şeklinde değiştirilmiştir. Padişahın nizamnameleri düzenleme yetkisi de “kavaninin suver-i icraiyesine müteallik” olmakla sınırlandırılmış ve tüzüklerin kanunlara uygun olarak düzenlenmesi kuralı getirilmiştir. Padişahın vükelayı atama ve görevden alma yetkisi sınırlandırılarak şeyhülislam ve sadrazamı ataması ve sadrazam tarafından belirlenen vükelanın padişah tarafından onaylanacağı düzenlenmiştir²⁹⁰.

Padişahın yapılan değişiklik ile sadrazam ve sadrazamın seçtiği kişileri de vükela olarak atama yetkisini 1909 değişiklikleri ile yeniden düzenlenmiş olan iki madde ile birlikte değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Otuzuncu madde ile hükümetin meclise karşı siyasi sorumluluğu düzenlenmiştir. Otuz sekizinci madde ise hükümetin güvenoyu almaması halinde düşeceğine ilişkin bir düzenlemedir. Bu iki düzenlemeye 1909 değişiklikleri ile yer verilmesi padişahın sadrazam atama

²⁸⁷ Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 294-295.

²⁸⁸ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 193.

²⁸⁹ Bu yetki ve görevler için bkz. 3. Bölüm-III-B.

²⁹⁰ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 71-72; Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 39-40.

konusundaki yetkisini de dolaylı olarak sınırlandırmaktadır. Padişah meclisten güvenoyu alacak bir kişiyi sadrazam olarak atamak zorunda kalmaktadır. Vükelayı atama yetkisi de sadrazam tarafından belirlenen şahısları atayabilme ve vükelanın siyasi sorumluluğu ile sınırlandırılmıştır²⁹¹.

3. PADIŞAHIN YASAMA FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ

1909 değişiklikleri ile birlikte padişahın yasama fonksiyonuna ilişkin yetki ve görevleri ile ilgili beş hususta önemli değişiklikler yapılmıştır. Birinci olarak hükümet aracılığıyla kanun teklif etme yetkisi verilmiştir. Bu değişiklik ile birlikte padişahın kanunların yapılmasındaki hâkimiyeti ortadan kalkmış ve Meclis-i Umumi üyeleri ile eşit hale getirmiştir. İkinci olarak padişahın genel af ilan etme yetkisi de Meclis-i Umumi'nin onayı şartına bağlı hale getirilmiştir. Üçüncü olarak padişahın Meclis-i Umumi'nin açılmasına ilişkin takdir yetkisini “miadında küşadı” yani belirlenen tarihte toplanması ifadesi ile sınırlamıştır. Buna göre meclisin toplanması ve tatili için belirlenen tarihlere uyulması bir anayasal zorunluluk haline gelmiştir. Bunun yanında olağanüstü hallerde meclisin belirlenen tarihten önce toplantıya davet edilmesi de düzenlenmiştir. Dördüncü olarak padişahın meclisi fesih yetkisinin yine anayasanın otuz beşinci maddesinde düzenlenen şartların gerçekleşmesine ve Heyet-i Ayan'ın onayına bağlı olduğu düzenlenmiştir. Beşinci olarak padişahın barış, ticaret, toprak katma ve vazgeçme, devlet hazinesinden harcama gerektiren antlaşmaların ancak Meclisi Umumi'nin onayı ile kabul edilebileceği düzenlenmiştir²⁹².

Otuz beşinci madde ile padişahın meclisi feshetme yetkisini kullanması belirli şartlar ile sınırlandırılmıştır. Buna göre Heyeti Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında şayet Heyet-i Mebusan kararında ısrarcı olursa Heyeti Vükela ya meclisin kararını kabul edecek ya da istifa edecektir. Heyeti Vükela'nın istifası sonrasında kurulan yeni hükümet de önceki hükümetin kararında ısrar eder ve tekrar Heyet-i Mebusan tarafından reddedilirse yedinci maddede

²⁹¹ Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar*, s. 303; Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 194.

²⁹² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 193-195; Kili, *Osmanlı ve Türk Anayasaları*, s. 16-19; Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 72-73.

öngörüldüğü şekilde seçimler yapılmak üzere meclis padişah tarafından feshedilebilir. Seçimlerden sonra toplanan yeni meclis eski meclisin kararını devam ettirir ise bu takdirde meclisin kararı geçerli olacaktır²⁹³.

Kanun-ı Esasi’de yapılan değişiklik ile meclisin “bila davet” yani padişah tarafından davete gerek olmaksızın toplanacağı düzenlenmiştir. Bu husus şüphesiz ki II. Abdülhamit’in bu maddeyi kullanarak yasama organını devre dışı bırakmasına karşı getirilmiş yasama organı lehine bir güvencedir. Kırk dördüncü maddesi gereğince ise padişah gerekli gördüğü takdirde meclisi vaktinden önce açma, toplantı sürelerini kısaltma ya da uzatma yetkisine sahiptir. Bu maddede yapılan değişiklik ile padişahın toplantı süresini kısaltma yetkisi elinden alınmıştır. Padişah gerekli gördüğü hallerde ya da meclisin salt çoğunluğunun talebi üzerine meclisi vaktinden önce açma ve toplantı süresini uzatma yetkisine sahiptir²⁹⁴.

Kanun-ı Esasi kanunların yürürlüğe girmesi için padişahın iradesini üstün tutmakta ve padişaha mutlak veto yetkisi vermektedir. Kanun-ı Esasi’de yapılan değişiklik ile birlikte iki meclis tarafından kabul edilen kanun tasarıları padişahın iradesi ile birlikte kanunlaşacağı düzenlenmiştir. Padişaha arz edilen kanun tasarıları iki ay içinde ya padişah tarafından onaylanmalı ya da bir defaya mahsus olmak kaydıyla tekrar incelenmek üzere meclise gönderilmek zorundadır. İade edilen kanun meclis tarafından üçte ikilik bir çoğunluk ile kabul edilirse padişah tasarıyı tekrar gönderemeyecek ve onaylayacaktır. Acil olduğuna karar verilmiş kanunların padişah tarafından on gün içinde kabul ya da iadesine karar verilmesi gerekmektedir. Devlet başkanının kendisine sunulan kanun tasarısını meclise geri gönderme yetkisini kullanması ve meclisin yeniden görüşerek nitelikli bir çoğunluk ile tekrar kabul etmesi hali geciktirici vetodur. Geciktirici vetonun özelliği devlet başkanına kanun yapım sürecinin sonuna kadar devam eden bir zorunluluk getirmesidir. Kanun-ı Esasi

²⁹³ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16-19; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 319-328; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 39-40.

²⁹⁴ Eroğul, “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, s. 96; Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16-19.

ile padişaha tanınan mutlak veto yetkisi 1909 değişiklikleri ile birlikte geciktirici vetoya dönüşmüştür²⁹⁵.

Kanun-ı Esasi'nin benimsemiş olduğu sistemde meclis başkanı ile ikinci ve üçüncü başkanın seçilmesi için meclis tarafından her bir başkanlık için üçer aday belirlenmekte ve bu dokuz aday içinden üçü padişah tarafından göreve atanmaktadır. Bu maddenin değiştirilmesi ile birlikte meclis başkanı ile ikinci ve üçüncü başkanın belirlenmesi usulünde değişikliğe gidilmiştir. Padişahın seçilen dokuz aday arasından üçünü ataması usulünden vazgeçilerek meclis tarafından seçilen başkanların usulen padişaha sadece arz edilmesi şeklinde düzenleme yapılmıştır.

C. HEYET-İ VÜKELA

1. GENEL OLARAK

Heyeti Vükela'nın oluşumuna ilişkin düzenlemelere Kanun-ı Esasi'de iki maddede yer verilmiştir. Bunlardan ilki yedinci maddede padişahın yetki ve görevlerinin sayıldığı vükelanın atanması ve görevden alınmasına ilişkin düzenlemedir. İkincisi ise yirmi yedinci maddede düzenlenmiş olan padişah tarafından güvenilen kişilerin sadrazam ve vükela olarak atanacağına ilişkin düzenlemedir²⁹⁶.

1909 değişiklikleri ile Heyeti Vükela'nın oluşum şekli değiştirilmiştir. Padişahın sadrazam ve vükelayı ataması ve görevden almasına ilişkin yetkisi "...sadrızamın teşkil ve arz edeceği vükelanın tasdiki" şeklinde sınırlandırılmıştır. Yirmi yedinci maddede yapılan değişiklik ile yedinci maddedeki düzenleme yinelenmekte ve "teşkil-i vükelaya memur olan sadrazam" olarak tekrar vurgulanmaktadır.

²⁹⁵ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 57; Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 16-19; Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 97; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 313-318; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 194.

²⁹⁶ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 70-71.

2. HEYET-İ VÜKELA’NIN YÜRÜTME FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ

Kanun-ı Esasi’de Heyeti Vükela, sadrazam başkanlığında iç ve dış siyasete ilişkin konuların değerlendirildiği yerdir. 1909 değişikliklerinde yirmi sekizinci maddede yapılan düzenleme ile birlikte “muhtacı istizan” yani izin gerekliliği yerine “muhtaç-ı tasdik” gerekliliği şeklinde değişiklik yapılmıştır²⁹⁷. Bu değişiklik ile birlikte Heyeti Vükela’nın görüşmek için padişah’tan izin alması zorunluluğu kaldırılmakta ve padişah sembolik olarak yürütmenin başı olduğu için şekli olarak onayına sunulmaktadır. Dolayısıyla tek bir kelimenin değiştirilmesi ile yürütme erkinde güç dengesinin Heyeti Vükela’dan yana değiştiği anlaşılmaktadır²⁹⁸.

Heyeti Vükela’nın görevlerinden dolayı sorumluluğu Kanun-ı Esasi’de otuzuncu maddede düzenlenmiştir. Ancak maddede sorumluluğun padişaha karşı mı meclise karşı mı olduğu hususu mübhemdir. 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile birlikte bu madde yeniden düzenlenmiştir. Madde metninde yapılan değişiklik ile vükelanın hükümetin genel siyasetinden müşterek olarak ve kendi görevlerine ilişkin ise bireysel olarak Heyet-i Mebusan’a karşı sorumluluğu düzenlenmiştir. Heyeti Vükela tarafından hazırlanan ve padişahın onayına muhtaç kararların yürürlüğe girmesi için sadrazam ve ilgili bakanın imza atarak sorumluluğu üzerine alması gerekir. Heyeti Vükela tarafından hazırlanan kararnamelerde ise tüm vükelanın imzasının olması şarttır. Bu kararların tasdiki için son olarak padişah da imza atar. Otuzuncu maddenin düzenleniş şekli itibariyle padişahın arzu etmediği kararları imzalamayarak yürütme fonksiyonu üzerinde tahakküm kurma imkânına sahip olabilir mi? Ya da nazırların padişahın iradesi ile örtüşmeyen kararlardan dolayı padişah yedinci madde ile nazırları görevden alma yetkisini kullanabilir mi? Bu konuda padişahın yürütme erki üzerinde tahakküm kurması iki açıdan sınırlandırılmış bulunmaktadır. İlk olarak 1909 değişiklikleri ile birlikte artık padişah ancak hükümet ya da nazırlar tarafından kendisine sunulan bir karar taslağı üzerinde tasarrufta bulunabilecektir. Padişahın iradesi ile örtüşmeyen kararlar alan nazırların

²⁹⁷ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 17.

²⁹⁸ Eroğul, “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, s. 94.

görevden alınması ise nazırların meclisten güvenoyu almak zorunda olduklarından dolayı oldukça zordur. Bu noktada nazırlar arkasına meclisi de alarak padişaha karşı daha dirençli hale gelmişlerdir. Dolayısıyla padişahın bu kararlar üzerindeki tasdiki sembolik ve şekli bir işleminden ibarettir²⁹⁹.

Yirmi dokuzuncu maddeye göre bakanların görevleri dâhilinde olmayan konularda ortaya çıkan hususların sadrazama arz edilmesi ve görüşülmesinde yarar olduğu değerlendirilen hususların da padişahın “istizan” yöntemi ile Heyeti Vükela’da tartışılması düzenlenmiştir. Bu madde de 1909 değişiklikleri ile yeniden düzenlenmiştir. Padişahın “istizan” yöntemi madde metninden çıkarılmıştır. Ancak maddeye yenilik olarak şeyhülislamın Heyeti Vükela’da görüşülmesi gerekmeyen konuları doğrudan doğruya padişaha arz etmesi düzenlenmiştir³⁰⁰.

3. HEYET-İ VÜKELA’NIN YASAMA FONKSİYONUNA İLİŞKİN GÖREV VE YETKİLERİ

Kanun-ı Esasi meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda devleti tehlikelerden veya kamu güvenliğini ihlal edecek olaylardan korumak için açık bir zorunluluk halinin bulunması durumunda ve ilanı gerekli olan kanunun çıkarılması için meclisin toplanmasına zaman müsait olmaz ise anayasaya aykırı olmamak şartıyla Heyeti Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan toplanıp karar verinceye kadar kanun hüküm ve kudretinde olduğu otuz altıncı maddede düzenlenmiştir³⁰¹. 1909 değişiklikleri ile Heyeti Vükela’ya verilmiş olan bu yetkide bir zaman sınırlaması olarak ilan edilen kanunların Heyet-i Mebusan’ın ilk toplantısında sunulması zorunluluğu düzenlenmiştir³⁰².

Kanun-ı Esasi’de sekseninci maddesine göre Heyet-i Mebusan, bütçe ve Kanun-ı Esasi ile ilgili maddeleri görüşerek ret, kabul ya da değiştirilmesine karar verebilir. Kamu gelir ve giderleri denk olmak üzere kanunda gösterildiği şekilde

²⁹⁹ Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 17; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 304-307.

³⁰⁰ Eroğul, “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, s. 95; **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 71-72; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 40.

³⁰¹ Kanun Hükümünde Kararname ile benzerlik ile ilgili bkz. Bkz. 2. Bölüm-II-C-2.a.

³⁰² Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 17-18.

vükela ile birlikte bütçe kanunu yapılır. 1909 değişiklikleri ile birlikte madde metninden Kanun-ı Esasi değişikliklerine ilişkin kanun tasarılarının görüşülmesi hususu çıkarılmıştır. Zira bu husus Kanun-ı Esasi'nin yüz on altıncı maddesinde ayrıca düzenlenmiştir. Bütçe konusunda Heyet-i Mebusan'ın vükela ile birlikte karar vermesi hususu vükela hazır olmak üzere Heyet-i Mebusan tarafından karar verilir şeklinde değiştirilmiştir³⁰³.

Kanun-ı Esasi ile Heyeti Vükela'nın meclis tarafından denetlenmesi üzerine düzenlenmiş olan otuz sekizinci maddede kullanılan "istizah-ı madde" terimi "açıklama istemek, gensoru" anlamına gelmektedir³⁰⁴. Gensoru, sonunda hükümetin siyasal sorumluluğuna gidilen parlamenter denetim usulüdür³⁰⁵. Maddede "istizah-ı madde" amacıyla meclise çağırılan vükelanın kendisine sorulan soruları cevaplayacağı ancak gerekli görmesi halinde cevap vermeyi erteleyebileceği düzenleniyordu. Vükelanın cevap vermemesi halinde hangi mekanizmanın devreye sokulacağına dair bir düzenlemeye yer verilmediği için mübhemlik söz konusu olmuştur. 1909 değişiklikleri ile sekseninci maddede yapılan düzenleme ile maddenin mevcut hali değiştirilmemiş ancak maddeye eklemeler yapılmıştır. Buna göre istizah neticesinde Heyet-i Mebusan oy çokluğu ile güvensizliğini belirterek bakanı düşürebilecektir. Şayet güvensizlik oyu sadrazam hakkında verilmiş ise Heyeti Vükela düşecektir. Bu düzenleme ile birlikte vükelanın meclis karşısında siyasal sorumlulukları düzenlenmiştir³⁰⁶.

D. UYGULAMA

İngiltere'de on üçüncü yüzyılda uygulama ile ortaya çıkan parlamentarizm öğretisi ile kendini geliştirmiş ve on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda dünyada farklı

³⁰³ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 39-40; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 71-73; Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, s. 17-18.

³⁰⁴ Hasan Ferhat Aydın, Özlem Çakır, **Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 93.

³⁰⁵ Ergun Özbudun, **Parlamenter Rejimde Parlamente'nin Hükümeti Murakabe Vasıtaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962, s. 72-91.

³⁰⁶ Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 96; Özbudun, **Parlamenter Rejimde Parlamente'nin Hükümeti Murakabe Vasıtaları**, s. 72-91; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 40; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 307-309.

devletlerde farklı şekillerde uygulanmıştır. Tek bir parlamenter sistem olmasa da tüm parlamenter sistemlerin ortak yönü yürütme organı ile yasama organı arasındaki ilişkiye dayalı bir sistem olmasıdır. Kanun-ı Esasi düzenleniş itibariyle yürütme organı ve yasama organına yer vermiş olsa da aralarında ilişkiye bağlı bir sistem öngörmemiştir. Yürütme ve yasama fonksiyonları üzerinde padişahın tahakkümünün olduğu düzenlemeler yer verilmiş olsa da bu anayasa parlamenter sisteme gidişin temel taşlarını döşemiştir. 1909 değişiklikleri sonrasında padişahın sembolik yetkilerle donatılmış olması, yürütme fonksiyonlarını Heyeti Vükela'nın yerine getirmesi, milli hâkimiyet ilkesi gereğince meclisin son karar mercii olarak belirlenmesi, sadrazamın meclisin güvenoyuna muhtaç olarak padişah tarafından seçilmesi, nazırların sadrazam tarafından seçilmesi, Heyeti Vükela ve nazırların meclise karşı siyasal sorumluluklarının olması parlamenter sistemin benimsendiğinin göstergeleridir. 1909 değişiklikleri ile birlikte yumuşak erkler ayrılığı benimsenmiştir. Yürütme ve yasama organları kesin bir çizgi ile birbirinden ayrılmamıştır. Aksine iç içe geçmiş ve karşılıklı işbirliği içinde çalışacakları bir sistem düzenlenmiştir³⁰⁷.

İkinci meşrutiyetin ilanı ve 1909 değişikliklerinde etkili bir siyaset izleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti desteklediği siyasetçiler aracılığıyla yönetimde söz sahibi olmaya çalışmıştır. 31 Mart Olayından sonra İstanbul'da ilan edilen sıkıyönetim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplum üzerinde kurduğu baskıda önemli rol oynamıştır. Bu dönemde cemiyet, faili meçhul kalan üç gazetecinin ölümünde de tüm şüpheleri üzerinde toplamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tesis ettiği baskı ortamında ancak meclis içinde ortaya çıkan muhalefet 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuştur. Bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen İstanbul basını sansüre uğramıştır. Mecliste gücünü kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde meclisi feshetmeyi planlamış olsa da 1909 değişiklikleri feshi zorlaştıran hükümler düzenlediği için bu amacına anayasa değişikliği ile ulaşmak istemiştir. Ancak anayasa değişikliğine ilişkin önerge mecliste mebusların toplantı yeter

³⁰⁷ Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. 1, s. 565; Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar**, s. 290-338.

sayısını sağlamamaları sebebiyle engellenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisin toplanmamasını iki kez üst üste ret kararı saydı ve Heyeti Vükela istifa etti. Yeni Heyeti Vükela önergesi de mecliste üçte iki çoğunluğu sağlayamadığı için reddedilmiş sayıldı ve 18 Ocak 1912’de meclisin feshedilmesine karar verildi. Yapılan seçimler tarihte “sopalı seçimler” olarak bilinmekle birlikte sadece altı muhalif mebus meclise girebilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin şaibeli başarısı iktidarda muktedir olmasına yetmemiştir. Trablusgarp Savaşı’nın kaybedilmesi ve Rumeli’de ortaya çıkan isyanlar iktidarı zor durumda bırakmıştır. Ordu içinde “Halaskâr Zabitan” adlı grup hükümetin istifa etmesini, orduya siyaset bulaştırılmamasını ve adil seçimler yapılmasını talep ederek ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Heyeti Vükela ile de istikrar sağlanamamış ve 4 Ağustos 1912 tarihinde meclisin feshi kararı alınmıştır³⁰⁸.

1912 yılında meclisin feshi ardından Balkan Savaşı patlak verdiği için yirmi ay süresince seçimler yapılamamış ve ülke yirmi ay süresince kanun hükmünde kararnameler ile yönetilmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde Talat ve Enver Paşa’nın düzenlemiş oldukları “Babıali Baskını” ile Heyeti Vükela istifa etmiştir. Mahmut Şevket Paşa başkanlığında kurulan yeni heyette birçok İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda meclisin feshedilmesine kadar olan süreçte İttihat ve Terakki Fırkası ülkeyi yönetmiştir. 1914 yılında anayasa değişikliği ile meclisin feshi konusunda Kanun-ı Esasi’de maddenin ilk olarak düzenlendiği hale geri dönmüştür. Ancak İttihat ve Terakki Fırkası ülkeyi yönettiği dönemde fesih mekanizmasını işletmemiştir. Bu değişikliği getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti olmasına rağmen bu değişiklik yine İttihat ve Terakki Fırkası için Birinci Dünya Savaşı sonunda Padişah Vahdettin tarafından uygulanmıştır³⁰⁹.

³⁰⁸ Okandan, **İkinci Meşrutiyet Devri**, s. 86-121; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2012, s. 111-168; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2014, s. 257-274; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 198-202; Mete Tunçay, “1293 Kanun-u Esasîsinin Son Tâdilleri”, **Armağan Kanun-u Esasî’nin 100. Yılı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 249-255; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 74-75.

³⁰⁹ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 389-402; Tunçay, “1293 Kanun-u Esasîsinin Son Tâdilleri”, s. 249-255; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, s. 156-249; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 202-204; Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 84-130; Okandan, **İkinci Meşrutiyet Devri**, s. 129-135.

1909 değişiklikleri sonrasında anayasa değişiklikleri ile tasarlanan meşrutî monarşî uygulamada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarafından tek parti yönetimine dönüştürülmüştür. Anayasa ile teminat altına alınmış temel hak ve özgürlükler anayasada yazılı olmasının ötesine gidememiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın özgürlüğü konusundaki tutumu da II. Abdülhamit döneminden çok farklı değildir. Muhalef oldukları dönemde eleştirdikleri uygulamaları iktidarda oldukları dönemde devam ettirmişlerdir³¹⁰. 1909 yılının Mayıs ayından Ağustos sonuna kadar olan süreçte meclisin kabul ettiği bazı kanunlar cumhuriyetin ilanından sonra da bir müddet kullanılmıştır. Bunlar arasında İçtimaat-ı Umumiye, Matbuat, Matbaalar ve Tatil-i Eşgal kanunları vardır³¹¹.

Kanun-ı Esasî'nin ilanı ve 1909 değişiklikleri Türk anayasa hukukuna temel hak ve özgürlükler ve kurumlar açısından katkıda bulunmuştur. Rumpf'un ifade ettiği üzere Osmanlı Devleti'nde demokratik kurumların ortaya çıkışı batılı devletlere nazaran sadece bir ya da iki yıl gecikme ile ortaya çıkmıştır. Rumpf'un kurumların ortaya çıkış tarihi üzerinden yaptığı bu değerlendirmeye kattığı yorum ise Türkiye'nin Almanya'dan daha fazla demokrasi tecrübesine sahip olduğudur³¹².

İkinci meşrutiyet ile birlikte erkler ayrılığına dayalı parlamenter sistemin kurumsallaşması, meclis içi ve meclis dışı muhalefet ile toplumda siyasal anlamda bir kamuoyunun ortaya çıkması, milli irade, milli egemenlik ve ulus devletin de temellerinin atıldığı bir dönemi ortaya çıkarmıştır³¹³.

³¹⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 216-220; Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 74-75.

³¹¹ Kadrettin Oğuzalıcı, **Mer'iyetteki Osmanlı Mevzuatı**, İstanbul, Halk Basımevi, 1953; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 212-214.

³¹² Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 42-43; Christian Rumpf, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, Çev. Burak Oder, Ankara, y.y., 1995, s. 5

³¹³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 216-220.

SONUÇ

Kimya biliminde “normal şartlar altında” olarak ifade edilen bir standart üzerinden deneyler ve karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Normal şartlar altında, deniz seviyesi sıfır santigrat derece, basınç ise bir atmosferdir. Yapılacak deneylerde ve çözülecek sorunlarda normal şartlar altında olup olmadığına göre varılacak sonuç değişecektir. Sosyal bilimlerde ise “normal şartlar altında” kıyaslaması genellikle Batı üzerinden yapılmaktadır. Anayasa hukuku açısından yapılan çalışmalarda İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da yaşanan süreçler üzerinden bir değerlendirme ve karşılaştırma yapılmaktadır. Anayasacılık hareketleri ülkelerin tarihi, iktisadi ve sosyolojik yapılarına göre farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nin anayasacılık hareketlerini de tarihsel bağlamdan bağımsız, salt Batı ile karşılaştırmalı olarak ele almak doğru tespitleri yapmamızı zorlaştıracaktır. Bundan dolayı neden-sonuç ilişkileri üzerinden yapılacak değerlendirmeler ve karşılaştırmalar daha isabetli olacaktır.

Osmanlı Devleti’nde Kanun-ı Esasi’nin ilanı bir ilericilik-gericilik savaşının neticesi değil yaşanan idari, askerî ve iktisadi krize yönelik bir çözüm arayışının sonucudur. Temelinde Osmanlılık ideolojisi olan bu anayasa ile tebaanın Heyet-i Mebusan aracılığıyla yönetime katılımının önü açılarak birçok milletin anayasa çatısı altında müşterek hislere sahip olması hedeflenmiştir. Meclis çalışmalarında etnik çeşitlilik fazla olmasına rağmen etnik çatışmalar Avusturya ve Rusya’ya göre Osmanlı Devleti’nde daha azdır. Ancak bu meclisin uzun vadede göstereceği değişim ya da etkiyi tecrübe etmek mümkün olmamıştır. Osmanlı-Rus savaşı ile başlayan askerî ve siyasi kriz neticesinde meclis tatil edilmiş ve tekrar toplantıya çağırılmamıştır.

Padişahın görev ve yetkilerinin sınırlarının belirlenmesi, erklerin düzenlenmiş olması yönüyle Kanun-ı Esasi büyük bir yeniliktir. Kanun-ı Esasi ile Osmanlı Devleti bir anayasalı monarşi haline gelmiştir.

İkinci meşrutiyetin ilanına kadar giden süreçte Osmanlı Devleti’nde siyasi istikrar sağlanamamıştır. Savaşlar, isyanlar, Jön Türk muhalefeti, Makedonya sorunu ve Firzovik olayından sonra meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir. 17 Aralık 1908

tarikhinde Meclis-i Umumi tekrar açılmıştır. 31 Mart Olayı sonrasında II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve 1909 değişiklikleri meclis tarafından Kanun-ı Esasi hükümleri çerçevesinde yapılmıştır.

1909 değişiklikleri ile birlikte siyasal iktidarın kullanımı açısından önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Erkler ayrılığı ilkesi somut olarak düzenlenmiş ve parlamenter rejim inşa edilmiştir. Değişiklikler neticesinde padişahın sembolik yetkilerle donatılması, yürütme fonksiyonunu Heyeti Vükela'nın yerine getirmesi, meclisin son karar mercii olarak belirlenmesi, sadrazamın meclisin güvenoyuna muhtaç olarak padişah tarafından seçilmesi, nazırların sadrazam tarafından seçilmesi, Heyeti Vükela'nın bireysel ve kolektif olarak siyasal sorumluluklarının düzenlenmesi ile Osmanlı Devleti meşruti monarşik düzene geçmiştir. Ancak yine bu dönemde de 1909 değişikliklerinin uygulanmasını sağlayacak siyasal ve sosyal ortam ortaya çıkmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önce baskın parti ve ardından tek parti rejimine dönüştürdüğü Osmanlı Devleti'nde parlamento saf dışı bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak'tan başlayan ve 1909 değişikliklerine kadar giden anayasacılık hareketlerinin arzu edilen amaca ulaşamamasında iç ve dış siyasette yaşanan krizlerin etkisi büyüktür. Kanun-ı Esasi için istekli gruplar olduğu bilinmekle birlikte toplumsal anlamda bir genel kabule dair veri bulunmamaktadır. Reform ve meşrutiyet fikrinin savunucuları askerler ve bürokratlar olmuşlardır. Bu durum da anayasa fikrinin kurumsallaşması ve hayatta kalması için uygun bir ortamın oluşmasına engel olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde başlayan anayasacılık hareketleri İkinci Meşrutiyet ile birlikte erkler ayrılığına dayalı parlamenter sistemin kurumsallaşması, meclis içi ve meclis dışı muhalefet ile toplumda siyasal anlamda bir kamuoyunun oluşmasına etki etmiştir. Kamuoyunda filizlenen siyasallaşma, etkisini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce yapılan yaklaşık otuz kongrede ve birinci mecliste göstermiştir.

Demokrasi tarihimiz açısından Osmanlı Devleti anayasal belgeleri ve Kanun-ı Esasi'nin önemi büyüktür. Anayasal olarak hayat verilen kurumların dönemin şartları gereğince demokratik bir şekilde işlemesi mümkün olmamıştır. Ancak bu kurumların

oluşturulması için atılan adımlar neticesinde edinilen kazanımlar Türk anayasa hukuku tarihi açısından büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz:	“Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Abadan, Yavuz:	“Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 14, 1957.
Abadan, Yavuz; Savcı, Bahri:	Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959.
Afyoncu, Erhan; Demir, Uğur; Önal, Ahmet:	Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî İsyanlar ve Darbeler , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.
Ağaoğulları, Mehmet Ali:	Kent Devletinden İmparatorluğa , Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2013.
Ağaoğulları, Mehmet Ali; Köker, Levent:	Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı , İstanbul, İmge Yayınevi, 2017.
Ağaoğulları, Mehmet Ali; Zabcı Çulha, Filiz; Ergün, Reyda:	Kral-Devletten Ulus-Devlete , Ankara, İmge Yayınları, 2009.

Ağaouğulları, Mehmet Ali; Köker, Levent:	Tanrı Devletinden Kral-Devlete , Ankara, İmge Yayınları, 2013
Ahmad, Feroz:	İttihatçılıktan Kemalizme , Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
Ahmad, Feroz; A. Rustow, Dankwart:	“İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi , S. 4-5, 1976.
Akal, Cemal Bâli:	İktidarın Üç Yüzü , Ankara, Dost Kitapevi, 2016.
Akdağ, Mustafa:	“Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, Tarih Araştırmaları Dergisi , C. 8-12, 1970.
Akdağ, Mustafa:	“Timar Rejiminin Bozuluşu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi , C. 3, 1945.
Akşin, Sina:	Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı , Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
Akşin, Sina:	Jön Türkler ve İttihat ve Terakki , İstanbul, İmge Yayınevi, 2014.
Akşin, Sina:	“Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, Tarih Araştırmaları Dergisi , C. 16, Ankara, 1994.
Akşin, Sina:	“Jön Türkler”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C.

	3, İletişim Yayınları, 1985.
Akşin, Sina:	“Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı (I)”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi , C. 25, 1970.
Akşin, Sina:	“III. Selim’in Saltanatı (1789-1807)”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908 , C. 3, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.
Akşin, Sina:	“Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi , C. 49, 1994.
Akyıldız, Ali:	Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform , İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993.
Akyıldız, Ali:	“Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, İslam Araştırmaları Dergisi , C. 2, 1998.
Akyıldız, Ali:	“Tanzimat”, DİA , C. 40, İstanbul, 2011.
Akyıldız, Ali:	“Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)”, Osmanlı Araştırmaları , C. 15, 1995.
Aldıkaçtı, Orhan:	Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982.
Alkan, Necmettin:	“1908 Jön Türk İhtilali’nde Firzovik Toplantısının Önemi”, Toplumsal Tarih , s. 177, 2008.

Arsal, Sadri Maksudi:	Türk Tarihi ve Hukuk , İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1947.
Arsel, İlhan:	Anayasa Hukukunun Umumi Esasları , Ankara, Güven Matbaası, 1955.
Arsel, İlhan:	“Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 10, 1953.
Atalay, Bülent:	“Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler”, Türkler , C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Avcı, Casim:	“Hilafet”, DİA , C. 15, İstanbul, 1998.
Avcı, Mustafa:	Türk Hukuk Tarihi Dersleri , Konya, Mimoza Yayınları, 2012.
Avcioğlu, Doğan:	Türkiye’nin Düzeni , C. 1, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1996.
Aybay, Rona:	“Anayasal Metinlerde Egemenlik”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Aydemir, Şevket Süreyya:	Suyu Arayan Adam , İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
Aydın, Hasan Ferhat; Çakır, Özlem:	Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü , Ankara,

	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
Bang, W.;	
Rahmeti, G.R.:	Oğuz Kağan Destanı , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, 1936.
Barthold, W.;	
Köprülü, M. Fuad:	İslam Medeniyeti Tarihi , Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
Başgil, Ali Fuat:	Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri Ders Notları , İstanbul, Ahmet Sayman Teksir İşleri, 1956.
Bayar, Celâl:	Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş , C. 1, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
Baykal, Bekir Sıtkı:	Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.
Bayur, Yusuf Hikmet:	Türk İnkılâbı Tarihi , C. 1-2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.
Berkes, Niyazi:	Türkiye’de Çağdaşlama , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
Berktaş, Halil:	“Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türkler’in İktisadi ve Toplumsal Tarihi”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler , C. 1, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.

Bey, Ali Cevat:	İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi , Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
Bey, Koçi:	Koçi Bey Risaleleri , Haz. Seda Çakmakçıoğlu Şan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008.
Beydilli, Kemal:	“Nizam-ı Cedid”, DİA , C. 33, İstanbul, 2007.
Beydilli, Kemal:	“Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer’iyye”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi , S. 4, 2001.
Bozkurt, Gülnihal:	“Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 44, 1995.
Ceylan, Ayhan:	“Osmanlı Devleti’nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriyye”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri , Ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014.
Campell, Peter:	“Avrupa’da Parlâmenter Hükûmetin Bazı Yönleri”, Çev. Ergun Özbudun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 20, 1963.
Cin, Halil; Akyılmaz, Gül:	Türk Hukuk Tarihi , Konya, Sayram Yayınları, 2011.
Çadircı, Musa:	“Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan

	Güçlükler”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Çadircı, Musa:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Çağlar, Bakır:	“Hukukla Kavranan Demokrasi ya da Anayasal Demokrasi”, Anayasa Yargısı Dergisi , C. 10, 1993.
Çetinsaya, Gökhan:	“II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, Osmanlı Araştırmaları , C. 47, 2016.
Çorbacıoğlu, Mesude:	“Osmanlı Devlet Teşkilâtında Mevcut Kalem ve Görevleri”, Tarih Boyunca Paleografya Ve Diplomatik Semineri 30 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler , İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988.
Daver, Bülent:	İcra Organının İstisnai Yetkileri Bakımından Fevkalade Hal Rejimleri: Türkiye-Yabancı Memleketlerde , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1961.
Davison, Roderic H.:	Reform In The Ottoman Empire , New Jersey, Princeton University Press, 1963.
Devereux, Robert:	The First Ottoman Constitutional Period , Baltimore, The John Hopkins

	Press, 1963.
Dölen, Emre:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bilim”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Dursun, Hakkı:	“Erkler Ayrılığı ve Yargıç Bağımsızlığı”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi , C. 80, 2009.
Ed-Duri, Abdulaziz:	“Divan”, DİA , C. 9, İstanbul, 1994.
Efendi, Ahmet Mithat:	Ahmet Mithat Efendi, Üss-i İnkılap , Haz. İdris Nebi Uysal, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.
El-Ensari, Abdülhamid İsmail:	“Ehlü-l-Hal ve'l-Akd”, DİA , C. 10, İstanbul, 1994.
Elöve, Mustafa E.:	Anayasa Hareketlerimiz Şeması , İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960.
Engelhardt, Edouard Philippe:	Türkiye ve Tanzimat: Devleti Osmanîyenin Tarihi Islahatı 1826-1882 , İstanbul, Mürettibini Osmaniye Matbaası, 1328.
En-Nebhan, Muhammed Faruk:	İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları , Çev. Servet Armağan, İstanbul, Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, 1980.
Erdoğan, Mustafa:	Anayasal Demokrasi , Ankara, Siyasal Kitapevi, 1999.

Ergenç, Özer:	“Osmanlı Klasik Dönemindeki <<Eşraf ve A’yan>> Üzerine Bazı Bilgiler, Osmanlı Araştırmaları , C. 3, S. 3, İstanbul, 1982.
Ergül, Ergin:	“Jean Bodin’in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 20, 2016.
Eroğul, Cem:	“1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, 100. Yılında Jön Türk Devrimi , Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
Fayda, Mustafa:	“Fey”, DİA , C. 12, İstanbul, 1995.
Flanz, Gisbert H.:	XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri , Çev. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1956.
Gedikli, Fethi:	Osmanlı Hukuku Makaleler , İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012.
Gemalmaz, Mehmet Semih:	Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş , İstanbul, Legal Yayıncılık, 2007.
Genç, Mehmet:	Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.
Genç, Mehmet:	“Mukataa”, DİA , C. 31, İstanbul, 2006.
Georgeon, François:	Sultan Abdülhamid , Çev. Ali Berktaş,

	İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
Göze, Ayferi:	Siyasal Düşünceler ve Yönetimler , İstanbul, Beta Yayınevi, 2017.
Gözler, Kemal:	Anayasa Hukukunun Genel Teorisi , C. 1-2, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.
Gözler, Kemal:	Türk Anayasa Hukuku , Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.
Gözübüyük, A. Şeref; Kili, Suna:	Türk Anayasa Metinleri 1839-1980 , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
Gürsel, Seyfettin:	“Osmanlı Dış Borçları”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 3, İletişim Yayınları, 1985.
Halaçoğlu, Yusuf:	XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
Haldun, İbn:	Mukaddime , Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.
Hamidullah, Muhammed:	İslam Anayasa Hukuku , İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
Hanioğlu, M. Şükrü:	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) , İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
Hanioğlu, Şükrü:	“Osmanlıcılık”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C.

	5, İletişim Yayınları, 1985.
Hanioğlu, M. Şükrü:	Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi , İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1984.
Hanioğlu, M. Şükrü:	“Jön Türkler”, DİA , C. 23, İstanbul, 2001.
Hassan, Ümit:	“Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler , C. 1, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.
Hill, Christopher:	İngiltere’de Devrim Çağı 1603-1714 , Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
Hobbes, Thomas:	Leviathan , Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
İnalcık, Halil:	Devlet-i ‘Aliyye , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
İnalcık, Halil:	Tanzimat ve Bulgar Meselesi , İstanbul, Kronik Kitap, 2017.
İnalcık, Halil:	“Osmanlı Padişahı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi , C. 13, 1958.
İnalcık, Halil:	“Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi , C. 14, 1959.
İnalcık, Halil:	“Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Ankara

	Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi , C. 13, 1958.
İnalcık, Halil:	“Tanzimat Nedir?”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
İnalcık, Halil:	“Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu”, Belleten , C. 28, 1964.
İnalcık, Halil:	“Vezir”, DİA , C. 43, İstanbul, 2013.
İnalcık, Halil:	“Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Kafadar, Cemal:	“Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi , C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
Kafadar, Cemal:	Yeniçeri – Esnaf Relations: Solidarity and Conflict , Montreal, Institute Of Islamic Studies, 1981.
Kafesoğlu, İbrahim:	Türk Milli Kültürü , İstanbul, Ötüken Yayınları, Kasım 1997.
Kansu, Aykut:	İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913 , Çev. Selda

	Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
Karal, Enver Ziya:	“Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Osmanlı Tarihi , C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
Karal, Enver Ziya:	“Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861”, Osmanlı Tarihi , C. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
Karal, Enver Ziya:	“Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907”, Osmanlı Tarihi , C. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
Karal, Enver Ziya:	“İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)”, Osmanlı Tarihi , C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
Karal, Enver Ziya:	“Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Kapani, Münici:	“Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Fevkalade Selahiyetleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 9, 1952.
Kaşıkçı, Osman:	“Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi , C. 21, İstanbul, 2018.
Kaşıkçı, Osman:	“Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-

	Hakanlık”, Türkler , C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Kazgan, Haydar:	“Düyun-ı Umumiye”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 3, İletişim Yayınları, 1985.
Keyder, Çağlar:	“Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 3, İletişim Yayınları, 1985.
Kılıç, Selda:	“1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi , S. 30, 2011.
Kılıçbay, Mehmet Ali:	“Osmanlı Batılılaşması”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Kili, Suna:	Osmanlı ve Türk Anayasaları , İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1980.
Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref:	Türk Anayasa Metinleri , Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
Koçak, Cemil:	“Meşrutiyet’te Heyet-i Âyan ve Heyeti Mebusan”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 4, İletişim Yayınları, 1985.
Koçak, Cemil:	“Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”,

	Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce , C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
Koray, Enver:	“Yeni Osmanlılar”, Belleten , C. 47, 1983.
Köksal, Osman:	“Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Örfi İdare Uygulaması”, Türkler , C. 13, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Köksal, Osman:	“Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, Osmanlı Araştırmaları , C. 12, 2001.
Köprülü, Fuad:	Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
Kubalı, Hüseyin Nail:	Esas Teşkilât Hukuku Dersleri , İstanbul, Tan Matbaası, 1955.
Kubalı, Hüseyin Nail:	Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri , İstanbul, Tan Matbaası, 1960.
Kuntay, Mithat Cemal:	Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında , C. II, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944.
Kuran, Ahmed Bedevî:	Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
Kuran, Ahmed Bedevi:	İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler , İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

Küçükkılınç, İsmail:	II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru , Ankara, Cedit Neşriyat, 2011.
Külçe, Süleyman:	Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet , Haz. İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, İstanbul, Kitabevi, 2013.
Lévi-Aksu, Noémi:	“Osmanlı'da Olağanüstü Hal: Örfi İdare”, Toplumsal Tarih , C. 273, 2016.
Lewis, Bernard:	Modern Türkiye'nin Doğuşu , Çev. Babür Tuna, Ankara, Arkadaş Yayıncılık, 2015.
Lewis, Bernard:	“Türkiye: Batılılaşma”, Çev. H. Topçuoğlu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 37, 1980.
Machiavelli, Niccolo:	Prens , Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Can Yayınları, 2018.
Machiavelli, Niccolo:	Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler , Çev. Alev Tolga, İstanbul, Say Yayınları, 2017.
Mantran, Robert:	XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu , Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitapevi Yayınları, 1995.
Mardin, Şerif:	Türk Modernleşmesi , İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
Mardin, Şerif:	Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 , İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
Mardin, Şerif:	“Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir

	İzah Denemesi”, Tanzimat , Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Mardin, Şerif:	Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu , Çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
Mardin, Şerif:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 3, İletişim Yayınları, 1985.
Maverdi:	Yönetimin Esasları , Çev. Mehmet Ali Kara, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2008.
Meriç, Cemil:	Mağaradakiler , İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
Mehmed, Fatih Sultan:	Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman , Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Kronik Kitap, 2017.
Montesquieu:	Kanunların Ruhu Üzerine , Çev. Berna Günen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
Mori, Masao:	“Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, Tarih Enstitüsü Dergisi , C. 9, 1978.
Mumcu, Ahmet:	Divan-ı Hümayun , Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, Mayıs 1986.

Mumcu, Ahmet:	Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl , Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1963.
Mumcu, Ahmet:	“Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976 , Ed. Siyasi İlimler Türk Derneğı, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y.
Mumcu, Uğur:	“Türkiye’nin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzeni”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 26, 1969.
Neumann, Christoph K.:	Araç Tarih Amaç Tanzimat , Haz. Ayşen Anadol, Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
Oğuzalıcı, Kadrettin:	Mer’iyetteki Osmanlı Mevzuatı , İstanbul, Halk Basımevi, 1953.
Okandan, Recai G.:	Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İnkırazına Kadar , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948.
Okandan, Recai G.:	Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.
Okandan, Recai G.:	Umumî Âme Hukuku Dersleri , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları,

	1952.
Onar, Sıddık Sami:	İdare Hukukunun Umumi Esasları , 3.bs İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, t.y.
Ortaylı, İlber:	“İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, Armağan Kanunu Esasi’nin 100. Yılı , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
Ortaylı, İlber:	İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı , 29.bs, İstanbul, Timaş Yayınları, Kasım 2009.
Ortaylı, İlber:	Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880) , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
Ortaylı, İlber:	“Batılılaşma Sorunu”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Ortaylı, İlber:	“Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 4, İletişim Yayınları, 1985.
Ortaylı, İlber:	“Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 4, İletişim Yayınları, 1985.
Ortaylı, İlber:	“Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce

	Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi , C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
Ortaylı, İlber:	İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
Osmanağaoğlu, Cihan:	Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi , İstanbul, Legal Yayıncılık, 2004.
Oğuz, Mustafa; Akgündüz, Ahmet:	Hüccet", DİA , C. 18, İstanbul, 1998.
Ögel, Bahaeddin:	Türklerde Devlet Anlayışı , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.
Ögel, Bahaeddin:	İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
Ögel, Bahaeddin:	"Devlet Meclisi ve Kurultay", Türkler , C. 2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Öke, Mim Kemal:	"<<Şark Meselesi>> ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909), Osmanlı Araştırmaları , C. 3, 1982.

Özay, İl Han:	Günışığında Yönetim , İstanbul, Filiz Kitapevi, 2004.
Özbudun, Ergun:	Türk Anayasa Hukuku , İstanbul, Yetkin Basımevi, 2017.
Özbudun, Ergun:	Parlamente Rejiminde Parlamente Hükümeti Murakabe Vasıtaları , Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962.
Özçelik, A. Selçuk:	Anayasa Hukuku Dersleri , İstanbul, Filiz Kitabevi, 1983.
Özkaya, Yücel	XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı , Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
Pamir, Aybars:	“Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 53, 2004.
Pamuk, Şevket:	Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
Paşa, Abdurrahman Tevki’î:	Osmanlı Devleti’nde Teşrifat ve Törenler Tevki’î Abdurrahman Paşa Kanun-Namesi , Haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul, Kitabevi, 2011
Paşa, Mahmud Celaleddin:	Mir’at-ı Hakikat , Haz. Doç. Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1982.

Paşa, Tahsin:	Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları , İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.
Paşazade, Âşık:	Osmanoğulları'nın Tarihi , Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul, K Kitaplığı, 2003.
Pekmen, Mahir Said:	31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif , Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
Rumpf, Christian:	Türk Anayasa Hukukuna Giriş , Çev. Burak Oder, Ankara, y.y., 1995.
Sabahattin, Prens:	Türkiye Nasıl Kurtarılabılır , İstanbul, Elif Yayınları, 1965.
Sabine, George:	Siyasal Düşünceler Tarihi , C. 2, Çev. Alp Öktem, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.
Sağlam, Mehmet Hakan:	Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881 , İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
Sarıca, Ragıp:	Fransa'da ve Türkiye'de Örfi İdare Rejimi , İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1941.
Sartori, Giovanni:	"Constitutionalism: A Preliminary Discussion", The American Political Science Review , C. 56, 1962.
Savcı, Bahri:	"Önsöz Yerine: Bir Eleştiri – Bir Değerlendirme", Armağan Kanun-u

	Esasi'nin 100. Yılı , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
Schmitt, Carl:	Parlamenteer Demokrasinin Krizi , Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2010.
Seyitdanlıoğlu, Mehmet:	“Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, Tarih Araştırmaları Dergisi , C. 28, 2009.
Seyitdanlıoğlu, Mehmet:	“Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, Tanzimat , Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Soysal, Mümtaz:	Anayasaya Giriş , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968.
Şafak, Ali:	“Fısk”, DİA , C.13, İstanbul, 1996.
Şenel, Alaeddin:	Siyasal Düşünceler Tarihi , Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2010.
Şensoy, Naci:	“Osmanlı İmparatorluğunun Sıkı Yönetime Müteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası , C. 13, 1947.
Şentop, Mustafa:	“Siyasi Hakimiyetin Kaynağı Meselesi ve Osmanlı Telakkisi”, e-akademi , S. 29, 2004.

Shaw, Stanford J. Shaw, Ezel Kural:	Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye , C. 2, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983.
Somel, Selçuk Akşin:	“Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi , C. 1, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
Swenson, Victor R.:	“The Military Rising In Istanbul 1909”, Journal of Contemporary History , C. 5, 1970.
Tahiroğlu, Bülent:	“Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 3, İletişim Yayınları, 1985.
Taneri, Aydın:	Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Döneminde Vezir-i A’zamlık (1299-1453) , Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
Taneri, Aydın:	Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teskilatı , Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

Tanilli, Server:	Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat , İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980.
Tanör, Bülent:	Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri , 24.bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2014.
Tanör, Bülent:	“Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Taşağıl, Ahmet:	“Kurultay”, DİA , C. Ek-2, İstanbul, 2016.
Temo, Doktor İbrahim:	İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım , Romanya, Mecidiye, 1939.
Teziç, Erdoğan:	Anayasa Hukuku , İstanbul, Beta, 2013.
Toprak, Zafer:	“İktisat Tarihi”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908 , C. 3, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.
Tuğ, Salih:	İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX. Ve XX. Asırlar) , İstanbul, İrfan Yayınevi, 1969.
Tunaya, Tarık Zafer:	“Mithat Paşa’nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Tunaya, Tarık Zafer:	Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi

	Yayınları, 2016.
Tunaya, Tarık Zafer:	“1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Tunaya, Tarık Zafer:	Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
Tunaya, Tarık Zafer:	“Osmanlı Basını ve Kanun-ı Esasi”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Tunaya, Tarık Zafer:	“İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşruta”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 1, İletişim Yayınları, 1985.
Tunaya, Tarık Zafer:	Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku , İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1980.
Tunaya, Tarık Zafer:	Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi , C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
Tunçay, Mete:	“1293 Kanun-u Esasîsinin Son Tâdilleri”, Armağan Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
Tunçay, Mete:	Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi , C. 2,

	İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
Turhan, Mehmet:	Anayasal Devlet , İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1997.
Uçman, Abdullah:	“Prens Sabahaddin”, DİA , C. 34, İstanbul, 2007.
Uygun, Oktay:	Devlet Teorisi , İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	“Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, Belleten , C. 8, 1944.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	Mithat Paşa ve Tâif Mahkumları , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	“Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea”, Belleten , C. 3, Ankara, 1939.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı:	“V. Murat ile oğlu Salâhaddin Efendiye Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan’a Girmek İsteyen Şahıslar”, Belleten , C. 8, 1944.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı:	“V. Muradı Tekrar Padişah Yapmak İstiyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi”,

	Belleten , C. 8, 1944.
Üçok, Bahriye:	İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler , Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1968.
Üçok, Bahriye:	Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976 , Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976.
Üçok, Coşkun:	1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878-1908 Yılları Arasında Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
Üçok, Coşkun:	“1876 Anayasasının Kaynakları”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976 , Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y.
Üçok, Coşkun:	Siyasal Tarih 1789-1950 , Ankara, Ajans-Türk Matbaası, t.y.
Üçok, Coşkun; Mumcu, Ahmet; Bozkurt, Gülnihal:	Türk Hukuk Tarihi , 18.bs, Ankara, Turhan Kitapevi, 2016.
Vahdeti, Derviş:	Volkan Gazetesi 1908-1909 , Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 1992.
Yalman, Ahmet Emin:	Yakın Tarihte Gördüklerim ve

	Geçirdiklerim , C. 1, Haz. Erol Şadi Erdiñ, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1977.
Yasamee, F.A.K.:	Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888 , İstanbul, The Isis Press, 1996.
Yaycıoğlu, Ali:	“Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi”, Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi , Haz. Seyfi Kenan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.
Yayla, Yıldızhan:	Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezâif , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
Yayla, Yıldızhan:	“Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi , C. 4, İletişim Yayınları, 1985.
Yılmaz, Hüseyin:	“Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, Çev. Abdulhamit Kırmızı, Divan , C. 13, S. 24, 2008.
Yıldız, Mehmet:	Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri , Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
Yörük, Ali Adem:	II. Meşrutiyet Döneminde

	Hukukçuların Meşrutiyet Algısı , (Danışman: Fethi Gedikli), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
Zinkeisen, Johann Wilhelm:	Osmanlı İmparatorluğu Tarihi , C. 7, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011.
Zürcher, E. J.:	“The Ides Of April A Fundamentalist Uprising In Istanbul In 1909?”, State and Islam , Ed. C. Van Dijk, A.H. de Groot, Leiden Research School, 1996.
Zürcher, Erik Jan:	Modernleşen Türkiye’nin Tarihi , İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
Quatert, Donald:	“Main Problems Of The Economy During The Tanzimat Period”, 150. Yılında Tanzimat , Ed. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
İnternet Kaynakları:	Hakan Erdem, “Bir Esas Belge Olarak Hücet-i Şer’iye”, Karar, Nisan 9, 2017, (çevrimiçi), https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/bir-esas-belge-olarak-huccet-i-seriye-3734 , 13 Şubat 2019. Nişanyan Sözlük, “Divan”, http://www.nisanyansozluk.com/?k=divan , 18 Mart 2018 (çevrimiçi)